

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 12

Хмельницький
2017

УДК 908 (477.43)

ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)

Хме 65

Друкується за ухвалою

*Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол №7 від 25.10.2017 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2017. – Вип. 12. – 164 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2017

НАШІ ЮВІЛЯРИ

**МАЙНГАРДТ-ГОГОЛЬ
НАТАЛІЯ МАКСИМІЛАНІВНА**

**ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЖИТТІ І
ТВОРЧОСТІ Н.М. МАЙНГАРТ-ГОГОЛЬ
(до 65-річчя з дня народження)**

Наталія Максиміліанівна народилася 27 жовтня 1952 року у м. Хмельницькому у сім'ї вчителів. Батько – Майнгардт Максиміліан Олександрович, вчитель історії за фахом, ветеран Великої Вітчизняної війни. Понад 30 років очолював обласне добровільне спортивне товариство «Авангард». Помер 09.06.1984 р. Мати – Гоголь Любов Феофілівна, вчитель англійської мови, керівник клубу інтернаціональної дружби США № 16 «Планета дружби», «Відмінник народної освіти», Заслужений вчитель Української РСР, вчитель-методист. Померла 03.04.2004 р.

Дитинство Н.М. Майнгардт-Гоголь проходило у Хмельницькому, у дідуся і бабусі Гоголів в Чернівцях (після виходу дідуся на пенсію у 1952 р. з посади директора Дунаєвської МТС, сім'я оселилася там), дідуся і бабусі Майнгардтів у с. Маків Дунаєвського району (дідусь був головним агроном Маківського цукрового заводу).

У Хмельницькому отримала середню освіту в школі № 16 (1970 р.), вчилася у музичній школі, писала вірші, малювала. Закінчила у 1976 р. вечірнє відділення історичного факультету Чернівецького Державного Університету за фахом історик, викладач історії та суспільствознавства.

Трудову діяльність розпочала вихователькою у Чернівецькій Дитячій установі №1 (07.1970-08.1971), креслярем-лаборантом у Чернівецькому міському професійно-технічному училищі №6 (у 1973 р. перейменовано у технічне училище № 2 (12.1971-08.1976), старшою піонервожатою у Чернівецькій середній школі-інтернаті № 2 (09.1976-08.1977), звільненим секретарем від Міського Комітету ЛКСМУ у Хмельницькому торговельно-кулінарному училищі (08.1977-09.1979), переведена на посаду звільненого секретаря у Хмельницький технікум Радянської торгівлі (09.1979-12.1981).

36-тий рік працює Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь у відділі охорони пам'яток. За цей час відділ не один раз міняв свою назву, місце розташування, підпорядкованість: Відділ охорони пам'яток історії та культури при Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї (1981-2001р.р.), Відділ охорони пам'яток історії та культури при Управлінні культури Хмельницької обласної державної адміністрації (2001-2005 р.р.), Відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області (з 2005).

За роки праці у відділі займала різні посади: молодшого наукового співробітника (14.12.1981-26.09.1983), старшого наукового співробітника, виконуюча обов'язки зав. відділом (26.09.1983-22.09.1986), завідувача відділом (22.09.1986-23.04.1996), зав. сектором пам'яток історії та мистецтва (23.04.1996-01.03.2001), провідний спеціаліст, виконуючий обов'язки зав. відділом, старший науковий співробітник.

З 14 грудня 1981 р. по 1983 р. молодший науковий співробітник – друкувала паспорти та облікові картки на пам'ятки історії та мистецтва Хмельницької області (під керівництвом зав. відділу Л.Ф. Аванесової).

Період 1981-1991 р.р. – самий насичений виїздами, інвентаризаціями за завданнями союзних, республіканських, обласних державних органів охорони пам'яток. У 1983 р., 1985 р., 1987 р., 1990 р. на виконання Рішень Хмельницької обласної Ради народних депутатів (проекти яких Майнгардт-Гоголь готувала, друкувала, представляла в обласну Раду на затвердження) здійснювали обстеження пам'яток історії та мистецтва області. Спочатку силами 2-х: спільно з колегою Франко Галиною Марківною, потім 3-х: Франко Г.М., Боголюбової Ірини Миколаївни, пізніше 4-х наукових співробітників: у відділ прийшов працювати ветеран Великої Вітчизняної війни Юрчак Микола Антонович. Після завершення обстеження – рукописне написання на російській та українській мовах паспортів та облікових карток.

У 1982 р. за наказами відповідних державних органів співробітники проводили інвентаризацію пам'яток археології республіканського значення та історичних будинків. Майнгардт-Гоголь Н.М. перевіряла пам'ятки археології в с. Губин Старокостянтинівського району та селах Городище, Гриців Шепетівського району; історичні будинки Ізяславського, Полонського, Славутського, Старокостянтинівського, Старосинявського, Шепетівського районів - на автобусі «Кубань» обл. музею з Григорієм Щукою (водієм і за сумісництвом фотографом). У 1983 р. Під керівництвом зав. відділом Аванесової Л.Ф. у 1983 р. Н. Майнгардт-Гоголь та Г. Франко готували державні списки пам'яток археології, історії та мистецтва за формою № 6. У тому ж році (вересень) співробітники на чолі з зав. відділом Н. Майнгардт-Гоголь готували розділ по Хмельницькій області до каталогувідвідника «Памятники истории и культуры Украинской ССР» (видано у 1987 р.). У 1986 р. при відділі створено сектор археології.

1987-1988 роки – у зв'язку з підготовкою «Зводу пам'яток» розробка проекту рішення Хмельницької обласної ради; після його затвердження – інвентаризація з фотофіксацією всіх пам'яток археології (76), історії (2286), мистецтва (588) Хмельницької області та додатково виявлених; написання анотованих списків на кожний пам'ятник; друкування анотованих списків, на них клеїлися фото. Фотофіксація здійснювалася за трудо-

вими угодами. З співробітниками виїзжали фотографи відповідно рішення обласної ради народних депутатів. Н.Майнгардт-Гоголь проводила інвентаризацію пам'яток історії та мистецтва у Віньковецькому, Ізяславському, Кам'янець-Подільському, Полонському, Славутському, Хмельницькому, Шепетівському районах; містах Славуті, Шепетівці.

У 1987 р. Н. Майнгардт-Гоголь видає районним та міським відділам культури охоронні знаки, які на її замовлення були виготовлені Хмельницьким ливарно-механічним заводом в попередні роки.

1989 р. роботу Відділу охорони пам'яток, який очолювала Н.М. Майнгардт-Гоголь перевіряв Комітет народного контролю СРСР і був задоволений його роботою. Матеріали перевірки до цього часу зберігаються у відділі.

1991 р. – чергова інвентаризація пам'яток монументального мистецтва відповідно постанови Президії Верховної Ради УРСР «Про порушення Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 11.09.1990р № 270-ХІІ. Знову підготовка проекту рішення виконавчого комітету обласної ради народних депутатів, а далі виконання рішення – відрядження (в оновленому складі: Дзьоник Віктор Васильович, Кокошко Наталія Вікторівна, Лозяний Петро Федорович). З 1991 р. у зв'язку з отриманням України статусу незалежності, відсутністю фінансування на відрядження – виїздів не було.

Завдяки дослідникам області, в тому числі і науковому співробітнику відділу Миколі Антоновичу Юрчаку, які опрацьовували матеріали в Центральному архіві Міністерства оборони СРСР (м. Подольськ) та Архіві військово-медичних документів (м. Санкт-Петербург) у відділі зосереджено понад 40 робочих зошитів з прізвищами загиблих та померлих воїнів при визволенні області від німецько-фашистських загарбників. І це дало змогу науковцям сектору пам'яток історії та мистецтва досліджувати прізвища воїнів: працювати над створенням картотек загиблих воїнів по районах і містам. Зокрема Н.Майнгардт-Гоголь опрацювавши архівні матеріали створила картотеки на загиблих воїнів м. Кам'янець-Подільський (1994-1995), м. Хмельницький (1996-1998), Кам'янець-Подільський район (2005, 2009-2010, 2012-2013, 2017). З 2013 р. опрацьовуються прізвища загиблих у Кам'янець-Подільському районі за матеріалами ОБД «Меморіал».

Крім основної роботи, з 1991р. і по сьогоднішній день Н.М. Майнгардт-Гоголь займається науково-дослідною роботою, бере активну участь у науково-красназничих та науково-практичних конференціях, круглих столах. Творчий доробок дослідниці – виступи, доповіді, повідомлення за різноманітною тематикою: підготовка тому Зводу пам'ятників історії та культури по Хмельницькій області; виявлення і дослідження

поховань, прізвищ загиблих у роки Великої Вітчизняної війни м. Хмельницького, м. Кам'янець-Подільського, м. Старокостянтинова, Кам'янець-Подільського, Полонського, Старокостянтинівського, Старосинявського районів; дослідження виписок з матеріалів ЦАМО СРСР (м. Подольськ) та Архіву військово-медичних документів (м. Санкт-Петербург) і їх використання для увічнення пам'яті загиблих у вищезазначених містах і районах; пропаганда і популяризація пам'ятників історії та мистецтва області, як засіб збереження культурної спадщини; процес розвитку та проблеми пам'яткоохоронної справи в Україні і на Хмельниччині; проблеми виявлення, дослідження та паспортизації пам'яток козацької доби на Хмельниччині; здійснення Комплексної програми паспортизації пам'яток; Археологи відділу охорони пам'яток історії та культури – дослідники Поділля і Південно-Східної Волині (С. Демидко, С. Стопенчук, В.Захар'єв, С. Шпаковський, С.Маярчак, Я.Михайловський); Проскурівська трагедія та подвиг протодиякона Климентія Качуровського; Археологічні дослідження козацької доби на території Хмельницької області (І.С.Винокур, С.Демидко, Ю.Журко, Л.Виногородська, Ю.Толкачов, О.Чернишов, Г.Гірник, О.Авагян, С.Стопенчук, О.Погорілець), присвячені увічненню пам'яті Ю.Й. Сіцінського на Хмельниччині; сподвижник О. Суворова Андрію Григоровичу Розенбергу та зруйнований пам'ятник на його могилі; «Подільський краєзнавець А.В. Сваричевський – оспівувач життя і творчості Лесі Українки»; краєзнавцям Є. Назаренко, Г. Медведчук, своєму батькові – ветерану Великої Вітчизняної війни, керівнику обласного ДСТ «Авангард» М.О.Майнгардту, своїй матері – Заслуженому вчителю Української РСР Л.Ф.Гоголь, дідусям, життя яких було пов'язано з історією Дунаєвщини.

З 2005 р. і по сьогодні є учасником 11-ти Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» у м. Києві, до участі в яких Наталію Максиміліанівну залучив краєзнавець, директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О. Погорілець. На травень 2017 р. творчий доробок Н.Майнгардт-Гоголь включає участь у 57 різних конференціях на 61 тему, які відбулись у: Вінніквіці, Дунаївці, Запоріжжя (Хортиця), Ізяслав, Кам'янець-Подільський, Київ, Ковель, Коростень, Луцьк – Колодяжне, Львів, Меджибіж, Очаків, Самчики, Севастополь, Стара Синява, Старокостянтинів, Харків, Хмельницький, Черкаси, Чернівці...

Відповідно до п.7 Закону України «Про охорону культурної спадщини», на виконання наказу Мінкультури і мистецтв України та Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 26.02.2001 р. № 94/42 «Про затвердження типового положення про Консультативну раду з питань охорони культурної спадщини місцевих орга-

нів охорони культурної спадщини» Н. Майнгардт-Гоголь стає ініціатором створення відповідної ради області у 2003 році та її секретарем, з 2006 р. по 2010 р. – заступником співголів ради.

З 1996 р. у зв'язку з реорганізацією відділу Н. Майнгардт-Гоголь займає посаду зав. сектором пам'яток історії та мистецтва, в більшості випадків виконуючі ті самі обов'язки, що і раніше: внесення змін у переліки пам'яток, опрацювання (зведення) звітів, планів відділу, прийом у районних і міських відділів культури статистичних звітів (спочатку за ф. 1-ОПК, надалі за ф.1-ПКС), їх зведення у загальні (до 2013 р.) та інші.

З 2003 по 2009 р.р. багато часу приділяла роботі по погодженню проєктів (документації) землеустрою щодо відведення земельних ділянок для різного цільового призначення (будівництва, особистого селянського та фермерського господарств, садівництва тощо.). Особливо важко було починаючи з 2005 р., коли прийом громадян набув масового розмаху, а зав. відділом з різних причин був відсутній, Н. Н. Майнгардт-Гоголь приходилося приймати по 50-70 чоловік в день. Крім того необхідно було вирішувати поточні справи.

У 2003 р. у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2002 р. № 1330 «Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки», яка передбачала здійснення комплексних заходів щодо обліку об'єктів культурної спадщини, їх наукового вивчення, класифікації та державної реєстрації, – виконуюча обов'язки зав. відділом Майнгардт-Гоголь Н.М. спільно з науковим співробітником Дзьоником В.В. розробляють відповідну програму по Хмельницькій області. З 2005 р. відповідно Комплексної програми починається обстеження пам'яток з їх фото фіксацією (фотограф Д. Паюк). Зокрема Майнгардт-Гоголь здійснює інвентаризацію 375 пам'яток історії, 77 мистецтва у містах Кам'янець-Подільському (2005), Хмельницькому (2006), Старокостянтиніві (2007); районах: Кам'янець-Подільському (2005), Полонському (2006), Старокостянтинівському (2007), Старосинявському (2007).

Подільське молодіжне культурне об'єднання «У майбутнє через Культуру» – Д. Монастирський – один з співорганізаторів проєкту, запросив Майнгардт-Гоголь взяти участь у підготовці збірника «Хмельницький культурний: з минулого в майбутнє. Культурна спадщина та культурні осередки міста Хмельницького» (2006), в якому вміщено 7 статей дослідниці про пам'ятники Великої Вітчизняної війни.

З 2007 р. з появою комп'ютерної техніки у відділі значно поліпшується робота, яка раніше виконувалася вручну і займала дуже багато часу. В електронному варіанті дослідниця опрацьовує (підготовлений у 1994-1995 рр.) каталог-довідник «Поховання періоду Великої Вітчизняної ві-

йни 1941-1945 років на території міста Кам'янець-Подільського», за рецензією (1995) доктора історичних наук, професора І.С.Винокура, який видається у 2007р. У 2009-2011 рр. дослідниця працює над каталогом-довідником «Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на території міста Хмельницького», який видається за рецензією завідуючого Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім.І.Огієнка, кандидата історичних наук А. М.Трембіцького у 2011 р.

У 2012 р. у м. Хмельницькому за сприяння Хмельницького міського голови Сергія Івановича Мельника вийшла з друку книга «Полум'я душі – серцям наступних поколінь», присвячена 65-ій річниці Великої Перемоги, 70-річчю Великої Вітчизняної війни, в якій опублікована стаття Майнгардт-Гоголь «Святині Хмельницького» про пам'ятки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р. міста.

Після завершення обстеження пам'яток культурної спадщини по Комплексній програмі паспортизації, з 2007 р. Майнгардт-Гоголь опрацьовує в електронному варіанті: паспорти та облікових карток на пам'ятки та об'єкти міст Хмельницького, Кам'янець-Подільського, Старокостянтинова; районів Кам'янець-Подільського, Полонського, Старокостянтинівського, Старосинявського, готує та оформляє охоронні договори та акти технічного обстеження пам'яток. Дослідницею створені загальні переліки пам'яток області по історії, з них по видах, пов'язаних: з історією Українського козацтва; з подіями національної воєнної історії; з життям і діяльністю Героїв Радянського Союзу; Героїв Соціалістичної Праці; військові поховання пам'ятники другої Світової війни; поховання підпільників та партизан; поховання жертв нацизму; а також на честь: жертв голодомору; жертв політичних репресій; об'єктів історії; переліки пам'яток мистецтва; пам'яток Т.Г.Шевченко; видатним державним та культурним діячам; об'єктів мистецтва. З метою пропаганди та популяризації пам'яток культурної спадщини, їх охорони Майнгардт-Гоголь готувала матеріали на обласне радіо, телебачення, в пресу, конференції обласного, Всеукраїнського та Міжнародних рівнів. Є учасником понад 57 науково-теоретичних та практичних конференцій, круглих столів, автором статей Зводу пам'яток історії та культури Хмельницької області. Крім того, 10 років очолювала профгрупу співробітників відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницької області.

Наталія Максиміліанівна – Лауреат міської премії імені Богдана Хмельницького у сфері науково-популярної літератури і історико-краєзнавчих досліджень (2002). За багаторічну сумлінну працю, високій професіоналізм, нагороджена Почесною Грамотою Міністерства культури і мис-

тецтв України та Центрального комітету профспілки працівників культури України (2006); Грамотою Хмельницької обласної ради (2007), Почесною відзнакою Міністерства культури і туризму України «За багаторічну плідну працю в розвитку культури» (2007), іншими грамотами та подяками.

Свого часу заступник начальника Управління культури обласної державної адміністрації Слободянюк Петро Яковлевич пропонував Наталії Максиміліанівні посаду спеціаліста з музеїв та пам'яток в управлінні, завідувача міським відділом культури Пундик Алла Казимирівна пропонувала зайняти посаду директора музею історії міста Хмельницького. Та дослідниця лишилась вірною обраній роботі.

На досягнутому дослідниця не зупиняється та продовжує плідно працювати на пам'яткоохоронній та науковій ниві Хмельниччини. Далі – нові творчі ідеї та плани по дослідженню прізвищ воїнів похованих в братських могилах Полонщини, Старокостянтинівщині, Старосинявщині періоду Другої світової війни (1941-1945), виявлення козацьких могил та пам'ятників, підготовка та видання каталогів поховань.

Дуже любила мандрувати, відвідала міста Білорусії, Вірменії, Грузії, Естонії, Киргизія, Латвії, Литви, Молдови, Росії, України, Австрії, Болгарії, Німеччині, Польщі, Румунії, Словаччина, Угорщини. Віднедавна є ще одне захоплення: вирощувати овочі, фрукти, квіти на дачній ділянці.

Джерела та література:

1. Шпаковський Сергій. Вірність вибраній роботі: пам'яткоохоронна діяльність Н.М. Майнгардт-Гоголь. Матеріали одинадцятої науково-краєзнавчої конференції. Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України. – Хмельницький (ч.1'2014), 2014. – С. 494-500.
2. Сергій Шпаковський, Володимир Захар'єв «Берегиня нашої спадщини», газета «Подільські вісті» від 24 квітня 2014 року №№ 57-58.
3. Лауреати міської премії імені Богдана Хмельницького у галузі історії, культури і мистецтва (1994-2013 роки): бібліографічний довідник до 20-річчя з часу заснування премії / Хмельницька міська рада; Управління культури і туризму; Хмельницька міська ЦБС; худож. В.І. Карвасарний. – Хмельницький: Сторожук О.В., 2014, – 128 с. (С. 43).
4. Вища нагорода міста – людям творчим, «Моя газета» № 15(15). 10.10.2002.
5. «Круглий стіл». Проблеми охорони та популяризації культурної спадщини Хмельниччини. «Проскурів», №№ 33-34, 28 квітня 2005.
6. Гостинна Д. Подарунок місту. В день народження. «Подільські вісті», № 123, 5.09.2006.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК НАТАЛІЇ МАЙНГАРТТ-ГОГОЛЬ НА СТОРІНКАХ ВИДАНЬ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО – КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»

У статті подано анотований бібліографічний покажчик статей старшого наукового співробітника – завідувачої сектором історії і мистецтва відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області Хмельницької обласної державної адміністрації Наталії Майнгардт-Гоголь, котрі були опубліковані на сторінках видань Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» протягом 2009 – 2017 років.

Ключові слова: Майнгардт-Гоголь, публікації, Поділля, Південно-Східна Волинь, Хмельниччина, бібліографія.

Наукові форуми, – конференції, круглі столи, польові семінари, – в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» активно і регулярно проводяться з 2009 року. Їхня тематика охоплює широке коло галузей історичної науки та збереження культурної спадщини, однак, збереження та охорона нерухомих пам'яток історії, мистецтва, архітектури та містобудування від окремих об'єктів до цілісних комплексів міської, містечкового та сільської забудови займає провідне місце у програмах проведених науково-краснознавчих зустрічей та збірниках матеріалів, які видає за їх підсумками.

Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь, як фахівець і багаторічний працівник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області неодноразово брала участь у конференціях і Археологічних читаннях у ДІКЗ «Межибіж». Дослідникам та читачам, які цікавляться історією та охороною культурної спадщини Хмельницької області, пропонується анотований бібліографічний покажчик публікацій Н.М. Майнгардт-Гоголь, які вийшли друком у Науковому віснику «Межибіж» і серії «Археологічні студії «Межибіж» з 2010 по 2015 рік. Зауважимо, що на час підготовки покажчика у процесі підготовки до видання знаходяться матеріали конференцій 2016 та 2017 років, які також містять статті і доповіді авторки.

Бібліографічні посилання подано у хронологічному порядку.

1. Майнгардт-Гоголь Н.М. Містечко Купіль Волочиського району, його історія і пам'ятники / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь //

Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: частина 1 / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2010. – С. 272–276.

У статті досліджується історія містечка Купіль від найдавніших часів до сьогодення. Окрім описів містечка Н.І. Теодоровичем в науковий обіг вводиться інформація про братські могили загиблих воїнів Другої світової війни, статистичні дані по містечку поч. ХХ ст.

2. Майнгардт-Гоголь Н.М. Берегиня музейної справи / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011. – С. 446–452.

Дослідження життєвого шляху та наукового доробку провідного наукового співробітника Державного історико – культурного заповідника «Межибіж» Галини Медведчук, її студій з народознавства, етнографії та історії містечка Меджибіж, які стали основою лекцій екскурсій працівників заповідника.

3. Майнгардт-Гоголь Н.М. Полонне - місто магдебурзького права / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. // Науковий вісник «Межибіж». – 2013. – №1. – С. 225–228.

Подається коротка історія міста Полонного від Х до ХVIII століття, походження назви, сучасний стан міста, його видатні люди, опис пам'ятників та об'єктів сьогодення.

4. Майнгардт-Гоголь Н.М. Фортифікаційні споруди на території Кам'янець-Подільського, Полонського і Старокостянтинівського районів / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. // Науковий вісник «Межибіж». – 2013. – №2. – С. 186–193.

У статті наводиться загальний перелік фортифікаційних споруд: замків, фортець, земляних укріплень, бастионів, мурів, оборонних баит. Докладніше подано характеристику довготривалих фортифікаційних споруд ХХ століття, укріплених районів, короткий опис обстежених ДФС, місця їх знаходження.

5. Майнгардт-Гоголь Н.М. Археологи відділу охорони пам'яток історії та культури – дослідники Поділля та Південно-Східної Волині / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь // Археологічні студії «Межибіж»: Науковий щорічник / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. – Хмельницький: ІРД, 2014. – С. 228–236.

У статті йдеться про археологів: Іона Ізрайлевича Винокура, Олександра Беніаміновича Авагяна, Юрія Івановича Толкачова, Сергія Юрійовича Демидка, Сергія Михайловича Стопенчука, Володимира Анатолійовича Захар'єва, Сергія Петровича Маярчака та про археологів – дослід-

ників, які працювали, починаючи з 1986 року чи працюють тепер у відділі охорони пам'яток та про їх дослідження.

6. Майнгардт-Гоголь Н.М. Історичні будинки міста Старокостянтинова часів Визвольних змагань українського народу в 1917-1921 роках / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. // Науковий вісник «Межибіж». – 2014. – №1. – С. 395–403.

На підставі облікової документації Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області подається історія будинків міста Старокостянтинова та історичних подій, пов'язаних з періодом Визвольних змагань українського народу в 1917-1921 роках.

Статтю проілюстровано фотоматеріалами.

7. Майнгардт-Гоголь Н. М. Проскурівська трагедія та подвиг протодіякона Климентія Качуровського / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. // Науковий вісник «Межибіж». – 2014. – №2. – С. 290–297.

У статті подається коротка історична довідка про події Проскурівського погрому 1919 року, подвиг К. Качуровського, опис пам'ятника на його могилі, вшанування жертв Проскурівської трагедії та Климентія Качуровського.

8. Майнгардт-Гоголь Н. М. Оринин – давній і сучасний / Наталія Максиміліанівна Майнгардт-Гоголь. // Науковий вісник «Межибіж». – 2015. – №2. – С. 60–67.

В статті йде мова про містечко Оринин, нині село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Наводяться згадки про Оринин, його власників та мешканців у працях істориків Є. Сіцинського, О. Білецької, А. Крилова та ін.

Джерела та література:

1. Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2010. – Ч. 1. – 390 с.
2. Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Четвертої науково – краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 2. – 504 с.
3. Межибіж [текст] : науковий вісник / ДІКЗ «Межибіж». – Вип. 1 (2013) – . – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016 – . – ISSN 2519-2612.
4. Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 3'2014. – Хмельницький: ІРД, 2014. – 251 с.

Творчий доробок Н.М. Майнгардт-Гоголь

Збірники і окремі видання:

В збірнику «Хмельницький культурний: з минулого в майбутнє. Культурна спадщина та культурні осередки міста Хмельницького». Хмельницький, 2006. – 7 статей:

- Братська могила жертв фашизму. вул. Кам'янецька, 94. – С.61.
- Братська могила радянських воїнів. вул. Кам'янецька, 172. – С.61.
- Пам'ятник бойової техніки (танк) «Т-34», перехрестя вул. Кам'янецької та вул. Сковороди. – С. 64 -65. (в співавторстві з Д.Монастирським).
- Військове кладовище радянських воїнів. вул. Косіора,1 (тепер Зеньковського). – С. 69.
- Братська могила радянських воїнів. вул. Індустріальна (тепер Чорновола), територія військової частини). – С.70.
- Братська могила радянських військовополонених. вул. Індустріальна (тепер Чорновола), територія військової частини).- С.70-71.
- Братська могила радянських воїнів. проспект Миру,53/1. – С.74.

Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на території міста Кам'янець-Подільського Хмельницької області (каталог-довідник). м. Хмельницький, 2007.

Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на території міста Хмельницького Хмельницької області (каталог-довідник). м. Хмельницький, 2011.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник., Киев. Наукова думка, 1987 г. Розділ по Хмельницькій області (археологія, історія, мистецтво) готували співробітники відділу (при обласному краєзнавчому музеї) під керівництвом зав. відділом *Н.М.Майнгардт*.

Матеріали доповідей та повідомлень на конференції:

- V-Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України». м. Київ – Кам'янець-Подільський, 1991: «Підготовка тому «Зводу пам'ятників історії та культури» по Хмельницькій області». – С. 461-463.
- науково-практична конференція працівників культури, представників державних органів та громадських організацій. Збереження та відтворення культурно-національної спадщини Хмельниччини в нових суспільних умовах. м. Хмельницькій – Київ, 1995: «Виявлення і дослідження похо-

вань (1941-1945 рр.), як данина пам'яті загиблим» (до 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні). – С. 166-167.

- VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: Традиції і сучасність». м. Черкаси – Київ, 1995: «Увічнення подвигу визволителів Хмельниччини в роки Великої Вітчизняної війни у «Зводі пам'яток історії та культури». – С. 301-303.

- IX Подільська історико-краєзнавча конференція, присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. м. Кам'янець-Подільський, 1995: «Використання матеріалів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації для дослідження історичних подій пов'язаних з історією виникнення братської могили радянських воїнів в с. Довжок Кам'янець-Подільського району». – С. 48-50; «Дослідження матеріалів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації з метою увічнення пам'яті радянських воїнів похованих в братській могилі села Гаврилівці Кам'янець-Подільського району». – С. 47-48; «Проблеми охорони пам'яток історії на Хмельниччині». – С. 375-377; «Матеріали Центрального архіву Міністерства оборони та архіву військово-медичних документів, як джерело вивчення поховань періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1944 років на території Хмельницької області» (у співавторстві з Н.В.Кокошко). – С.41-42.

- науково-практична конференція працівників культури та мистецтва, представників державних органів та громадських організацій. м. Хмельницький, 1996: «Пропаганда та популяризація пам'ятників історії та мистецтва, як засіб збереження культурної спадщини» («Пам'ятники історії і культури як джерело національної пам'яті»).

- VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». м. Харків, 1997: «Пропаганда та популяризація пам'ятників історії та мистецтва, як засіб збереження культурної спадщини». – С. 317-320.

- Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997)». м. Хмельницький, 1997: «Охороні пам'яток історії та культури на Хмельниччині – державну турботу». – С. 316-321.

- Всеукраїнська історико-краєзнавча науково-практична конференція «Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни Українського народу середини XVII століття». смт. Стара Синява, 1998: «Дослідження братської могили радянських воїнів в м. Хмельницькому на матеріалах Центрального архіву Міністерства оборони» – С. 265-267

- V Всеукраїнська наукова теоретична конференція. Українська періодика: історія і сучасність, м Львів, 1999: «Роль періодики у пропаганді та популяризації пам'яток історії та мистецтва на Хмельниччині» – С.506-511

- обласна музейна науково-практична конференція «Згадаймо героїчні і трагічні ті роки (з нагоди 60-ї річниці початку Великої Вітчизняної війни)». м. Хмельницький, 2001: «В боях за Проскурів» – С. 32-33.

- Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція. Історія міст і сіл Великої Волині в контексті регіональних досліджень. м. Коростень – Житомир, 2002: «Дослідження прізвищ воїнів – житомирян, які загинули при визволенні Хмельниччини» – С.238-245.

- Науково-практична конференція. Музей та музейна справа на початку III тисячоліття, до 140-річчя заснування Чернівецького обласного краєзнавчого музею. м. Чернівці, 2003: «Краєзнавець за покликом душі. Євген Данилович Назаренко». – Музейний щорічник 2003, С. 19-22.

- XII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельчани в історії України та Волині. м. Ковель, 2003: «Подільський краєзнавець А.В.Сваричевський – оспівувач життя і творчості Лесі Українки» – С.47-49.

- III Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 75-річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. м. Луцьк – с. Колодяжне, 2004: «Процес розвитку пам'ятко-охоронної справи в Україні та проблеми, пов'язані з її здійсненням на Хмельниччині». – Наук. зб., вип. 3. Волинський музей: історія і сучасність, С. 207-209.

- Регіональна музейна науково-практична конференція. Хмельницький обласний краєзнавчий музей: історій і сучасність. Музей як центр краєзнавчих досліджень регіону, присвячену 75-річчю заснування Хмельницького обласного краєзнавчого музею. м. Хмельницький, 2004: «40 років спільної роботи в пам'ятко-охоронній галузі». – С. 50-56.

- Міжнародна науково-практична конференція. Охорона та використання культурної спадщини України: проблеми і перспективи. Національний заповідник «Херсонес Таврійський», м. Севастополь, 2004: «Минуле і сучасне в пам'ятках Хмельниччини та проблеми, пов'язані з їх охороною». – Сб. научних трудов по матеріалам Международной научно-практической конференции: Национальный заповедник «Херсонес Таврический», С.214-219.

- XIV Всеукраїнська науково-практична конференція. «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2005: «Проблеми виявлення, дослідження та паспортизації пам'яток козацької доби на Хмельниччині». – С.276-281.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Кобудь. Костянтинів. Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура». м. Старокос-

тянтинів, 2006: «Охорона і облік культурної спадщини на Старокостянтинівщині» – Науковий збірник «Велика Волинь», т.34, С. 140-146.

- Наукова конференція «Місто Хмельницький в контексті історії України», присвяченої встановленню дати «1431 рік» датою найдавнішої згадки про Хмельницький в історичних документах. – м. Хмельницький, 2006: «Охорона і облік культурної спадщини у Хмельницькій області: м. Хмельницький». – С.166-170.

- Наукова конференція «Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур». м. Ізяслав – Острогоз, 2006: «Охорона і облік культурної спадщини у Хмельницькій області: Заславщина». – С.130-134.

- XVII Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні». Київ,2008: «Нові об'єкти історії козацької доби на Хмельниччині». – С. 240-244.

- XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ,2009: «Археологічні дослідження «козацької доби» на території Хмельницької області». – С. 133-138.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Болохівщина: осягнення історії». м. Старокостянтинів, 2009: «Здійснення Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини в місті в червні 2007 року» – С. 93-95.

- Міжнародна науково-красознавча конференція: Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського. Матеріали конференції присвяченої 150-річчю Юхима Сіцінського та 115-річчю від дня народження Володимира Січинського. – м. Кам'янець-Подільський, 2010: «Увічнення пам'яті Ю.Й Сіцінського на Хмельниччині». – С. 57-59.

- XIX Всеукраїнська науково-практична конференція. «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ,2010: «Старий Остропіль у вирі подій національно-визвольної війни 1648-1649 років» – С. 249-252.

- III науково-красознавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». смт. Меджибіж, 2010: «Містечко Купіль Волочиського району, його історія і пам'ятники» – С. 272 - 276.

- I Очаківська наукова конференція «Олександр Васильович Суворов в українській, російській та світовій історії». м. Очаків, 2010: «Андрій Григорович Розенберг – сподвижник Олександра Васильовича Суворова».

- IV науково-красознавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України (присвячений військовій історії краю та створенню українського війська в 1917 році)». смт. Меджибіж, 2010: «Дослідження поховань та прізвищ воїнів, підпільників та партизан, що загинули на території міста Хмельницького в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». – С.17.

- IV Міжнародна науково-практична конференція «Заповідна Хортиця. Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці». м Запоріжжя, 2010: «Пам'ятки козацької доби на Хмельниччині». – С. 332-333.

- XX Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2011: «Краєзнавці про пам'ятки періоду Визвольної війни 1648-1654 рр. на Хмельниччині в матеріалах козацьких конференцій». – С. 331

- V науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України», присвяченої 10-й річниці утворення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», 40-річчю відкриття музею в Меджибізькій фортеці, 425-річчю Святомиколаївської замкової церкви, 865-річчю першої писемної згадки про Меджибіж. смт. Меджибіж, 2011: «Берегиня музейної справи» (про Медведчук Галину Кирилівну). – С. 446-452.

- III науково-краєзнавча конференція. Місто Хмельницький в контексті історії України присвячена 580-річчю першої писемної згадки про Плоскирів. м. Хмельницький, 2011: «Відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області! – С. 473-476: «Дослідження поховань та прізвищ воїнів, підпільників та партизан, що загинули на території міста Хмельницького в період Великої Вітчизняної війни 1941-1944 років». – С.480 - 485.

- XXI Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2012: «Проблемні питання щодо паспортизації об'єкта історії «Місце битви польсько-шляхетської армії із військами Остапа Гоголя». – С. 280

- IV Міжнародна науково-практична конференція «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків». м. Кам'янець-Подільський, 2012: «Місто Кам'янець-Подільський та його пам'ятки».

- VII науково-краєзнавча конференція. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». смт. Меджибіж, 2012: «Полонне – місто Магдебурзького права» – С.225-228.

- Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Хмельниччина в контексті історії України (до 75-річчя утворення Хмельницької області)». – м. Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2012: «Спорт став його покликанням (Майнгардт Максиміліан Олександрович)» – С. 435-438; «Вона мріяла про небо (Заслужений вчитель Української РСР – Гоголь Любов Феофілівна)» – С.438-442.

- VIII науково-краєзнавча конференція. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: архітектурна спадщина оборонних споруд України від найдавніших часів до кінця ХУІІІ ст.». смт. Меджибіж, 2013: «Фортифікаційні споруди на території Кам'янець-Подільського, Полонського і Старокостянтинівського районів». – С.186-193.

- XXII Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 20-21.03.2013: «Увічнення пам'яті Богдана Хмельницького на Хмельниччині». – С. 123-126.

- Всеукраїнська науково-красназнавча конференція «Дунаєвеччина в контексті історії України». м. Дунаївці, 2013: «Моя родина в історії Дунаєвеччини» – С.340-348.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині» (365-річчю Пилявецької битви). м. Хмельницький, 2013: «Охорона та облік культурної спадщини в Старосинявському районі, як складова пам'яткоохоронної роботи у Хмельницькій області». 09.2013. – С. 216-221.

- Археологічні читання «Межибіж»: «Археологи відділу охорони пам'яток історії та культури – дослідники Поділля і Південно-Східної Волині» – С.228-236.

- Конференція Центру Мархоцькознавства. с. Отроків, 2014: «Мархоцькі в житті родини отроківських Гоголів та притулівських Сметанюків» – Наукові записки Центру Мархоцькознавства, Т.6, С.235.

- XI науково-красназнавча конференція. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». смт. Меджибіж, 2014. «Історичні будинки міста Старокостянтинова часів Визвольних змагань українського народу у 1917-1921 роках» – С.395-403.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Хмельниччина в роки другої світової війни». м. Хмельницький, 2014: «Увічнення пам'яті загиблих при визволенні Хмельницької області в роки Великої Вітчизняної війни» – С.323-328.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2014: «Конференції козацької доби на Хмельниччині у 2013 році» – С. 432-437.

- XII науково-красназнавча конференція. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». смт. Меджибіж, 2014: «Проскурівська трагедія та подвиг протодиякона Климентія Качуровського» – с. 290-297.

- XIII науково-красназнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». смт. Меджибіж, 2015: «Оринин – давній і сучасний».

- Науково-красназнавчий збірник (вип. 8), м. Кам'янець-Подільський, 2015: «В.В. Дзьоник та його діяльність у пам'яткоохоронній галузі» (До 60-річчя від дня народження). – С.176-180.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2015: «До питання визначення хронологічних меж кам'яних хрестів у селах Олексіївка та Пилявці Старосинявського району» – с. 121-125.

- Наукова історико-краєзнавча конференція «Віньковеччина в історії Поділля». смт. Вінківці, 2015: «Дослідники пам'яток культурної спадщини Віньковецького району» – С. 176-179.

- I Міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція «Місто Хмельницький в контексті історії України». м. Хмельницький, 2016: «Відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області та пам'яткоохоронна робота в місті Хмельницькому» – С.83-85.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2016: «Козацький хрест на кургані в с. Манівці Красилівського району Хмельницької області» – С.148-150.

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження козацької доби в Україні». м. Київ, 2017: «Щодо проблеми поховання полковника Омеляна Купченка у с. Шрубків Летичівського району Хмельницької області»

- Всеукраїнська наукова конференція «Українська революція 1917-1921 рр. Передумови, процеси, наслідки, уроки». смт. Меджибіж, 24 березня 2017 р.: «Пам'ятки та об'єкти культурної спадщини доби Української революції 1917-1921 рр. на території Хмельницької області»

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Князі Острозькі в історії центрально-східної Європи: Минуле і сучасність». м. Старокостянтинів, 26-27 травня 2017 р.: «Історичні будинки міста Старокостянтинова часів визвольних змагань українського народу у 1917-1921 роках»

- Міжнародна наукова конференція «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень» м. Київ: «Підсумки інвентаризацій пам'яток та об'єктів історії та монументального мистецтва у Хмельницькій області»

Виступи на телебаченні та радіо

- **1984.** 17.07. радіо. «Про звод пам'ятників».

- **1994.** 13.07. радіо. «Сторінка відродження»

14.07. радіо. - « -

19.07. радіо. - « -

20.07. радіо. - « -

11.10. радіо. «Пам'ять в наших серцях». «Хто похований в братській могилі?»

- **1995.** 24.03. радіо. «Пам'ять в наших серцях». До ювілею Перемоги. Про пам'ятники підпільникам та партизанам

27.03. радіо.

17.04. радіо. «Пам'ять в наших серцях». Міжнародний день пам'яток та визначних місць»

18.04. радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.

- **1996.** 18.04. телебачення «Подільська панорама». До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **1997.** 5.03. радіо. До 170-ї річниці від дня народження Л.І.Глібова.
18, 19.04. телебачення «Подільська панорама». До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
18.04. радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **1998.** 18.04. радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **1999.** 11.04. радіо. До Міжнародного дня визволення в'язнів фашистських концтаборів.
18.04. радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **2000.** 17, 18.04. радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **2002.** 17.04. дитяче телебачення. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **2003.** 18.04. Хмельницька обласна державна телерадіокомпанія. Інформаційний випуск новин.
- **2005.** 18.04. Обласне радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **2006.** 18.04. телебачення. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць (виступ у прямому ефірі).
- **2007.** 18.04. телебачення. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць (виступ у прямому ефірі).
19.04.радіо. До Міжнародного дня пам'яток та визначних місць.
- **2010.** 6.05. виступ на радіо. Про пам'ятки періоду Великої Вітчизняної війни

Публікації у пресі:

- «Радянське Поділля», № 92, 9.05.1985. «Пам'ять не згасне» (про пам'ятники спаленим селам);
- «Радянське Поділля», №162, 21.08.1988. «Зберегти пам'ятки» (про порушення Закону «Про охорону і використання пам'яток»);
- «Корчагінець», № 8, 18.02.1990. «Мені це болить. А Вам ?» (про порушення Закону «Про охорону і використання пам'яток»);
- «Радянське Поділля», № 170, 4.09.1991. «Переможців не буде у війні з пам'ятниками, яка знову загострилася»;
- «Край кам'янецький», № 48, 11.07.1995. «Це потрібно не мертвим, це потрібно живим» (про поховання радянських воїнів у Кам'янець-Подільському районі);
- «Край кам'янецький», № 56, 8.08.1995. «Щоб пам'ятали нащадки» (про поховання радянських воїнів у Кам'янець-Подільському районі);

- «Поділля», № 43, 27.10.1995. Замітка - «Краєзнавству розвиватись»;
- «Край кам'янецький», № 54, 23.07.1996. «Вклонімося братським могилам» (сторінки Великої Вітчизняної війни в історії міста Кам'янець-Подільського);
- «Поділля», № 9, 28.02.1997. «Учителював на Поділлі» (до 170-річчя від дня народження Л.І.Глібова);
- «Прибузька зоря», № 17, 6.03.1997. «Він мав натхнення на Прибужжі» (до дня народження Л.І.Глібова);
- «Поділля», № 16, 18.04.1997. «Збережемо для нащадків» (до Міжнародного дня пам'ятників та історичних місць);
- «Поділля», № 19, 9.05.1997. «Карби війни» (до Дня Перемоги);
- «Поділля», № 50, 12.12.1997. «Колиска таланту» (до 120-ї річниці від дня народження М.Д.Леонтовича);
- «Поділля», № 15, 10.04.1998. «Невмирущі» (до Міжнародного дня визволення в'язнів фашистських концтаборів);
- «Поділля», № 16, 17.04.1998. «Свідки подвигу» (до Міжнародного дня пам'ятників та історичних місць);
- «Поділля», № 39, 25.09.1998. «Пам'ять» (до 105-ї річниці від дня народження поета-байкаря М.П.Годованця);
- «Край кам'янецький», № 72, 25.09.1998. «Пам'ятаємо байкаря» (до 105-ї річниці від дня народження поета-байкаря М.П.Годованця);
- «Поділля», № 2, 7.01.1999. «Знаки таланту». Поздоровляємо ювіляра (до 70-річного ювілею українського скульптора В.І.Зноби);
- «Поділля», № 10, 5.03.1999. «В селах і містах» (до 185-ї річниці від дня народження поета Т.Г.Шевченка);
- «Поділля», № 16, 16.04.1999. «Де ті кургани?» (до Міжнародного дня пам'ятників та історичних місць);
- «Колос», № 29, 15.04.1999. «Легенди сивої давнини» (до Міжнародного дня пам'ятників та історичних місць);
- «Всім», № 17, 20.04.2000. «Пам'ятникам всенародное уважение и любовь» (до Міжнародного дня пам'яток та історичних місць; до 55-річчя Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками);
- «Є», № 48 (833), 22-28.04.2002. «Історія – в пам'ятниках. 18 квітня – Міжнародний день пам'яток та історичних місць»

Поетична сторінка ювіляра

Дорогая Наталья Максимилиановна!
Не так уж часто выпадает случай
Нам на банкетах юбиляров поздравлять,
И мы музейною «могучей кучей»
Хотим Вам следующее от души сказать:
Мы рады Вас сегодня видеть
Такой красивой, молодой в расцвете лет!
Восхищены, что удалось осилить,
Собравши всех, вот на такой банкет!
Мы отмечаем, - в возрасте юбилейном
Вы комсомольского задора не забыли.
В культуре - человек Вы не последний,
И премию не зря Вам присудили!
Ведь столько лет отдать музею!
Поставить памятники на учет!
С достойным багажом пришли Вы к юбилею,
За то заслуженные Слава и Почет!
Желаем Вам здоровой быть и бодрой,
Чтобы на всё хватало время, силы!
Быть стойкой, терпеливой, мудрой!
И чтоб Вас будущее не страшило!
И чтобы были Вы всегда с друзьями рядом!
И процветали всем назло преградам!

*Коллеги и друзья
ХОКМ*

**ШАНОВНА
НАТАЛЯ МАКСИМІЛІАНІВНА !**

Щиросеречно вітаємо вас з ювілейним днем народження.

Летять роки, мов журавлі у вирій,
Життя іде, його не зупинить.
Прийміть вітання наші щирі,
Нехай Вас Бог благословить
Хай будуть в хаті й далі ювілеї,
Хай доля не скупиться на літа,
Життя хай буде, наче цвіт лілеї,
В душі панує вічна доброта.

*З повагою Лідія Богурська,
Валентина Галімська,
м. Шепетівка*

НАТАЛИ !

Сегодня праздник твой, сегодня юбилей, -
Года стремительно летят, но не жалея,
Попробуй сохранить своё цветенье!
Старайся холод в душу не пускать,
И гнать подальше от себя обиды!
В сравнении жизнь учишь ты познавать,
Пускай в ход лишь стрелы Артемиды!
Будь выше сплетен, никого не осуждай,
И Афродитой будь в своей округе !
Всех оптимизмом добрым заряжай,
Не опускай пред трудностями руки !
Живи в согласии с душой ты много лет,
И радуй всех вокруг ты счастьем !
Пусть будет много у тебя Побед !
И радость не сменяется ненастьем !

Валентина Ивановна Боневич и фонды ХОКМ

Фотолітопис життя і діяльності Н.М. Майнгардт-Гоголь

*Бабуня Ірина Гоголь
(Сметанюк)
дід Феоділ Гоголь*

*Дідусь Олександр Майнгардт
та бабуся Пелагея Микитівна
(Романовська)*

Мати – Гоголь Л.Ф., батько – Майнгардт М.О.

*Стоять: сестра Іра, я, мама, двоюрідні сестри Люба, Таня, тітка Оля.
Сидить дворідний брат Володя*

Моя рідня

З племінником Андрієм в Чернівцях

З внучатим племінником Дімою, племінниками Мариною і Денисом

*70-річчя мами Л.Ф.Гоголь (в центрі).
Ліворуч – я, праворуч – Люба, брат Олександр*

Єстонія. Міжнародний молодіжний центр Ноорус. 1984 р.

На науково-краєзнавчій конференції у Коростені, 2002 р.

2006 р. Юровицанський ліс Полонського району, біля братської могили жертв нацизму, зліва направо: археолог О.Д. Прядко, науковий співробітник - історик Н.М.Майнгардт-Гоголь, головний спеціаліст відділу культури і туризму Полонської РДА Л.М.Буга .

З колегами В.В. Дзьоником і В.А. Захар'євим, 2017 р.

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Майнгардт-Гоголь
Наталію Максиміліанівну,**

наукового співробітника відділу охорони пам'яток історії та архітектури, автора декількох десятків наукових досліджень, пам'ятко-охоронних об'єктів, активного учасника історико-краєзнавчих конференцій та інших наукових зібрань різних рівнів з нагоди 65-річчя від дня народження.

З глибокою шанобою і повагою
Голова Хмельницької міської
організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доктор
Почесний краєзнавець України

Ю. Блаженко

Ю. Блаженко

27 жовтня 2017 року
м.Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ПРОСКУРІВ У МУНІЦИПАЛЬНІЙ КАМПАНІЇ 1917 РОКУ

У повідомленні аналізується виборче законодавство, яке регулювало порядок формування міських самоврядних органів після Лютневої революції 1917 р. та протікання виборчого процесу у м. Проскурові. Вперше подається повний список гласних Проскурівської міської думи та кандидатів до них, обраних на виборах 27 серпня 1917 р.

Ключові слова: законодавство, вибори, місцеве самоврядування, Проскурів, політичні партії, національні угруповання, міська дума.

За роки новітньої незалежності національна історіографія поповнилася низкою змістовних праць, в яких розглядаються різні аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього розвитку м. Проскурова в період Української революції 1917–1921 рр. [1; 2; 3]. З масиву дослідницьких напрацювань виділяються доробки, автори яких уводять до наукового обігу цінні пласти документальних джерел, що характеризують окремі сегменти цієї знакової в історії міста доби [4; 5].

Однак тема залишається актуальною, позаяк чимало важливих питань ще не стали предметом спеціального розгляду. До таких відноситься й проблема муніципальних виборів 1917 р. В історіографічному відношенні ми не можемо назвати жодної статті, в якій бодай опосередковано розглядалися б перипетії перших вільних виборів з формування місцевих органів самоврядування у м. Проскурові. Відтак у пропонованій статті ставиться за мету проаналізувати зміни виборчого законодавства та організацію виборчого процесу в одному із стратегічних повітових центрів Подільської губернії.

На час падіння монархії у Росії м. Проскурів мав статус міста, де проживало 40 тис. жителів [6, арк. 59]. Найбільш чисельною національною групою були євреї, котрих нараховувалося 20625 осіб, римо-католиків мешкало понад 8 тис., мешканців православної віри – 11057 тис. [7, с. 21]. У системі міської влади функціонував інститут міського голови, представницький орган – міська дума та її виконавчий підрозділ – міська управа [8, с. 73 – 86].

Лютнева революція 1917 р. призвела до радикальних змін багатьох сфер суспільно-політичного життя. Зокрема, була істотно змодернізова-

на правова основа функціонування усієї системи самоуправління. Щодо міських дум, то базовими нормотворчими документами, які врегулювали їхню діяльність, виступали постанови Тимчасового уряду «Про проведення виборів гласних міських дум і про дільничні міські управління», невід'ємною частиною якої виступали два додатки – «Тимчасові правила щодо проведення виборів гласних міських дум» та «Тимчасові правила про дільничні міські управління» від 15 квітня 1917 р., а також постанова від 9 червня 1917 р. «Про зміну діючого Статуту про суспільне управління міст» [9; 10].

Порядок здійснення процедури виборів регламентував додаток першого документу. Загалом «Тимчасові правила» включали у себе 37 статей. Припис першої з них зобов'язував міські управи та міських старост, в яких діяло міське Положення 1892 р., терміново приступити до складання виборчих списків як першого кроку з організації виборчого процесу [9].

Гласні обиралися на термін до 1 січня 1919 р. Кількісний склад депутатського корпусу для м. Проскурова визначався спеціальним розписом і становив 50 гласних [11, с. 8].

Статті 3–5 «Тимчасових правил» регламентували коло осіб, які володіли активним виборчим правом. Ним користувались громадяни обох статей всіх національностей і віросповідань, які досягли на момент складання виборчих списків двадцять років, проживали в цьому місті або мали в ньому житло, чи перебували на службі, врешті, якщо в них були інші, пов'язані з містом, справи. Військовослужбовці міських гарнізонів допускались до виборів на загальних засадах.

Окремою нормою регламентувався перелік осіб, котрі не могли брати участі у виборах. До них, зокрема, відносилися вищі представники адміністративної влади, їхні заступники та помічники; особи, котрі перебували на службі в органах міліції; ченці та особи, визнані у встановленому законом порядку божевільними та глухонімими. Також позбавлялись права брати участь у виборах особи, засуджені судом до покарання за корисливі злочини та злочини проти виборчого права, поки не пройде три роки, з часу відбуття покарання [9].

Пасивним виборчим правом, тобто, можливістю бути обраними, володіли не тільки носії активного виборчого права, але й інші особи, котрі хоч і не проживали в місті, а відтак не мали з ним безпосередніх зв'язків, але відповідали іншим вищезазначеним вимогам.

Статті 8–12 «Тимчасових правил» регулювали порядок складання та оприлюднення списків виборців. Так, протягом двох тижнів з часу опублікування постанови, міські управи або міські старости мали скласти список виборців, який виставлявся для загального ознайомлення. Протягом наступних п'яти днів виборці мали право подавати скарги на неправиль-

ність або неповноту складення цих списків. В наступні п'ять днів ці скарги повинні були розглянути міські управи або міські старости і про результати розгляду повідомити заявників. У разі негативної відповіді останні мали право у трьохденний термін звернутися з протестом чи скаргою до адміністративного суду, рішення якого належали до виконання або спрямовувалися на розгляд до Урядового Сенату. Оновлені списки не менше як за два тижні до дня виборів знову оприлюднювалися для загального ознайомлення. Особи, які не були внесені до списків до участі у виборах не допускалися [9].

Власне самі вибори мали відбуватися у вихідний або святковий день. Виборчі дільниці для подачі записок працювали з дев'ятої години ранку до дев'ятої години вечора. Про день, час і місце виборів міський голова за рішенням відповідної думи у належний спосіб мав довести до загального відома усіх жителів.

Вибори відбувалися за пропорційною виборчою системою. Порядок подачі списків регламентувала стаття 14 «Тимчасових правил». Не пізніше десяти днів до дня проведення виборів політичні партії або групи виборців на ім'я міського голови мали подати списки кандидатів у гласні. Їхня загальна кількість не мала перевищувати загальної кількості гласних міської думи. Кожний список в обов'язковому порядку підписувався виборцями у кількості не менше половини від загальної кількості гласних думи. У варіанті м. Проскурова ця цифра визначалася 25 виборцями. При цьому один виборець мав право завізувати лише один виборчий список. Списки нумерувалися у порядку їх поступлення і за бажанням заявників виставлялися для загального ознайомлення [9].

Для проведення виборів утворювалася міська виборча комісія під керівництвом міського голови. Останній мав право запросити до комісії трьох осіб із середовища виборців. Крім того, до складу комісії мав право увійти представник від політичних партій або груп, які подали список кандидатів у гласні. За аналогічною процедурою формувалися і дільничні виборчі комісії.

У низці статей «Тимчасових правил» виписувалася процедура голосування. Особа кожного виборця засвідчувалася виборчою карткою, в якій зазначалося прізвище, ім'я та по батькові виборця та вказувалося місце проведення виборів. Цю картку потрібно було отримати в міській управі. Виборець мав позначити у картці номер списку тієї партії чи групи, за яку він голосує, вкласти її непрозорий конверт та подати голові комісії. Останній у присутності членів комісії та виборців опускав його в опечатаний ящик [9].

Наступного дня дільничні виборчі комісії у відкритому засіданні і в присутності виборців, які виявили бажання бути присутніми на засідан-

нях, мали провести підрахунок голосів. Результати фіксувалися у спеціальному протоколі, який у той же день за підписом голови та членів комісії надавався до міської виборчої комісії. Остання також у відкритому засіданні мала провести підрахунок за кожний виборчий список. Для визначення кількості гласних, що припадали на кожний заявлений список, загальну кількість гласних міської думи множили на число поданих за даний список голосів та ділили на число голосів, що були подані у виборчому окрузі за усі списки. До складу гласних з кожного списку зараховувалася в порядку запису у ньому кандидатів така кількість, яка відповідала отриманому від ділення повному числу. Після встановлення загальної кількості вибраних гласних, виборча комісія усіх останніх осіб, які були у списках і не увійшли до складу гласних, заносила в список кандидатів до них.

По закінченні підрахунків складався відповідний протокол, зачитувався у відкритому засіданні та скріплювався підписами голови, членів та секретаря комісії. Протягом трьох днів учасники виборчого процесу мали право подавати представникові вищої адміністративної влади скарги на помічені під час виборів порушення. Адміністративний суд у семиденний термін мав їх розглянути та винести остаточне рішення [9].

Стаття 33 «Тимчасових правил» зобов'язувала міську управу після виборчого процесу скласти кінцевий список гласних та кандидатів до них по кожному із заявлених виборцями списків. Ці списки мали бути опублікованими у місцевих часописах, а також оприлюдненими для загального ознайомлення і в інший спосіб, які визначить міська дума [9]. Як бачимо, порівняно з попереднім муніципальним законодавством пропонувані новачії суттєво розширювали можливості жителів впливати на формування представницького самоврядного органу.

Однак цим зміни не вичерпувалися. Напередодні організації виборчого процесу Тимчасовий уряд змінив і законодавчу основу їх діяльності. Зокрема, суттєво було розширено права муніципалітетів у фінансовій сфері. Міські думи могли самостійно розпоряджатися зборами та податками, які надійшли у міський бюджет. Також думи отримували право самостійно вибирати міських голів, які очолювали керівництво міськими управами, а на чолі самоврядного органу терміном на один рік обирався свій голова [10].

Інші положення постанови не тільки розширювали права міських громадських управлінь, але й збільшували обов'язки та відповідно відповідальність за певні напрямки діяльності. Так, у соціальній сфері самоврядування міст могло організовувати біржі праці та проводити громадські роботи для боротьби з безробіттям. Важливим нововведенням був дозвіл на утримання думами будинків з дешевими квартирами для бідняків, на

проведення юридичних консультацій для населення. Також значно посилювалася роль муніципальних органів в сфері організації громадського порядку. Вони отримали можливість значно більшого впливу на діяльність правоохоронних органів, міліції, яка прийшла на зміну поліцейській службі. Врешті, міські управління мали опікуватись установами, метою яких було морально-етичне виховання міського населення і боротьба з пияцтвом [10].

Зрозуміло, усе це в своїй сукупності збільшувало роль органів самоврядування на місцях і мало б посилити інтерес різних категорій громадян до виборчого процесу.

Здавалося б, активність політичних команд та національних груп у м. Проскурові підтвердила цей факт. У місті було сформовано вісім виборчих списків: 1) об'єднаний єврейський виборчий комітет; 2) рада об'єднаних польських організацій, заявлених польським комісаріатом; 3) єврейська група «Адас-Ієшурин»; 4) групи єврейських дрібних торговців; 5) російсько-української позапартійної групи під назвою «Порядок і праця»; 6) польської групи; 7) Ради солдатських та робітничих депутатів м. Проскурова за участі фракцій українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів, російських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів, Бунда та об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (С.С. і С.С.), інакше – «соціалістичний блок»; 8) позапартійної прогресивної групи [6, арк. 59].

Як бачимо, найактивнішу участь у виборах до міської думи брала єврейська національна група. Однак вона не зуміла проявити однастайності. За політичним спектром євреї представляли різні його напрямки – від консервативної групи «Адас-Ієшурин» до соціалістичного «Бунду» та «Об'єднаної єврейської соціалістичної партії». Не зуміли виступити єдиним фронтом і поляки. Їхні представники були щонайменше у чотирьох списках.

На відміну від євреїв чи поляків, українці не зуміли виставити власний список. Частково це пояснюється тим фактом, що український рух у Проскурові був ослабким, частково – перевагуванням у свідомості виборців соціальних питань над національними. Справді, за констатацією сучасника подій І. Розгона, на початку революції 1917 р. «Проскурівщина була найменш національно-освідомлена. В цілому повіті, в самому місті і на периферії було всього кілька національно-свідомих українців» [5, с. 207]. Пояснюючи причини такого стану, інша сучасниця доби Н. Дорошенко-Савченко писала: «Треба сказати, що Поділля, зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час першої світової війни. До того ж, на Правобережжі «Земства» (органи місцевого самоврядування), з'явилися значно пізніше як на Лівобереж-

жі... Таким чином, населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусеніє краю»... Дрібна торгівля по селах була в руках жидів. Можна собі уявити становище українського селянства на Поділлі до революції 1917 р. До речі, тут воно було питомками колишніх кріпаків, а не козаків, такі були тут рідкістю» [4, с. 80–81].

Щоправда, спроба зорганізувати українські культурні сили Проскурова була зроблена відразу ж після вибуху Лютневої революції. За повідомленням газети «Нова Рада» уже 26 березня 1917 р. у Проскуріві відбувся «районний український з'їзд з широкою програмою» [12].

На початку квітня 1917 р. українська громада міста за участі вчителів народних та церковно-парафіяльних шкіл обговорила питання організації шкільництва. Під час засідання промовці, зокрема, зазначали «непотрібність таких інституцій як шкільні директори та інспектори й закликали вчителів до організації на національному ґрунті, українізації школи» [13].

12 квітня 1917 р. відбулися збори духовенства Проскурівського повіту, які під своє завершення мали виразний «цілком український характер». Звертаючись до пан-отців, один із лідерів національного руху М. Стаховський наголошував: «Витаю Вас! Мене ніхто на це не уповноважив – але мене прислало серце, котре дала мені Мати-Україна. «Працюйте з Богом на користь нашої дорогої Матері-України»... Такими словами привітав і благословив Український конгрес у Києві Дмитрій Єпископ Уманський. У ваших грудях, шановні пан-отці, під вашими рясами б'ється те саме серце – серце Українців і не знатиме воно радості і спокою поки не стане Україна автономною, з'єднаною з Російською державою, як рівна з рівною і вільна з вільною. Так, в цім буде наша правда, наша радість і сила... А для цього потрібна праця, величезна праця, в котрій знайдеться робота для кожного і де ваша заслуга може стати історичною і заглибити ті тяжкі непорозуміння з народом, які були у вас за царського ладу.

Кожна нація має своє національне духовенство, котре боронить і обстоює національні скарби. У нас до цього часу не було такого духовенства (як не лічити того, що ми мали 250 літ тому назад) – і не було через те, що свідоме і популярне духовенство могло б мати вкупі з народом таку силу, котра була б небезпечна для самодержавного ладу. Старий царський лад боявся національного духовенства і через те всіма способами старався зробити наше українське духовенство і нашу Українську Церкву своїми слугами, а Українського духу та української справи гнобителями та обрусителями. Народ це розумів і сторонився і від церкви, і від батюшок. Розуміли багато з пан-отців і переживали в душі своїй велике горе!

Але згинув старий лад – згинув наш ворог, ворог і церкви, і народу, і ви, шановні пан-отці, тепер можете сміло підійти до народу і взятися за

працю, котра потрібна йому і котра помирить вас з народом, і забудеться тяжка давня година – і оживе тоді слава, слава України!» [14].

Цього ж дня відбулися загальні збори Проскурівської української громади, на яких, крім духовенства, було багато представників з числа селян та місцевої інтелігенції. Збори ухвалили низку рішень, найголовніші з яких оприлюднили у центральній пресі: «1. Долучитись до загальноукраїнського руху; 2. Церковні суми повернути на купування укр. книжок для продажу їх народу; 3. Євангеліє та промови в церквах повинні бути на укр. мові; 4. Перекласти текст присяги на укр. мову; 5. Звернутися до кооперативів, щоб прибутки від операцій отдавали на українські справи; 6. На Юрія в кожній церкві відправити панахиду по Шевченкові і розказати про його; 7. 1 мая в Проскурові усьому духовенству повіта (коло 300 душ) відправити соборну панахиду по Шевченкові і прийняти участь в загальній українській маніфестації» [14].

Врешті, 18 квітня 1917 р., у м. Проскурові було засноване товариство «Просвіта». Звертаючись з цієї нагоди до «всіх українських інституцій, земств, видавництв, редакцій та різних газет, журналів, а також до окремих осіб», ініціатори просили «надсилати «Просвіті» для ознайомлення по одному або по два примірники всіх своїх видань, котрі можна виписати для розповсюдження» [15].

Незважаючи на певні організаційні зусилля, спрямовані на розвиток українського руху, його лідери все ж таки не наважились, аби виставити окремий список. Натомість була проведена велика робота з об'єднання в єдиний блок місцевих соціалістичних сил. І на цьому шляху вдалося досягти успіху. У підсумку «соціалістичний блок» включав шість партійних структур. Крім того, його ініціаторам вдалося ідентифікувати список з Радою солдатських і робітничих депутатів м. Проскурова, що мало також важливе значення, оскільки остання на цей час була одна з найбільш популярних серед населення.

Цією обставиною пояснюється, зокрема, й той факт, що опоненти соціалістичних партій не пішли шляхом виставляння власних партійних списків. Відтак серед суб'єктів виборчого процесу у Проскурові ми не бачимо ані кадетів, ані більшовиків. Хоча їхні представники балотувалися за іншими списками. Скажімо, С. І. Кисельов, який належав до партії конституційних-демократів, значився у списку «позапартійної прогресивної групи».

На жаль, ми не можемо напевно стверджувати, наскільки гостро відбувалася виборча агітація. В даному випадкові серйозно дається взнаки відсутність достатньої кількості прямих джерел. Однак, з огляду на відсутність власне партійних команд, можемо припустити, що все відбувалося досить коректно. Кожний список орієнтувався переважно на національну або професійну групу.

Голосування у м. Проскурові відбулося 27 серпня 1917 р. Незважаючи на загальне виборче право, день виборів засвідчив досить низьку явку громадян на виборчі дільниці. Загалом скористатися своїм правом виявило лише 5110 осіб, тобто 36,5% [6, арк. 59 зв.]. За перший список проголосувало 1418 осіб, за другий – 775, за третій – 346, за четвертий – 75, за п'ятий – 245, за шостий – 110, за сьомий – 1890 і за восьмий – 251 особа. За національною ознакою Проскурівська дума була представлена 25 євреями, 11 українцями, 9 поляками та 5 росіянами [6, арк. 59 зв.].

У відповідності до чинного законодавства із загальними результатами виборів до Проскурівської міської думи широкі кола громадянства ознайомила газета «Известия Подольского губернского исполнительного комитета» від 27 вересня 1917 р. [17].

Переконливу перемогу отримав «соціалістичний блок». Але з огляду на певну штучність його створення, він уже з перших днів роботи нового складу думи, продемонстрував свою неефективність. Найбільш яскраво це проявлялося при підходах до вирішення національного питання. На Подільській губернській конференції партії соціалістів-революціонерів, що відбулася у Вінниці 1 жовтня 1917 р., представник Проскурівської організації Каражелясков визнав це публічно: «На виборах у Міське Самоуправління наша група блокувалася з іншими соціалістичними партіями, зокрема з групами українських соціалістів. У Міській Думі українські «соціалісти» повели себе так, що доводиться тільки каятися з ким пішли і куди пішли, оскільки, що не виступ українських «соціалістів», то в кожному з них віє шовінізм і, навіть, антисемітизм. Під прикриттям «Федеративна Україна» багато з колишніх чорносотенців оголосили себе «українськими соціалістами», мріючи зайняти «теплі місця» в різних громадських та урядових інституціях. Проскурівська група вважає блок з українцями неможливим» [16, арк. 27].

Отже, муніципальні вибори 1917 р. стали першими загальними демократичними виборами, які відбулися за якісно нових політичних обставин, характерними рисами яких стало демократичне середовище, нерозвиненість партійної системи, мінливість поглядів виборців. Вибори у Проскурові засвідчили домінуючий вплив національного чинника на результати виборів та достатньо штучне об'єднання партійних політичних команд у виборчі блоки. Перемогу отримали партії соціалістичної орієнтації, електорат яких швидко поляризувався на соціальному та національному рівнях. На персональному рівні до Проскурівської міської думи потрапили як відомі у краї громадські діячі, так і гласні, котрі не особливо виділялися на рівні самоврядних ініціатив. Проте перед усіма відразу постала низка важливих питань, від ефективності вирішення яких значною мірою залежало життя місцевих жителів та подальший розвиток революційних подій.

Джерела та література:

1. Трембіцький А. А. Микола Стаховський (1879 – 1948) – перший голова Проскурівської повітової земської управи (березень – травень 1917) / А. А. Трембіцький, А. М. Трембіцький // Хмельниччина в контексті історії України: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. кол.: Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (відп. ред.). – Хмельницький : Мельник А. А., 2012. – С. 375 – 382.
2. Калитко С. Л. Діяльність Володимира Столярова на посаді Проскурівського повітового старости у добу Гетьманату 1918 р. / С. Л. Калитко, О. М. Кравчук // Хмельниччина в контексті історії України: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. кол.: Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (відп. ред.). – Хмельницький : Мельник А. А., 2012. – С. 382 – 385.
3. Єсюнін С. Трансформація місцевих органів влади у Проскуріві в 1917 р. / С. Єсюнін // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / [редкол.: В. Травінський (співголова), В. Дубінський (співголова), О. Комарніцький (співголова), С. Копилова та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 18 – 24.
4. Трембіцький А. М. Надія Савченко про Проскурівщину в період національної революції 1917 року / А. М. Трембіцький // День Соборності України: історико-політологічні дискусії: Зб. наук. праць / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. – Вип. 2. – С. 72 – 94.
5. Трембіцький А. М. Подолянин Іван Розгін про боротьбу з більшовиками на Поділлі / А. М. Трембіцький // Поділля у добу Української революції 1917–1921 рр.: матеріали круглих столів / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : «Медобори–2006», 2013. – С. 200 – 215.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 48. – 300 арк.
7. Григор'єв Н. Поділля (Географічно-історичний нарис) / Н. Григор'єв. – Кам'янець на Поділлі : Друкарня Под. Губ. Нар. Управи, 1919. – 85 с.
8. Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. – 336 с.
9. Постановление Временного правительства о производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях // Вестник Временного правительства. – 1917. – 16 (29) апреля.
10. Постановление Временного правительства об изменении действующего Положения об общественном управлении городов // Вестник Временного правительства. – 1917. – 29 июля (11 августа).
11. Новый закон о выборах в городские думы. – К., 1917. – 8 с.
12. Український з'їзд // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 29 березня.

13. Вчителі й школа // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 12 квітня.
14. Дописи. Проскуров (Поділля) // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 18 квітня.
15. Вісти з краю. До українських організацій // Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 3 мая.
16. Центральний державний історичний архів м. Києва. – Ф. 1435. – Оп. 1. – Спр. 7. – 40 арк.
17. Список гласных Проскуровской Городской Думы и кандидатов к ним, избранных на выборах 27 августа 1917 года // Известия Подольского губернского исполнительного комитета. – Винница. – 1917. – 27 сентября.

Додаток

Список гласных Проскуровской Городской Думы и кандидатов к ним, избранных на выборах 27 августа 1917 года

По списку № 1 (заявленному объединенным еврейским избирательным Комитетом).

Гласные: 1) Гуревич Иосиф Савельевич, 2) Лиссер Исаак Литманович, 3) Яглом-Брудная Хава Кивовна, 4) Маранц Янкель Вигдорович, 5) Штер Овсия Беркович, 6) Блейхман Вольф Хаимович, 7) Гольдман Лазарь Исаакович, 8) Рапопорт Сруль Зусевич, 9) Вайнштейн Нахман-Сруль Эзрович, 10) Райгородский Марк (Мордко) Аврумович, 11) Шенвальд Мордхай-Яков Нахианович, 12) Гольдентуль Мойше Шмулевич, 13) Копыт Рувин Нафтулович, 14) Холоденко Борух-Исаак Аврамович.

Кандидаты: 1) Васерман Симха Аврамович, 2) Гулер Фавель Шлемович, 3) Бертер Шлема-Янкель Лейбович, 4) Лернер Саня Менделевич, 5) Красногорский Лейба Моисеевич, 6) Гитлер Иосиф Иовелевич, 7) Зекцер Ушер Лейбович, 8) Эненштейц Ойзер Менделевич, 9) Перельмутер Симха Шмулевич, 10) Литвак Мойше-Герш Симхович, 11) Бакмант Мордко Меерович, 12) Коган Хаим Шмулевич, 13) Герненштейнт Шмуль-Вольф Хунович, 14) Шильман Михаил Израилевич.

По списку № 2 (заявленному польским комиссариатом).

Гласные: 1) Деревоед Стефан Людвикович, 2) Ставинский Марьян Иванович, 3) Добровольский Карл Игнатъевич, 4) Слабковский Николай Николаевич, 5) Свенцицкий Николай Николаевич, 6) Дуневич Павел Николаевич, 7) Сикора Николай Викентъевич, 8) Лозицкий Марян Константинович.

Кандидаты: 1) Клиновский Иосиф Францевич, 2) Марзон Иван Антонович, 3) Кобець Илья Игнатъевич, 4) Шеленжек Иван Николаевич, 5) Тарнопольская Мария.

По списку № 3 (заявленному еврейской группой „Адас-Иешури“).

Гласные: 1) Тенман Иосиф Лейбович, 2) Лопатин Мендель Лузерович, 3) Мозель Яков Хаим-Берович.

Кандидаты: 1) Гольдман Ицхок Иосевич, 2) Энгельман Моисей Яковлевич, 3) Шпильберг Нухим Зельманович, 4) Шильман Шмуль Кельманович, 5) Шомштейн Ицко Бенционович, 6) Зайд Дувид Волькович, 7) Штормберг Аншель Шмулевич, 8) Розенблит Абрам Янкелевич, 9) Лехт Мордко-Бер Хаимович, 10) Лившиц Бенцион Шимонович, 11) Рапорт Меер Яковлевич.

По списку № 4 (мелких торговцев).

Гласные: 1) Кальминс (он же Кальменсон) Ихиль Мошкович.

Кандидаты: 1) Вольдман Меер Янкелевич, 2) Абрамович Аба Дувидович, 3) Горнштейн Пейсах-Меер Гершкович.

По списку № 5 (русской группы „Порядок и Труд“).

Гласные: 1) Шагун Андрей Федорович, 2) Баранецкий Василий Яковлевич.

Кандидаты: 1) Урода Михаил Тимофеевич, 2) Бабий Иульян Григорьевич, 3) Шевчук Игнатий Антонович, 4) Дробот Демьян Петрович, 5) Паньков Павел Федорович, 6) Ильницкий Платон Трофимович, 7) Бледнев Иоанн Васильевич, 8) Шигоцкий Феофан Деонисиевич, 9) Миронович Василий Венедиктович, 10) Гродзицкий Семен Николаевич, 12) Заионц Николай Антонович, 13) Галушка Николай Петрович.

По списку № 6 (польской группы).

Гласные: 1) Гуменюк Иосиф Иванович.

Кандидаты: 1) Банах Иосиф Николаевич, 2) Иваницкий Александр Иосифович, 3) Морозовский Николай Иванович, 4) Гаюрт Франц Иванович, 5) Витвицкий Антон Исидорович.

По списку № 7 (социалистического блока с.-д., с.-р., „бунд“ и проч.).

Гласные: 1) Верхола Трофим Федорович, 2) Мисевич Константин Федорович, 3) Денисов Павел Акимович, 4) Крель Иосиф Пинхасович, 5) Зотенко Николай Львович, 6) Крупник Перец Фроимович, 7) Волошин Евсей Сильвестрович, 8) Скорупский Василий Николаевич, 9) Бертер Лейб Якелевич, 10) Каражелязков Стефан Константинович, 11) Бейлис Борис Асирович, 12) Ганжук Филипп Семенович, 13) Любчак Николай Павлович, 14) Плис Лейба Абрамович, 15) Сикорский Семен Васильевич, 16) Гелибтерман Элиша Шимон-Вольфович, 17) Матвейчук Степан Алексеевич, 18) Ювак Виталий Афанасьевич, 19) Вевицис Лея Иделевна.

Кандидаты: 1) Лис Зейлик Абрамович, 2) Ивахов Василий Игнатьевич, 3) Перетяткевич Григорий Евстафьевич, 4) Чебан Павел Петрович, 5) Барак Гедалий Ирович, 6) Капула Кирилл Яковлевич, 7) Шварцман Мотель Вольфович, 8) Игнацкий Семен Петрович, 9) Синьков Андрей Тихонович,

10) Глузман Шулим Мордкович, 11) Красавец Хаим Шлемович, 12) Чухрий Николай Иванович, 13) Лис Иосиф Абрамович, 14) Тарасенко Яков Семенович, 15) Вайскоп Йойзеп Дувидович, 16) Паньков Михаил Федорович, 17) Вараница Илья Яковлевич, 18) Циприс Лейзор Хаимович, 19) Гальперин Лузер-Бер Аронович, 20) Розенцвайг Рахиль Мелеховна.

По списку № 8 (беспартийной прогрессивной группы).

Гласные: 1) Киселев Сергей Иванович, 2) Дорфман Михаил Алексеевич.

Кандидаты: 1) Оксман Израиль Саулович, 2) Дужак Иван Александрович, 3) Бабий Иульян Григорьевич, 4) Марцон Павел Антонович, 5) Добровольский Иосиф Алексеевич, 6) Тарашук Николай Иванович.

Список гласных Проскуровской Городской Думы и кандидатов к ним, избранных на выборах 27 августа 1917 года // Известия Подольского губернского исполнительного комитета. – Винница. – 1917. – 27 сентября.

Байдич В.О.

с. Кузьмин Красилівського району

БАНДИТИЗМ НА СЛАВУТЧИНІ В РОКИ НЕПУ (1921-1926 рр.)

У цій статті аналізується діяльність бандгруп на теренах Славутчини на початку та в середині 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: Славутчина, початок та середина 20-х років ХХ століття, банда, бандитизм, вбивства, грабежі, розбій.

Питання історії бандитизму 20-х рр. ХХ ст. в Південно-Східній Волині, й на Славутчині зокрема, є досить актуальним, оскільки воно, практично, майже зовсім не досліджене. Окрім кількох статей автора цієї публікації [1], назвати ще якісь роботи науковців та краєзнавців з цієї теми, досить проблематично. Славутчина ж, в цьому аспекті залишається абсолютно не вивченою.

Саме тому й виникло бажання, хоча б в деякій мірі, заповнити цю прогалину в історії вищевказаного краю, обмеживши хронологічні рамки свого дослідження періодом з 1921 по 1926 рр., тобто з часом, коли більшовицькою владою здійснювалась так звана «нова економічна політика». Зауважимо, що дана робота написана повністю на архівних матеріалах. При цьому, автор зосереджує свою увагу на епізодах кримінального бандитизму, а не виступів проти радянської влади різних верств населення, які більшовики інкримінували як політичний бандитизм.

На початку 20-х рр. XX ст. загальне становище на теренах Південно-Східної Волині залишалося дуже складним, можливо, навіть складнішим, ніж в інших регіонах України. Її землі опинилися на прикордонні, тут найдовше перебували польські окупаційні війська та рештки армії УНР. У цьому краї осіло чимало людей, які не змогли евакуюватися на польську територію (за Збруч). Тут досить значним був прошарок місцевих мешканців – контрабандистів, конокрадів ще з дореволюційним стажем [2, арк. 8]. За роки української революції господарство Південно-Східної Волині майже повністю було зруйноване, оскільки тільки в невеликі проміжки часу тут не велися військові дії, й мешканці регіону могли мирно жити й працювати. Постійна зміна влади, мобілізація до тих чи інших військових формувань ворожих одна одній сторін, приводили до появи великої кількості дезертирів, які тікали з війська, прихопивши з собою зброю. В краї ставало все більше озброєних людей, які вже звикли жити за рахунок використання сили: грабунків і розбою. Коли ж військові дії припинялися, перед такими суб'єктами поставала дилема: чи повертатися до праці в зруйнованих господарствах, чи продовжувати жити тим «воєнним» життям. Їй чимало їх вибирали другий варіант. Саме ці люди й поповнювали склад озброєних бандформувань. Зброї ж бо, після активних військових дій кількох років, у населення ой як було багато! [3, арк. 6-10].

Не можна обминути й той факт, що на цій території ще в роки української революції вже діяло чимало бандгруп, яких всім владам, які мінялися неодноразово, так і не вдалося ліквідувати. Виключенням є лише знищення органами УНР у 1919 р. банди Любарця в районі Красилова та кількох бандитських груп в ряді інших поселень Південно-Східної Волині [2, арк. 1; 4; 5]. Більшість же кримінальних угруповань пережила ті часи і, в умовах слабкості радянської влади на початку 1920-х років, змогла організаційно та кількісно зміцнитися, створивши розгалужену агентурну сітку й бази для переховування власного та награбованого майна.

Для розвитку бандитизму в південних районах Волині сприятливим виявилось й те, що тут вона межувала з Подільською губернією та Польщею, що давало змогу бандитам переховуватися в тих регіонах.

Особливістю ж Південно-Східної Волині стало встановлення в ній прикордонної смуги, яка охоплювала територію кількох районів сучасної північної Хмельниччини. В цій смузі діяв особливий режим, що в значній мірі перешкоджав розвитку бандитизму [6, арк. 55]. Пізніше її, щоправда, істотно скоротили (до 15-18 верст). В 1924 р. до прикордонної смуги входили: половина Базалійського, увесь Теофіпольський, майже повністю Ляховецький та Плужнянський, дві третини Славутського, увесь Антонінський та частина Берездовського районів. Площа цієї смуги складала 2330 кв. верст, а населення – 180 тисяч чоловік [6, арк. 69].

В цілому ж, враховуючи наявність значних лісових масивів, (особливо на півночі краю) та відсутність розгалуженої сітки доріг, Південно-Східна Волинь виявилась досить зручним місцем для діяльності бандитських формувань.

Яким же було в цьому аспекті місце Славутчини? На це запитання досить вичерпну відповідь дає витяг з одного з документів 1921 року (16 липня) «В виду того, что 4-й район и м. Славута расположены в лесистой местности грабежи по дорогам в лесу продолжаютя, борются с грабителями трудно, хотя часть грабителей арестовывается. Кражи имеют обыкновенный характер и виновные привлекаются к ответственности. Убийств в последнее время не было. Банд политического характера нет» [8, арк. 39].

Як бачимо, місцевість в районі Славуті, та й майже всієї південної частини сучасного Славутського району, була дуже зручною для розгортання бандгруп та їх діяльності. І, навпаки, перешкоджала владним силовим структурам ефективно боротися з цим великим злом для населення. В той же час, і в безлісній місцевості, в більшій мірі на теренах тодішнього Берездовського, в меншій – Ганнопільського, районів, також функціонувало чимало бандформувань, які перешкоджали місцевим мешканцям вести нормальну господарську роботу.

Проте, аналіз архівних документів показує, що значного поширення на Славутчині, як і в межах всієї Південно-Східної Волині, у 1921 році бандитизм не набув. Про це свідчить як наведений вище документ, так і інші рапорти силових органів (чека, міліції) того року:

01.01. 1921 р. Славутська волость. «Возстаний и бандитизма противоправительственного нет. В районе волости в лесах оперируют бандиты 2-4 чел. С целью грабежа» [8, арк. 9 зв.].

27.12. 1920 р. Жуківська волость. «Бандитизма нет» [8, арк. 11 зв.].

06.08. 1921 р. Славутська волость. «Бандитизма нет» [8, арк. 43].

27.08. 1921 р. Славутська волость (4-й район міліції). «Бандитизма не было, кроме краж. Политического характера банд нет [8, арк. 47].

5. 03.12. 1921 р. 4-й район міліції. «Бандитизма нет» [8, арк. 53].

Лише в бандзведенні за 10.10. – 01.11. 1921 р. читаємо: «По донесениям старшего милиционера Куневской волости в районе сел Юсовцы, Гурщина и Козин Перерословской волости появилась вооруженная банда на лошадях в 65 человек. Милицией приняты меры к выяснению их расположения, вооружения и политфизиономики. По слухам таковая банда перешла из-за границы. ...Банда возвратилась назад в Польшу на 15.11. через село Мякоты. А шла она в Славутские леса. Ее преследовал конный отряд» [8, арк. 157, 159].

Як бачимо, це досить чисельне бандформування так і не дійшло до Славутчини, побувавши лише в межах сучасної території Білогірського та Ізяславського районів.

В чому ж була причина такої низької активності бандитів того року?

Відповіді досить прості. Тоді територія Південно-Східної Волині була насичена військами, які зосереджувалися тут для прикриття кордону з Польщею. Зокрема, армійські підрозділи дислокувалися й в межах Берездовського району [10, арк. 3]. На порубіжжі ж Ізяславщини та Славутчини несли службу червоноармійці 2-ї червонокозачої дивізії [11, арк. 18]. Не можна не сказати і про той факт, що на теренах Південно-Східної Волині, й Славутчини зокрема, зосереджувалися особливі пости прикордонних особливих відділів [3, арк. 26]. Зрозуміло, що в таких умовах кримінальні бандитські формування змушені були знизити свою активність і зачекати до «кращих часів». До всього, ще й грабувати було нікого: країна та край лежали в руїнах, а населення страшенно зубожіло.

В наступному, 1922 р., бандитизм в Південно-Східній Волині значно активізувався. Але, як засвідчують архівні документи, це майже не стосувалося території сучасної Славутчини, за виключенням порубіжжя з Ізяславщиною, звідки зрідка заходили окремі бандитські групи, зокрема демобілізованих червоноармійців.

Посилення бандитизму у 1923 р. викликали кілька причин:

1. Значна кількість військових частин передислокувалися в інші місцевості України.

2. Новоприбулі (значно в меншій кількості – авт.) підрозділи ще не пристосувалися до нових умов служби.

3. У другій половині 1922 р. значно скоротили штати міліції.

4. Розпочалося загальне скорочення чисельності армії, звільнені з неї червоноармійці не мали роботи і йшли в банди.

5. Армію тримали на голодному пайку, що приводило до збільшення кількості дезертирів, які стали чи не основним джерелом поповнення бандформувань.

6. Введення з 1 січня 1923 р. нового адміністративно-територіального устрою УСРР привело до тимчасового, але значного послаблення влади на місцях, чим тут же скористалися бандити.

7. Почала давати результати й «нова економічна політика»: з'явилися заможні люди, тобто контингент, у якого було що грабувати.

Активізацію бандитизму у 1923 р. можна проілюструвати вже на прикладі Славутчини.

Ось коротка хроніка бандитизму в її межах у 1923 р. (за бандзведеннями того року):

- 13 квітня 1923 р. В Берездовському районі вбитий один громадянин. Вбивця затриманий [12, арк. 5 зв.].

- 9 травня 1923 р. Голова сільради села Симаки Берездовського району вбив з рушниці селянина того ж села Шахрая. Слідство ведеться [12, арк. 11 зв.].

- Травень 1923 р. В Славутському районі поблизу села Барбарівки оперує банда в складі 5 чоловік під керівництвом Панаса Кмеця. Боротьбу з дрібними кримінальними групами та одноосібним бандитизмом ведуть міліція і карний розшук [13, арк. 8-8 зв.].

- Червень 1923 р. В районі урочища «Грабова Буда» Кам'янського лісництва, по дорозі Цвітоха – Славута – Комарівка і дорозі Ганнопіль – Славута діє кілька груп по 2-3 чол., які грабують проїжджаючих громадян. Групи політичного забарвлення не мають, займаються виключно грабунками з метою збагачення. [13, арк. 12 зв.].

- 14 червня 1923 р. 3 арештбудинку при Шепетівській окрміліції втекло 8 бандитів на чолі з Максимом Антонюком, які в районі села Котоп з'єдналися з братом М. Антонюка – відомим бандитом Домініком Антонюком, бандгрупа якого оперувала в районі того села. Навздогін їм діє Шепетівська міліція, якій придали 5 кінних міліціонерів [12, арк. 24].

- 20 червня 1923 р. В Ганнопільському районі затримано групу з трьох злодіїв, яких тут же віддали під суд [12, арк. 26 зв.].

- 3 липня 1923 р. 1 липня в районі села Дяково (7 верст на захід від Берездова) кавалеристами невідомої військової частини спіймані кримінальні злочинці, які переховувались в житі. Їх доставлено в Берездов. В районі Славута – Губельці (в 12 верстах на північ від Славуті) та в районі Шатерники – Миньківці (в 7 верстах на схід від Славуті), здійснюються напади на проїжджаючих громадян бандгрупами по 2 – 3 чол. [12, арк. 30 зв.].

- 5 липня 1923 р. В Шепетівсько – Берездовському районах становище те ж саме: оперує банда кримінального характеру братів Антонюків Максима та Домініка, чисельністю до 15 чол., озброєних різнокаліберно. В Плужнянсько – Славутському районах становище таке ж: оперує банда кримінально-політичного характеру. 1-й курінь ображених козаків, чисельністю 15-18 чол., озброєних різнокаліберно, є вершники. Підтверджен з місць немає, але напади та грабунки здійснюються [12, арк. 31 зв.-32].

- 9 липня 1923 р. В Славутському районі, за приватними відомостями, 7 липня о 22 год. 30 хв. паровоз, який рухався з Славутського парвера, в 2-х верстах від Славуті був обстріляний бандою, чисельність якої невідома. Паровоз прибув у Славуту непошкодженим [12, арк. 33 зв.].

- Липень 1923 р. 9 липня, по дорозі Шепетівка – Славута, за 7 верст від Шепетівки невідомою бандою був вбитий гром. м. Славуті Рабінювич. Прикордонний пост, спільно з прикордонбатом і міліцією з одного боку та співробітниками Шепетівського особливого прикордонного відділу (ШОПВ) з іншого, вживають заходів для затримання бандитів, але ті безслідно зникли.

За повідомленням прикордонного поста № 3 в районі сіл Борисів, Майдан, а також Хоровиця, Співачки та Кодини оперує банда з 10 чол. демо-

білізованих козаків, озброєних карабінами і шашками та револьверами. Постійне місце дислокації банди – ліс біля Борисова. Її отаман Курочкін, також демобілізований козак. Банда оперує по дорозі Славути – Ізяславу. Прикордонний пост № 3 веде її розробку.

В цьому ж районі старшим контролером Ноздріним 22 липня була влаштована засідка, але в сутічці Ноздрін отримав поранення в ліву руку, а бандити зникли [13, арк. 19].

- 9 липня 1923 р., о 13 год. дня, біля урочища Василева гребля, в 5 верстах на північний захід від Шепетівки, по дорозі Шепетівка – Славути троє озброєних карабінами бандитів, здійснили напад на підводу, в якій їхали 2 радянські службовці і один комсомоліст. Один радслужбовець був вбитий і пограбований, інший – втік. Комсомоліст випросив собі життя, але був пограбований. Одягнені бандити були в захисного кольору костюми, в червоних кашкетках і на гімнастєрках були червоні клапани. Вислана розвідка кінної міліції нічого не виявила.

Біля залізниці Шепетівка – Славути виявлено труп невідомої жінки [13, арк. 17].

За повідомленням начальника Берездовської райміліції, в районі оперує 3 кримінальні банди: перша – в Симацькому лісі, яка в цей час себе нічим не виявляє, ватажок невідомий, чисельність 6 чол. 2-га банда в Майдан-Лабунському лісі, на чолі з гром. с. Майдан-Лабунський Максимом Антонюком, чисельністю у 8 чол., озброєних гвинтівками і обрізами. 3-тя банда – в Шепетівському лісі, кількість, а також ватажок – не встановлені [13, арк. 19].

Оскільки в бандах було чимало демобілізованих червоноармійців – закордонників (вихідців із Західної України – авт.), то Волинська губернська військова нарада ухвалила рішення про залучення їх до різних робіт, щоб відвернути від бандитизму [13, арк. 3].

Паралельно з боротьбою проти бандитизму, велася робота по вилученню у населення зброї. Так, ще 3 липня 1923 р. у Берездовський район прибув загін по боротьбі з бандитизмом на чолі з повноважним представником Окртрійки тов. Федоровим. За період з 1 по 15 липня 1923 р. він вилучив 7 мисливських рушниць, три карабіни, 4 обрізи, 3 револьвери, 2 гвинтівки, 28 штук патронів і пустих гільз. Також було спіймано два бандити, які діяли в лісі за с. Майдан – Лабунський. В них вилучили один обріз. А 14 липня 1923 р. загоном по боротьбі з бандитизмом, разом з міліцією та відповідальними працівниками Берездовського району було проведено облаву на банду М. Антонюка, але невдало [13, арк. 10].

- 11 липня Окрвійськнарада констатувала, що бандитизм в Славутському та Ганнопільському районах значно зріс. Бандитам сприяли козаки 2-ї червонокозачої дивізії, контрабандисти, звільнені з роботи міліціонери

та співробітники карного розшуку. Було також уточнено, що паровоз під Славутою обстріляли не бандити, а пост ШОПВ ДПУ, службовці якого хотіли перевірити поїзд стосовно контрабанди, але машиніст не зупинив потягу.

- 18 липня 1923 р. В Славутському районі 15 липня в 6 верстах від Славути по дорозі Славута – Шепетівка троє невідомих, озброєних карабінами, бандитів був пограбували громад. м. Славути, якого бандити втішали, кажучи: «Не бійся, ми не ті, що працюють між Шепетівкою та Ізяславом». (Вони, вірогідно, мали на увазі банду Гордія Ковтонюка «Шуляка», яка вчинила там біля десяти вбивств – авт.) Ці ж бандити були одягнені у військовий одяг, на кашкетах був червоний кант, а на грудях червоні нашивки [12, арк. 41].

- 21 липня 1923 р. В Берездовському та Шепетівському районах продовжувала діяти банда братів Антонюків, яка здійснила два напади з вбивствами та ряд пограбувань без поранень.

В Славутському районі оперувала група від 3 до 6 чол., яка також здійснила два напади з вбивствами та ряд пограбувань.

Озброєння цих банд складається з обрізів, гвинтівок, револьверів, шашок. Обмундирування різномірне [14, арк. 24].

Бандитизм у краї став набирати такого розмаху, що начальник Шепетівської окружної міліції змушений був констатувати: «Необхідно вискати другіє способи боротьби с бандитизмом. Прежде всего прибегнуть к секретно – сыскной работе в том направлении» [14, арк. 1].

А 3 серпня 1923 р. Шепетівська окрвійськнарада поставила завдання посилити агентурну розробку банд. А для оперативного реагування на дії банд створити кінний загін. Місце його діяльності – банди Грицівського та Славутського району (в першу чергу).

При цьому ж визначалось: «Допуская возможность стремления оформления разрозненных бандитов в связи с ликвидацией отдельных шаек в одну организацию, что можно предположить из наличия затишья уголовного бандитизма и вместе с тем появления воззвания, направленного к срыву натуралога, национальной травле и террористическим действиям, признать необходимым с целью недопущения организации отдельных бандитов углубление агентурной работы Угрозыска и ГПУ под руководством тройки по б/б и вылавливание отдельных бандитов силами милиции и Угрозыска» [13, арк. 20]. Влада більшовиків дуже боялася, що кримінальний бандитизм може перерости в так званий «політичний», а останній може об'єднати проти неї всі незадоволені верстви населення.

- 28 вересня 1923 р. Окрвійськнарада знову констатувала посилення поки що кримінального бандитизму в Берездівському та Славутському районах [13, арк. 23].

- 28 листопада 1923 р. Окрвійськнарада змушена була визнати, що активність кримінальних банд не зменшилася. Тому пропонувались такі нові заходи боротьби з ними:

1. Залучити селянство для протидії бандитам.
2. Виділяти 500 крб. золотом для преміювання за ліквідацію банд.
3. Значно розширити агентурну сітку міліції та ДПУ.
4. Не застосовувати малоказових арештів селян [13, арк. 23].

Зазначимо, що в Славутському районі, ще в липні (у ніч на 24. УІІ) був здійснений напад 2-х бандитів на промислове підприємство – Пашуківську паперову фабрику, з метою грабунку [14, арк. 28].

У 1924 р. активність кримінальних угруповань в межах території сучасної Славутчини дещо знизилась, про що свідчать наступні факти (в січні вони не проявили себе нічим – авт.).

Лютий 1924 р. В Славутському районі діяла банда «Барана» в кількості 8 чол., озброєних гвинтівками та револьверами.

В Славутському, Шепетівському та Ізяславському районах оперувала банда Степанюка і Ємця, чийністю від 7 до 10 чол., озброєних гвинтівками і бомбами (гранатами – авт.).

В лютому вона себе не проявила.

Бандгрупа ж «Барана», після його заяви з проханням амністії, переховується.

Банда Антонюка не подає звістки про себе вже більше трьох місяців. В той же час зросла кількість самосудів селян над конокрадами, чому влада не може перешкодити.

Держлада констатувала факт, що боротьбі з бандитизмом перешкоджає мала кількість досвідчених працівників, в результаті чого дуже погано працює міліція та карний розшук [7, арк. 17-19].

Створені в січні 5 загонів оперативного реагування (по п'ять кінних міліціонерів) особливого ефекту в січні не принесли. Бандити просто передислокувались в інші місця з районів свого постійного перебування. Окрвійськнарада змушена була визнати: «Касаясь местного населения, в районах коих оперируют банды, необходимо отметить, что большая часть населения, т.е. 60% относятся к бандитизму сочувственно, а остальные 40% держат себя совершенно пассивно, что можно безусловно отнести к тому, что население напугано со стороны бандитов...». В той же час відмічалось: «Подводя итоги... необходимо отметить, что проявление бандитизма, которое в январе месяце, а также частично в феврале было несколько оживлено в марте месяце в виду предпринятых крутых мер, т.е. создания оперативных отрядов и курсирования таковыми по районам, более зараженных бандитизмом, свели бандитизм почти что на нет» [7, арк. 22].

Трьох керівників цих загонів відкликали до Житомира, а таких досвідчених командирів в окрузі більше не було. Щоправда, з дрібними бандами та одиночними кримінальними бандитами, на Славутчині досить успішно справлялася й місцева міліція. В Шепетівці ж владні структури побоювалися, що «с наступлением весны необходимо безусловно считается с возможностью вновь создания банд ... если почувствуют отсутствие в районах вооруженной силы начнут себя активно проявлять ввиду чего нахождение в районах отрядов безусловно необходимо и на место 3-х отзываемых уполномоченных назначить других для проведения указанной работы» [7, арк. 23].

Їхні побоювання виявилися даремними. Значної активізації бандитизму навесні – восени 1924 р. на Славутчині не було. В донесеннях, рапортах міліції та ДПУ цей регіон майже не згадується. Деякі кримінальні дії фіксуються лише а грудні 1924 р. :

- 2 грудня 1924 р. Начальник Славутської райміліції повідомив в округу, що в ніч з 30 листопада на 1 грудня в Барбаровці чотирма невідомими бандитами був обстріляний будинок громадянина Івана Відольсько-го, але ніхто не постраждав [15, арк. 36].

- 6 грудня 1924 р. Цей же начальник міліції доповідав, що 4-го грудня по дорозі із Ганнополя до Славути двома невідомими був обстріляний фельд'єгер ДПУ Клавдін, який віз 5000 крб. державних грошей, останній почав відстрілюватись і бандити зникли [15, арк. 40].

- За донесенням начальника Славутської райміліції в селах Барбарівка та Радошівка в ніч з 18 на 19 грудня співробітники Шепетівського особливого відділу (ШОВ) ДПУ наздогнали одну банду, при чому, 4 бандити були вбиті, а трьох взяли живими. Захопили також три гвинтівки і три револьвери. Поранення зазнав один співробітник ДПУ [15, арк. 44].

В четвертому кварталі сталися ще й такі події :

- Органи ДПУ провели облаву на амністованих бандитів, які пішли в підпілля. Затримали і взяли під варту Барана Якова, Барана Артема, Кондратюка Андрія, Паламарчука Євсея, Костюка Василя, Ємця Панаса, Габрука і Келюха [15, арк. 52].

- Ліквідація банди Степанюка. Степанюк і Юрчук в перестрілці були вбиті. Після того добровільно здалася банда Ємця та рештки банди Степанюка [15, арк. 82].

Бандитизм в окрузі різко пішов на спад, але « ... значно посилилось в окрузі конокрадство, через прихід конокрадів з Подільської губернії, з чим ведеться енергійна боротьба шляхом виловлення конокрадів і віддачі їх до суду» [15, арк. 82].

В цей же час Окрвиконком констатував: «Работа милиции затрудняется отсутствием перевозочных средств, малочисленностью штатов районов и слабой зарплатой милиции» [15, арк. 83].

Спад бандитизму на кінець 1924 р. на Славутчині можна пояснити тим, що силові структури держави почали вести систематичну, планомірну роботу проти бандитів, в першу чергу через насичення району своєю агентурою, створення загонів оперативного реагування та посиленою агітацією серед селянства, яке хотіло спокійно жити.

Значне зниження активності бандформувань у 1924 р. на Славутчині було особливістю цього регіону Південно-Східної Волині. В інших місцевостях краю, саме 1924 р. став апогеєм розвитку бандитизму, і лише в 1925 році він там був майже повністю ліквідований.

1925 же рік для Славутчини розпочався повідомленням начальника Ганнопільської райміліції про те, що в ніч з 17-го на 18-те січня невідомі злочинці в кількості 8 чол. здійснили напад на м. Красностав, пограбувавши при цьому 4-х громадян: Рабіновича, Каплана, Гольдмана і Колоріха. Останні втратили гроші і товари. Пограбування це мало кримінальний характер, а озброєння злочинців складало гвинтівки та револьвери [16, арк. 4].

20 лютого 1925 р. начальник Полонської райміліції рапортував в округу, що 19 лютого в Полонне доставили відомих бандитів братів Антонюків та Герасимчуків, всього 4 чол., затриманих співробітниками Полонської райміліції та карного розшуку в с. Дибівка Катеринославської губернії.

У затриманих вилучено частину товарів з пограбованого ними Майдан-Лабунського споживчого товариства. Для затримання інших учасників цього пограбування вживалися необхідні заходи [16, арк. 16]. Характерно, що в цей час чимало й інших відомих бандитів залишило Південно-Східну Волинь, шукаючи прихистку у віддалених регіонах України.

Вже почала відчуватися в них (кримінальників – авт.) й нестача зброї та боєприпасів. Так звана «викачка» зброї, хоч і з значним запізненням, почала давати результати. Така ситуація змушувала бандитів йти на ризик у прагненні заволодіти зброєю. Так, 30 травня 1925 р. в м. Славута при спробі проникнути в будинок шофера Славутського прикордонного загону ДПУ був вбитий бандит Микола Красномоєць, якого вже давно розшукував карний розшук. Метою проникнення в будинок шофера стала потреба у заволодінні зброєю [16, арк. 34].

В той же час, за даними окружного ДПУ, а точніше 1 червня на дорозі Славута – Шепетівка двоє озброєних бандитів вчинили напад на завідуючого Славутським робкоопом Саїнока, який під охороною двох службовців робкоопу віз у Шепетівку 4000 крб. Зав'язалася перестрілка. Отримавши відсіч, бандити відступили і зникли у невідомому напрямі. Напад вони вчинили між м. Славутю та с. Цвітоха, за 3 версти від останньої [16, арк. 34].

21 червня 1925 р. Шепетівський окружний карний розшук отримав відомості, що в районі хутора Маркова Гребля, по дорозі від Славуті

з'явилася банда в кількості 4-х чоловік. Туди вислали загін міліціонерів. Під час переслідування цієї бандгрупи відбулася перестрілка, в ході якої вбили одного з бандитів – грабіжників. Хто він – вияснити не вдалося. При ньому знайшли 1 втинок (обріз) та 9 штук патронів [16, арк. 44].

Характеризуючи ситуацію, яка склалася на початок літа 1925 р., уповноважений Волинської губернської контрольної комісії по Шепетівській окрузі доповідав окрвиконкому:

«Настроение крестьянства скверное ... все же влияние голодовки значительного количества селянства, отсутствие необходимой помощи со стороны кооперации государства, стусевывают хорошее настроение по поводу уменьшения ставок налога и заменяют его все растущим и резким ропотом. Основными разговорами на селе является момент о том, что в 1924 году забрали хлеб по 50 коп., выкачивали налог раньше сроков, что государство хлеб не покупало, устроив какие – то лемиты, и в результате хлеб скупили спекулянты, которые теперь жмут селян, заставляя их голодать и идти в полную кабалу спекулянтам, сбывая хлеб на корню за безценок и т. д. Антисоветски настроенные элементы села разжигают страсти голодного селянства и возбуждают антисоветские настроения» [16, арк. 51].

Досить вичерпна характеристика!

Як наслідок, констатується факт: «Уголовный бандитизм за отчетный период значительно усилился, участились случаи грабежей, конокрадства, воровства и убийств».

А це викликало додаткове незадоволення селянства, хоча цей бандитизм часто його не стосувався, оскільки грабували в основному тих, хто мав гроші, хто збагатився за роки НЕПу, переважно особи єврейської національності, у яких так би мовити «в крові» пульсувала підприємницька жилка: ... Имеются случаи жалоб селянства, на то, что власть слабо ведет борьбу с грабителями, которых арестовывают и вместо наказания отпускают на поруки [16, арк. 52].

Чи не правда, як це схоже на наш час!

Напади ж з пограбуваннями продовжувалися, попадали під них тепер і селяни. Так, в ніч з 13 на 14 липня 1925 р., в 5 верстах на південний захід від Славути, група озброєних злочинців невідомої кількості та озброєння здійснила напад, в результаті якого троє селян загинуло і один був тяжкопоранений. Банда зникла в лісі у невідомому напрямі. Славутська райміліція зайнялася в'ясненням чисельності та озброєння бандгрупи, а також встановленням її ватажка [16, арк. 63].

18 липня 1925 р. на додачу до добового зведення від 16 липня стосовно нападу в с. Крупець, були отримані нові відомості, які розкривали його мету. Напад здійснювали саме з метою пограбування невідомі бандити у кількості 3-х або 4-х осіб. Злочинці були озброєні втинками російських

гвинтівок, а на місці вбивств знайдено 12 пустих вистріляних гільз теж російського зразка. Бандити сховалися в районі с. Крупець. Під час нападу вбиті селяни-середняки Поліщук Іван Володимирович, Поліщук Філімон Іванович та Панасюк Петро, поранений Шуляк Терентій [16, арк. 68].

На початку серпня 1925 р. Славутським прикордонним загonom ДПУ в с. Комарівка була викрита банда, яка складалася з 6-и місцевих мешканців – карних злочинців [16, арк. 108].

10 вересня начальник Ганнопільської райміліції повідомив начальника окружної міліції, що 3 вересня було здійснено напад на громадян цього ж району Головеля Габрієля Івановича та Ромпеса Йосипа. Бандити забрали у першого – 332 крб. грішми та товару на суму 123 крб., а в другого – 140 крб. грішми та речей на суму 100 крб.

В ніч же на 5 вересня, вірогідно, ті ж злочинці здійснили напад на громадянина с. Лисиче, що знаходилось в 12 верстах від м. Ганнопіль, Ткаченка Олексія, в якого вони відібрали 14 крб. грішми та на 200 крб. товару. Тєї ж ночі на території Бахманівської сільради вкрали 4 коня [16, арк. 78].

У вересні 1925 р. в Славутському районі невідомі особи пограбували селян с. Романівки Мосейчука та Бондарчука, а в Ганнопільському районі, під час пограбування був вбитий гром. Залужний та поранений гром. Кондратюк [16, арк. 111].

Характерно, що в бандзведеннях, повідомленнях та рапортах як міліції так і ДПУ практично зникають слова «бандити», які замінюють словами (по російськи) – «злоумышленники». В багатьох районах Південно-Східної Волині керівництво партійних та радянських органів у 1925 р. вже рапортувало про те, що бандитизм у них вже ліквідований. Проте, в Славутському, Берездовському та Ганнопільському районах владні структури не наважувалися таке заявляти, оскільки боротьба з бандитизмом продовжувалася.

І все ж, наступний 1926 р. показав, що більшовикам все ж вдалося за 1924 – 1925 роки підірвати базу бандитизму й в межах території сучасного Славутського району, що призвело до його майже повної ліквідації в тому році.

В документах силових структур Шепетівської округи за 1926 рік зафіксовано лише три повідомлення про, навіть не бандитизм, а в більшій мірі конокрадство. Та й ті події відбулися навесні того року:

1. На теренах Ганнопільського району виявили та затримали групу конокрадів, з яких 5 чоловік взяли під варту, а 2 ще десь переховувались [14, арк. 7]. Сталося це 6 квітня 1926 р.

2. 6 травня 1926 р. в м. Шепетівці біля 11 год. вечора затримали конокрадів, які втекли з-під варті Берездовської сільради. Це були Грицько Дзюба і Митрофан Андрощук [14, арк. 34].

3. 16 травня 1926 р. У Славутському районі пограбували лісника Басилівської дачі. Бандитів затримали. Ними виявилися Віктор Михайлович Макаров, Василь Романович Кравчук та Андрій Антонович Кулік. У злочинців вилучили 3 гвинтівки, 1 втинок і 6 різних патронів [14, арк. 47].

На цьому, можна сказати, бандитська епопея на Славутчині завершилася. Були в наступні роки ще й грабунки і розбої, окремі вбивства, але це вже був не організований бандитизм, а поодинокі карні злочини, які все більше, напередодні колективізації переходили в сферу конокрадства.

Зауважимо, що питання бандитизму і боротьби з ним на теренах Славутчини ще потребує додаткового вивчення із залученням розширеної архівної бази. І це автор і планує здійснити незабаром.

Джерела та література:

1. Байдич В.О. Організація та становлення Старокостянтинівської повітової Радянської Робітничо-Селянської міліції (кінець 1920 – перша половина 1921 р) / В.О. Байдич// Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України. – Кам'янець – Подільський: Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. - С. 166-169; Байдич В.О. Бандитизм на Красилівщині в роки НЕПу / В.О. Байдич// Матеріали Всеукраїнської науково-красназничої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 214-218; Байдич В.О. Деякі факти з історії боротьби з бандитизмом на Шепетівщині у 1923 – 1924 рр. (про банду «Шуляка» - Гордія Ковтонюка) / В.О. Байдич// Матеріали Міжнародної науково-красназничої конференції «Південно – Східна Волинь: від давнини до сьогодення». – Шепетівка: ПП Мельник А.А., 2015. – С. 378-383;
2. Держархів Хмельницької області Ф.Р-296. Оп. 1. Спр. 24
3. Держархів Хмельницької області Ф.П- 152. Оп. 1. Спр. 86
4. Волинська Рада. – 1919. – 12 листопада
5. Волинська Рада. – 1919. – 16 листопада
6. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1503. Оп. 2. Спр. 2
7. Держархів Хмельницької області Ф.П-458. Оп. 1. Спр. 22
8. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1426. Оп. 1. Спр. 11
9. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1426. Оп. 1. Спр. 7
10. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1426. Оп. 1. Спр. 34
11. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1426. Оп. 1. Спр. 76
12. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1121. Оп. 1. Спр. 11
13. Держархів Хмельницької області Ф.П-458. Оп. 1. Спр. 8
14. Держархів Хмельницької області Ф.Р-1121. Оп. 1. Спр. 75
15. Держархів Хмельницької області Ф.П-458. Оп. 1. Спр. 30
16. Держархів Хмельницької області Ф.П-458. Оп. 1. Спр. 43

ЛЕТИЧІВ ХІХ СТОЛІТТЯ В ДОКУМЕНТАХ ОДНОЙМЕННОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

У цій статті автор чинить спробу ознайомити зацікавлених осіб (науковців та краєзнавців) з наявністю матеріалів про м. Летичів ХІХ століття у фонді однойменного повітового суду, що зберігаються в Дер-жархіві Хмельницької області.

Ключові слова: місто Летичів, ХІХ століття, Летичівський повіто-вий суд, фонд, одиниця зберігання.

Одним з найважливіших джерел для вивчення місцевої історії Поділля та Південно – Східної Волині ХІХ ст. були і залишаються документи повітових судів. Саме вони дозволяють нам зрозуміти, що ж насправді відбувалось на нижніх щаблях тодішнього суспільства. А поєднання цих матеріалів з інформацією вищих органів влади допомагають створити повну історію нашого краю тих часів.

Але, щоб досліджувати процеси, що відбувалися на теренах Поділля та Південно – Східної Волині у ХІХ ст., за документами повітових судів, зацікавлені в цьому особи мають знати, що саме є у тому чи іншому фонді повітового суду стосовно певної території, поселення, про які події можуть розповісти документи, які в цих фондах знаходяться.

Цілий ряд розвідок у цьому плані вже здійснено автором цієї статті та його колегами В.О. Байдичем, В.О. Лавринчуком. Також, деякі матеріали опубліковані В.Г. Байдичем. Але ці їх праці стосувалися фондів Старо-костянтинівського, Кам'янець-Подільського, Проскурівського та Ново-ушицького повітових судів.

У цій же статті автор чинить спробу оприлюднення документів Летичівського повітового суду, які стосуються самого повітового центру – міста Летичева. Хронологічні рамки їх співвідносяться з 1842 – 1872 роками. Всього одиниць зберігання (далі справ – авт.), які безпосередньо пов'язані з Летичевом, налічується в фонді аж 74. І це, не рахуючи відомостей, зосереджених ще й в протоколах та журналах повітового суду, різних нотаріальних документах, що стосуються повітового центру. В цій же роботі будуть оприлюднені лише справи, які відносяться до історії міста Летичева періоду ХІХ ст. безпосередньо.

Особливістю документів по Летичеву є те, що їх, на відміну від розглянутих раніше матеріалів по поселеннях інших повітів, досить важко структурувати в певні групи, настільки вони є різноплановими.

Найбільше – 7 справ – торкаються такого важливого і в наш час питання як зловживання чиновників владою. Зокрема, у 1864-1865 рр. повітовий суд розглядав питання щодо зловживань колишніх членів та секретаря Летичівського магістрату [1, арк. 1-46]. З 1865 по 1870 р. тривало слідство по звинуваченню службовців Летичівського земського суду Монастирського, Добровольського та інших, які випадково з халатності, чи не випадково допустили втрату трьох справ з цього суду [2, арк. 1-498]. А в 1868 р. у перевищенні влади звинуватили вже суддю Летичівського повітового суду Борисова [3, арк. 1-18]. Корупційні діяння летичівських чиновників під виглядом «неправильних дій» побачив цей же повітовий суд у визначенні наймання будинку чиновника Симашки під приміщення тамтешніх присутствій. Слідство з цього приводу велося з 1868 по 1872 р. [4, арк. 1-306]. На рік менше, з 1869 по 1872 р. розглядалася в суді справа щодо зловживань колишнього судового слідчого 1-ї дільниці Летичівського повіту Соколова при здійсненні ним слідчих дій [5, арк. 1-155]. Зловживання були знайдені і розслідувані в 1871 – 1872 рр. і в Летичівській міській думі [6, арк. 1-57]. У 1872 р. секретар Летичівського поліцейського управління Андріан Милевський не взяв на облік чималу суму державних грошей і витратив їх на власні потреби, за що його й судили [7, арк. 1].

Така ж кількість справ (7) стосується продажі різної власності. Серед них – прохання Ганни Матвіївни Синькевич щодо відновлення втрачених документів на купівлю будинку з землею в м. Летичеві у Григорія Гренченка в 1856 р. [8, арк. 1-6]. В іншій справі, датованій 1857 – 1859 рр. знаходяться документи про продаж майна колишнього летичівського міського голови Великошелика [9, арк. 1-20]. В 1860-1861 рр. повітовий суд розглядав питання щодо продажі будинків летичівських євреїв Малевича та Шмідта на погашення боргу дворянину Добровольському та Шахроцькій [10, арк. 1-39]. У 1861-1863 рр. була здійснена процедура продажі будинку єврея м. Летичева Гершка Шойхетмана на погашення його боргів Юзьковці, Огрудзинському та Клименковій [11, арк. 1-184].

В тому ж таки 1861 р. повітовий суд визнав міщанина Павла Проколюка власником землі, яку він придбав у 1843 р. в летичівського ж міщанина Трохима Костриці [12, арк. 1- 8]. Через рік, у 1862 р. повітовий суд виніс постанову про продаж майна єврея м. Летичева Фроїма Гослата через його борги [13, арк. 1-54]. Дещо раніше, у 1858 р., відставний унтер-офіцер Матвій Ладвецький звертався до цього ж таки суду з проханням закріпити за ним будинок та землю в м. Летичеві [14, арк. 1-10]. Того ж року будівельний комітет по перебудові храмів у місті Вінниці подав відношення до повітового суду з проханням накласти заборону на будинок купця Берка та дружини його Енти Моргулісів у місті Летичеві через борги останніх як підрядчиків [15, арк. 1- 24]. Ще одна справа майнового характеру розгля-

далась в суді в 1860 р. Стосувалась вона оренди будинку для приміщення станової квартири 1-го стану Летичівського повіту [16, арк. 1- 23].

До цієї групи примикають справи, які стосуються захоплення чужої власності, а саме релігійних громад. Зокрема, в 1864-1870 рр. летичівський повітовий суд змушений був займатися скаргою місцевого духовного правління стосовно незаконного заволодіння старим православним цвинтарем католицьким духовенством, яке перетворило його в город та орну землю, викопало на ньому криницю, побудувало там кам'яний будинок та два підсобних приміщення до нього [17, арк. 1-270]. А в 1865-1867 рр. суду довелося розглядати новий позов православного духовенства стосовно дій католиків щодо привласнення старого православного цвинтаря. Щоправда, тепер у тексті документів цієї справи фігурували такі слова: «...нібито римо-католицьке духовенство захопило ...» [18, арк. 1-65]. Дещо раніше, у 1861 р., відзначилося й православне духовенство: причт Летичівської Свято-Успенської церкви незаконно заволодів землею у м. Летичеві. Остання належала губернському секретарю Михайлу Комканському [19, арк. 1- 10].

Летичівському повітовому суду довелося розглядати цілий ряд слідчих матеріалів, пов'язаних з порушенням правил виробництва та торгівлі спиртними напоями у м. Летичеві. Всі вони датуються 1869-1872 рр. Зокрема, в 1869-1870 рр., згідно подання наглядача акцизного управління, досліджувалась справа про безакцизне пивоваріння у Залетичівському заводі поміщика графа Маркова. У цьому злочині звинувачувався орендар заводу єврей Шміль Зініберг [20, арк. 1-75]. З 1870 по 1872 р. велося слідство щодо звинувачення єврея м. Летичева Іцка Кореня в порушенні правил торгівлі спиртними напоями [21, арк. 1-44]. На рік менше, з 1870 по 1871 р. досліджувалась справа щодо незаконного продажу єврейкою міста Летичева Шиндлею Мальмановою спиртних напоїв [22, арк. 1-32].

В ті ж роки, суд розглядав справу масових порушень стосовно відкриття рядом мешканців Летичева закладів торгівлі спиртними напоями [23, арк. 1- 48]. Справу щодо конфіскації в шинку єврея міста Летичева Арона Манкимана 6/10 відра горілки, на яку він не мав документів, в неопломбованій бочечці, було завершено впродовж 1871 р. [24, арк. 1-38]. На рік довше, у 1871-1872 рр., велося слідство по конфіскованому в будинку летичівського єврея Лейби Коломейського безпатентних горілки та спирту [25, арк. 1-46].

П'ять справ щодо прав власності мешканців м. Летичева, а саме про ввід їх у володіння певним майном, фіксується у фонді Летичівського повітового суду: про ввід єврея Сруля Фінкельштейна у володіння землею, придбаною в 1862 р. у чиновниці Лозицької в м. Летичеві [26, арк. 1-9]; про ввід у володіння будинком у м. Летичеві Голдшмідів у 1862-1863 рр.

[27, арк. 1-9]; про ввід Еля Блівка у володіння ділянкою необробленої землі у м. Летичеві в 1863 р. [28, арк. 1-6]; про ввід відставного полковника Федора Кловера у володіння будинком в місті Летичеві у 1863-1864 рр. [29, арк. 1-11]; про ввід у 1863-1864 рр. міщанина міста Летичева Шулима Рухцимана у володіння кам'яною крамницею з складом на першому поверсі, що залишилися після смерті його матері [30, арк. 1-21].

Така ж кількість справ у фонді суду лічиться й щодо фальшування грошових знаків: в 1867 р. наглядач Летичівської міської тюрми Княгницький вилучив у арештанта Антона Ваврича фальшиві російські грошові знаки [31, арк. 1- 56]; у 1868 р. Летичівське повітове казначейство подало відомості про 100-рублевий кредитний білет, визнаний фальшивим, яким спробував заплатити податок місцевий єврей Іцик Ройтман [32, арк. 1-40]; в 1869-1870 рр. під слідство попав летичівський міщанин Силянковський за введення в грошовий обіг повітового центру фальшивого трьохрублевого кредитного білета [33, арк. 1-21]; у 1869 р. якийсь Бартков подав у Летичівське повітове казначейство десятирублевий кредитний білет, визнаний там фальшивим [34, арк. 1-14]; у тому ж році, фальшивий кредитний п'ятирублевий білет за №316976, спробував використати при сплаті в Летичівське повітове казначейство селянин с. Ставниці Кіндрат Кінський [35, арк. 1-18].

Окреме місце у фонді Летичівського повітового суду займають справи про пожежі та підпали. По місту Летичеву їх налічується всього чотири, але вони також дають нам певну інформацію з історії тієї місцевості ХІХ ст.: перша така розслідувана справа про пожежу в м. Летичеві 9 квітня 1854 р. мала хронологічні рамки 1854-1857 рр. [36, арк. 1-922]. Це найбільша за обсягом одиниця зберігання по повітовому центру в фонді суду взагалі. Наступна пожежа в будинку єврея м. Летичева Зуся Кигеля сталася у 1866 р. й розслідувалася аж по 1869 р. [37, арк. 1- 30]. В тому ж році сталася пожежа в будинку мешканця м. Летичева відставного унтер-офіцера Василя Давидовича [38, арк. 1- 51]. Розгляд її закінчили в 1868 р. Цікаву справу, пов'язану з підпалом, розслідували у повітовому суді у 1871-1872 рр. Євреї міста Летичева Аба Кігель та Мортко Шиндельман спробували підпалити пивоварний завод, який тримав в оренді єврей Арон Олендор [39, арк. 1- 112].

Не поодинокими тоді були й крадіжки. Не про всі з них до нас дійшли відомості. Й чомусь у фондах повітових судів найбільше збереглося інформації щодо крадіжок з культових споруд. Така ж картина й по Летичеву. Так, три роки, з 1865 по 1868 р., розслідувалась справа про крадіжку з Летичівського костелу різних дорогоцінних речей, у якій підозра впала на Івана Піотровського [40, арк. 1- 44]. У ті ж роки суд розглядав матеріали про крадіжку з комори того ж таки костелу грошей – 300 рублів сріблом

[41, арк. 1- 302]. А ось в 1871 р., з конюшні летичівського протоієрея Лазаркевича злодії, зламавши замок, викрали коня [42, арк. 1- 16].

Летичівському повітовому суду доводилося займатися й справами про нанесення тілесних ушкоджень та особистих образ мешканцям міста, які належали до різних соціальних груп та займали не однакове посадове становище. Зокрема, шість років тривало слідство (з 1857 по 1863 р.) стосовно побиття палкою губернським секретарем Северином Нартовським дружини міщанина м. Летичева Івана Митліченка Марії, що призвело вагітну жінку до втрати дитини [43, арк. 1-286]. У 1860 р. унтер-офіцер Яків Іванович Гунчак побив міщанина м. Летичева Павла Жуковського [44, арк. 1-56]. Слідство тривало два роки. В 1865 р. летичівський міщанин Григорій Синькевич наніс тілесні ушкодження депутату від міщан-християн Летичівської квартирної комісії Григорію Бурдинському [45, арк. 1-62]. Два роки тривало судове розслідування (1870-1871 р.) по звинуваченню міщанина Степанкова у нанесенні особистих образ «дією» (побиттям – авт.) поліцейським службовцям м. Летичева [46, арк. 1-31]. Також, особисту образу «дією» наніс поліцейському службовцю Євдокиму Онуфрієву в 1871 р. бухгалтер Летичівської міської думи Шахновський [47, арк. 1-51]. А ось єврей Мордко Рапопорт образив діловода Летичівського повітового справника Білостоцького словами у тому ж 1871 р. Слідство тривало майже рік (закінчилось у 1872 р.) [48, арк. 1-18].

Дві справи (аналогічні) розбирав суд у 1865–1869 рр. стосовно безладів, вчинених арештантами, у Летичівському тюремному замку [49, арк. 1-64] по одній справі, і у Летичівській міській тюрмі – в іншій [50, арк. 1-64].

Також дві справи розглядалися повітовим судом стосовно переходу з православ'я в католицьку віру. По першій (1844-1845 рр.) судили дочок покійного уніатського священника Томашевського за перехід в католицизм та летичівського міщанина Коровицького, якого Томашевський хрестив за католицьким обрядом [51, арк. 1-131]. По другій справі проходили лише дівичі Томашевські [52, арк. 1-17].

Цілий ряд справ, розслідуваних повітовим судом по м. Летичеву, мав кримінальний або напівкримінальний характер. Вони настільки різнопланові, що згрупувати їх, практично, неможливо. Тому відомості про них подаються у хронологічному порядку:

1. 1842–1843 рр. Про мешканку м. Летичева, дружину дворянина Матвія Ортинського Маріанну, яку судили за позашлюбний нібито зв'язок з унтер-офіцером гусарського ерц-герцога Фердинанда полку Задворецьким і намір отруїти свого чоловіка і пасинка [53, арк. 1-112].

2. 1848-1856 рр. Про знайдені в крамницях Сури і Рівки Малевичів та Сури Маклер справи і папери Летичівського повітового суду, які ці жінки нібито придбали в службовця цього суду Кржевицького [54, арк. 1-346].

3. 1657-1858 рр. Про звинувачення князя Голіцина у встановленні застав, які перешкоджали ввозу в м. Летичів лісоматеріалів та продуктів [55, арк. 1- 30].

4. 1861-1864 рр. Про затримання в с. Завалки з чужим паспортом міщанина Івана Валентовича Малицького, що проживав у м. Летичеві та жінки невідомого походження Аксинії Іванової [56, арк. 1-233].

5. 1861-1862 рр. Про знайдене в господарському приміщенні купця Зака в м. Летичеві мертве немовля жіночої статі [57, арк. 1-100].

6. 1864 р. Про втечу арештантів Павла Ремишевського від супроводжуючого, і єврея Менделя Рівкоса з Летичівської поліції [58, арк. 1-232].

7. 1867-1868 рр. Про затримання в м. Летичеві військового дезертира Філіпанова [59, арк. 1-32].

8. 1867-1871 рр. Про конвоїрів Летичівської повітової команди, які втратили розум під час ночівлі на Маліовецькому етапі, нібито через отруєння їх арештантами [60, арк. 1-198].

9. 1868-1869 рр. Про проживаючого в м. Летичеві російського підданого єврея Шмуля Шандельмана, який видавав себе за молдавського підданого [61, арк. 1-80].

10. 1868 р. Про рядового Летичівської розсильної команди Юліана Юрковського, відданого до суду за порушення благочиння [62, арк. 1-24].

11. 1868-1870 р. Про летичівську міщанку Дарку Бригідову, вбиту конем [63, арк. 1-49].

12. 1870-1871 рр. Про фальшування прохання Подільському губернатору щодо звільнення з служби та посади колишнього помічника Летичівського повітового справника Александровича [64, арк. 1- 150].

13. 1871 р. Про затриману в м. Летичеві без документів групу євреїв на чолі із Зельманом Вінтером [65, арк. 1- 7].

В матеріалах суду є й розгляд цивільних справ, які стосувалися питань порушення деяких дозволів влади, вирішення грошових суперечок та належності певного майна:

1. 1866-1869 рр. Про навчання дітей в м. Летичеві домашнім вчителем дворянином Лукою Сельським без дозволу місцевого керівництва [66, арк. 1- 54].

2. 1847-1867 рр. Про передачу міщанину м. Летичева мешканцю містечка Меджибожа Івану Волоченку належних йому трьох каменів від меджибзьких водяних млинів [67, арк. 1-72].

3. 1847-1867 рр. Про передачу міщанину м. Летичева мешканцю містечка Меджибожа Гаврилі Марущаку належних йому трьох каменів від меджибзьких водяних млинів [68, арк. 1-64].

4. 1854-1860 рр. Про гроші, належні настоятелю Летичівського костелу за здачу костельних будинків в оренду під приміщення архіву повітового суду [69, арк. 1-71].

5. 1858 р. Про гроші, які повинен заплатити Летичівській богодільні дворянин Дмитро Доброгорський [70, арк. 1-6].

6. 1862-1863 рр. Про скаргу Дувида Пинькасовича Гервіца на постанову летичівської поліції щодо справи про невиконання летичівським міщанином угоди, яка передбачала вичинку шкір для Гервіца [71, арк. 1-38].

І ще дві справи, які суд вирішував, мали політичне підґрунтя:

1. 1863-1865 рр. Про знайдені в будинку єврейки м. Летичева Бабки Данклерової патріотичні хрестики [72, арк. 1-132]. Нагадаємо, якраз у 1863-1864 роках відбувалось польське повстання в Правобережній Україні.

2. 1865-1871 рр. Про затримання в м. Летичеві Панкрата Осадчука, Євсея Костюка і Семена Трасунова, яких підозрювали в політичній неблагонадійності, та слідство з цього приводу [73, арк. 1- 118].

Як бачимо, документи Летичівського повітового суду зачіпають різні сторони життя міста Летичева у XIX ст. Автор статті сподівається, що опублікована ним про це інформація сприятиме дослідникам у вивченні історії провінційного містечка Подільської губернії тих часів.

Джерела та література:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 701
2. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 753
3. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 888
4. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 889
5. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 960
6. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1121
7. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1187
8. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1356
9. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1368
10. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1481
11. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1513
12. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1534
13. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1547
14. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1426
15. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1429
16. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1485
17. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 711
18. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 759
19. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1533
20. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 989
21. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1067
22. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1069
23. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1073
24. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1135

70. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1436
71. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1559
72. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 647
73. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 737

Байдич О.В.

с. Кузьмин Красилівського району

БІЛОГІРЩИНА ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII ст. В АКТОВИХ ЗАПИСАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ

У цій статті автор аналізує наявність документів з історії ряду поселень Білогірщини першої чверті XVII ст., в актових книгах Кременецького земського суду, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Києві.

Ключові слова: Білогірщина, перша чверть XVII ст., Кременецький земський суд, фонд, одиниця зберігання (справа)

В одній з своїх попередніх статей автор вже аналізував наявність документів з історії п'яти поселень Білогірщини другої половини XVI ст. в актових книгах Кременецького земського суду, які знаходяться в Центральному державному історичному архіві України в Києві [1, 265-268].

В цій же роботі мова йтиме про ті ж п'ять населених пунктів сучасного Білогірського району, але дещо пізнішого періоду – першої чверті XVI століття. Як і в попередньому матеріалі, побіжно зачіпатимуться і деякі інші села, суміжні, а, інколи, й не суміжні, з тими характеризованими поселеннями – Козиним, Коритним, Корницею, Перерослим і Семеновим. Аналогічно з попередньою статтею, документи з історії цих сіл першої чверті XVII ст. групуються у ті ж три великі групи – «мирні», «бойові» та «орендні» справи. Всі вони стосуються здійснення прав власності, але у різних ракурсах. Перші з них вирішувались у суді, як правило, шляхом перемовин та угод, компромісів, тобто мирним шляхом. Другі здійснювались із застосуванням сили, руйнувань, пограбувань, каліцтва і вбивств. Їх, до речі, є найбільше. Треті розглядали питання як оренди, так і застави маєтностей, взаємин власників та орендарів тощо. Їхня кількість невелика, порівняно з першими двома групами справ.

Серед документів першої групи - купчі кріпості, позови на розподіл маєтностей, мирові угоди, ув'язчі листи, дарчі записи, тестаменти, листи на продаж рухомого і нерухомого майна, уступчі грамоти, компромісні листи на розмежування маєтностей, листи про припинення суперечок, декрети про встановлення меж земельних угідь, квити, апеляції, дільчі листи

тощо. Частина цих матеріалів записувалася в актових книгах суду повторно, а інколи – й по кілька разів. Нижче наводиться перелік «мирних» справ по вищезазначених поселеннях, а разом з ними згадуються й деякі інші населені пункти Білогірщини та суміжних з нею районів Хмельницької та Тернопільської областей:

1. 24 квітня 1600 р. Купча кріпость пана (далі «п.»-авт.) Михна Корницького брацлавському воєводі кн. Янушу Збараському на частину маєтків у сс. Корниця, Залужжя, Войнини, Переросле, Оревці, Звонки і Шунківці. Є опис цих маєтків [2, арк. 270-274].

2. 31 січня 1601 р. Запис про розподіл Коритинських та Теслугівських земель між спадкоємцями п. Михайла Коритинського [2, арк. 96,97].

3. 31 січня 1601 р. Запис про розподіл Коритинських і Теслугівських маєтків між п.п. Іваном та Григорієм Коритинськими [2, арк. 97зв.-99]. Текст пошкоджений.

4. 31 січня 1601 р. Запис про розподіл Коритинських та Теслугівських маєтків між п.п. Іваном і Гаврилом Коритинськими [2, арк. 100-102]. Текст пошкоджений.

5. 20 липня 1601 р. Мирова угода між п.п. Яськом Андрузьким та Велятицькими в справі суперечки за маєток Корницьке [2, арк. 75,76].

6. 7 серпня 1601 р. Купча кріпость п. Михна Корницького брацлавському воєводі кн. Янушу Збараському на частини маєтків Корниці, Залужжя, Окнин та ін. [2, арк. 236зв., 237]. Є перелік сіл.

7. 1 серпня 1601 р. Зізнання возного єнерала Волинського воєводства Яна Заблоцького про вручення п. Івану Сенюті Радогоському позову від п. Миколи Сенюти Радогоського в справі розподілу маєтків Радогощі та Козина [2, арк. 313].

8. 1 серпня 1601 р. Зізнання возного єнерала Романа Половецького про вручення п.п. Олександру, Михайлу та Миколі Сенютам Радогоським позову від п. Івана Сенюти Радогоського в справі розподілу маєтків Радогощі та Козина [2, арк. 318].

9. 1 серпня 1601 р. Зізнання возного єнерала Василя Волковського про вручення ув'язного листа п.п. Стефану Велятицькому і Дем'яну Хоревському про розподіл маєтку в с. Переросле з п. Іваном Андрузьким [2, арк. 319зв., 320].

10. 23 лютого 1602 р. Дарчий запис п. Василя Себастьяновича своїй дружині на 300 злотих, записаних на маєтку в Козині та рухомому майні [3, арк. 113зв., 115].

11. 2 січня 1604 р. Позов п. Ягнішки Вільгорської і її синів п.п. Ганні і Гаврилу Корницьким за невідділення їм частини Корницького маєтку [4, арк. 463, 464].

12. 20 лютого 1604 р. Тестамент п. Ждана Долотецького своїй дружині Магдалені на маєтки в с. Радогощі та Козині [4, арк. 661зв.,-663].

13. 29 січня 1605 р. Тестамент п. Дем'яна Хоревського своїй дружині Пелагії Корницькій на маєтки в с.с. Переросле, Окнин і Корниця та на рухоме майно [4, арк. 681, 682].

14. 27 листопада 1605 р. Лист п. Ягнешки Вольської і її сина Миколая брацлавському воєводі кн. Янушу Збараському на продаж частини маєтку в с. Корниці [4, арк. 914- 918]. Документ не має закінчення.

15. 27 листопада 1605 р. Лист п. Ягнешки Вольської і її сина Миколая на продаж брацлавському воєводі кн. Янушу Збараському частини маєтку в с. Корниці [4, арк. 919]. Є лише закінчення документа.

16. 3 лютого 1606 р. Лист п. Ганни Корницької та її сина на продаж брацлавському воєводі кн. Янушу Збараському маєтків в с.с. Корниці, Юр'івці, Шимківцях, Звонку, Окнині, Залужжі та ін. [4, арк. 911-914].

17. 30 жовтня 1606 р. Лист п. Андрія Ярмолинського про уступку дружині частини маєтків в с.с. Семенів, Данилівка і Бережинці замість одержаного приданого [4, арк. 663зв.-665].

18. 20 серпня 1608 р. Компромісний лист п.п. Абрама і Криштофа Сенют з п.п. Адамом Чолганським, Миколою, Костянтином і Андрієм Ярмолинськими в справі розмежування маєтків в с.с. Семенів, Гулівці, Вовківці, та інш. [5, арк. 89,91].

19. 20 серпня 1608 р. Лист п.п. Адама Чолганського, Миколи, Костянтина і Андрія Ярмолинських про припинення суперечки з п.п. Криштофом і Абрамом Сенютами Ляховецькими за земельні володіння в с.с. Семенові, Бережинцях, Денисівці та інш. [5, арк. 95, 96].

20. 20 серпня 1608 р. Лист п.п. Абрама і Криштофа Сенют Ляховецьких п.п. Ярмолинським та Адамові Чолганському щодо розмежування маєтків в с.с. Денисівці, Жемелинцях Ляховецьких, Улевці, Семенові [5, арк. 251, 252].

21. 14 листопада 1609 р. Декрет кременецького підкоморія Адама Боговитина Шумбарського про встановлення меж між маєтками п.п. Сенют і Ярмолинських в с.с. Семенів і Гулівці [6, арк. 151а зв., 151 в].

22. 14 листопада 1609 р. Квитовий лист п. Ганни Княгининської та її чоловіка Януша державці четвертої частини її спадкових маєтків Хотен, Полуничне, Коритне і Ридкове п. Андрію Головинському на одержання від нього 1000 золотих польських за ці маєтності [6, арк. 338 -340].

23. 19 листопада 1609 р. Лист п. Григорія Козинського на продаж радомському каштеляну Андрію Фірлею маєтку в с. Козин за 2200 золотих польських [6, арк. 198зв. -201].

24. 23 листопада 1609 р. Зізнання возного єнерала Київського, Волинського і Брацлавського воєводств Матвія Мишка про передачу п. Ро-

маном Ярмолинським маєтку в с. Семенів дружині його покійного сина Андрія [6, арк. 375]. Документ пошкоджений.

25. 1 жовтня 1610 р. Позов п.п. Абрама і Криштофа Сенют Ляховецьких кн. Янушу і Костянтину Острозьким у справі встановлення меж у маєтках Корниця, Залужжя, Дзвонків, Переросле, Окнин [7, арк. 94зв.-97].

26. 19 лютого 1616 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Матіяша Кобилецького про вручення позовів п.п. Миколі і Костянтину Ярмолинським від кн. Ганни Четвертинської у справі володіння маєтками в с.с. Семенів, Данилівка і Бережинці [8, арк. 183зв., 184].

27. 16 листопада 1616 р. Лист кн. Криштофа Збараського про розмежування з краківським каштеляном кн. Янушем Острозьким земель у с.с. Старе, Переросле, Плоське і Тростянець. Збереглися не всі аркуші [9, арк. 487, 488].

28. 21 травня 1617 р. Декрет у справі відмови п. Раїни Корницької від розподілу спадкових маєтків у с.с. Переросле та Окнин з сестрою Полонією [10, арк. 43, 44].

29. 23 травня 1617 р. Апеляція п. Раїни Велятицької на п. Пелагію Хоревську в справі розподілу маєтків у с.с. Переросле і Окнин [10, арк. 87зв.,-89].

30. 3 травня 1617 р. Тестамент п. Раїни Яловицької своїй дочці і зятю на маєтки Козин і Радогоща та рухоме майно [11, арк. 22, 23].

31. 16 листопада 1617 р. Лист п. Регини Ярмолинської на продаж п. Андрію Новоселецькому маєтку в с.с. Гулівці, Семенів, Данилівці [11, арк. 10-14].

32. 16 листопада 1617 р. Декрет суду в справі відмови п. Раїни Велятицької від розподілу маєтків у с.с. Окнин і Переросле з п. Полонією Корницькою [11, арк. 92зв.-95].

33. 18 листопада 1617 р. Апеляція п.п. Стефана і Раїни Велятицьких у справі розмежування земель з Пелагією Хоревською у маєтках Переросле і Окнин [11, арк. 156-159].

34. 7 квітня 1618 р. Квит п. Раїни Велятицької п. Пелагеї Хоревській в справі розподілу маєтків Переросле і Окнин [11, арк. 72зв.,73]. Немає кілька аркушів.

35. 8 квітня 1618 р. Квит п. Пелагії Хоревської пані Раїни Велятицькій в справі розподілу маєтків Переросле і Окнин [11, арк. 73].

36. 16 листопада 1618 р. Дільчий лист на маєтки Переросле і Окнин між п. Раїною Велятицькою та п. Пелагією Хоревською [11, арк. 68зв.-72].

37. 20 лютого 1620 р. Апеляція п. Доманції Лудвиської в справі неповернення кременецьким бурграбієм Олександром Делешканом документів на маєток в с. Переросле [12, арк. 66]. Немає закінчення.

38. 24 вересня 1620 р. Лист князів Криштофа і Юрія Збарзьких на продаж п. Криштофу Сенюті Ляховецькому маєтків у с.с. Корниця, Дзвонки, Юр'ївка, Шунківці за 70000 польських злотих [13, арк. 177а-177б].

39. 27 лютого 1621 р. Апеляція в справі суперечки між п. Криштофом Сенютою Ляховецьким і п.п. Велятицькими, Хоревськими та ін. за володіння маєтками [13, арк. 121зв.-124].

40. 27 лютого 1621 р. Квит п. Андрія Краєвського своїй матері Раїні Корницькій на одержання спадщини батька [13, арк. 125]. Немає закінчення.

41. 27 лютого 1621 р. Дарчий запис п. Раїни Корницької своєму другому чоловікові Стефану Велятицькому на маєтки в с.с. Корниця, Переросле і Окнин [13, арк. 126-128].

42. 27 лютого 1621 р. Дільчий лист п. Раїни Корницької та її сина Андрія Краєвського на маєтки [13, арк. 128]. Немає закінчення.

43. 28 лютого 1623 р. Дарчий запис п. Кліма Сенюти Радогоського своїй дружині на маєтки в с.с.Радогощі та Козин в разі його смерті [14, арк.62зв.-64].

44. 14 серпня 1624 р. Лист п. Миколи Сенюти Радогоського на продаж п. Силі Молошицькому с.с. Радогощі та Козин за 5000 польських злотих [14, арк. 88зв.-90].

45. 12 липня 1625 р. Лист п. Миколи Сенюти Радогоського на продаж п. Силі Малошицькому с.с. Радогощі та Козин за 5000 польських злотих [14, арк. 85.-88].

Серед матеріалів другої групи справ («бойових») найбільш поширені документи про захоплення чужих земель та маєтностей, пограбування майна, побиття та образу підданих, потрапу і пограбування сіна, зернових культур у інших власників, розкопування ставків, руйнування гребель та затоплення чужих ланів, вилов риби, вирубка та підпал чужих гаїв, наїзди на будинки, двори підданих інших власників, крадіжки вуликів з бджолами, пограбування обозів з різним майном, будівництво власних житлових та господарських споруд на чужій, привласненій землі тощо. Перелік же цих силових зловживань наступний:

1. 1 січня 1602 р. Запис про захоплення опікуном спадкоємців кн. Юрія Збарзького п. Андрієм Фірлеєм частини спадкового маєтку п. Яна Жоравницького в с. Козині [3, арк. 235зв.-239].

2. 23 лютого 1602 р. Зізнання возного єнерала Станіслава Турського про вручення радомському каштеляну Андрію Фірлею позову за побиття війтом і міщанами м. Козина п. Абрама Ледоховського [3, арк. 296,297].

3. 2 червня 1602 р. Позов п. Дем'яна Андрузького брацлавському воеводі кн. Янушу Збарзькому за привласнення частини маєтків у с.с. Андруги, Юр'івець і Корниці [3, арк. 394,395].

4. 13 листопада 1603 р. Зізнання енерального возного Семена Козловського про вручення підсудку Кременецького земського суду Гаврилі Головинському 15 позовів від дружини писаря Луцького земського суду Федори Коритинської за зруйнування греблі в с. Коритне, побиття й образу підданих та інш. [4, арк. 289зв.-291].

5. 18 листопада 1603 р. Позов п. Федори Жоравницької, матері п. Григорія Коритинського, про вирубку дерев у Коритинському гаю підданими підсудка Гаврила Головинського [4, арк. 524зв.-527].

6. 18 листопада 1603 р. Позов п. Федори Жоравницької про потрапу коритинських сіножатей підсудком Гаврилом Головинським [4, арк. 532-534].

7. 28 грудня 1603 р. Позов підсудка Кременецького земського суду Гаврила Головинського про побиття і пограбування підданих під с.с. Коритне і Редьки п. Григорієм Коритинським та його урядниками [4, арк. 512,513].

8. 2 січня 1607 р. Позов п. Костянтина Ярмолинського п. Катерині Сенюті за побиття і захоплення майна у бережинецьких і семенівських підданих [4, арк. 901зв.-903].

9. 10 січня 1607 р. Позов кн. Галжбети Микицької і п.п. Белжецьких радомському каштеляну Андрію Фірлею в справі захоплення спадкових маєтків у м. Козин, с.с. Іваня, Старин, Чортове, Ситне і Жабокрик [4, арк. 695-697].

10. 11 січня 1607 р. Позов п. Григорія Козинського братам Остафію і Яну за привласнення його спадкової частини в маєтках Козин і Іваня [4, арк. 796, 797].

11. 13 липня 1607 р. Позов Зофії Шкаревської п.п. Миколі і Костянтину Ярмолинським за захоплення спадкових маєтків у с.с. Бережинці і Семенів [15, арк. 175зв.-177].

12. 1 жовтня 1607 р. Позов п. Ганни Головинської п. Івану Хриницькому за побиття підданих, що супроводжували обоз з Хотена до Коритного [15, арк. 36, 37]. Документ пошкоджений.

13. 1 серпня 1608 р. Запис про нез'явлення до суду п. Кліма Сенюти Радогоського в справі пограбування ним сіна у підданого п.п. Петра Стрибиля і Богуша Тенюки в маєтку Козин [5, арк. 38зв.-39].

14. 17 серпня 1608 р. Запис про нез'явлення до суду п. Кліма Сенюти Радогоського в справі пограбування ним жита в підданого п.п. Петра Стрибиля і Богуша Тенюки в маєтку Козин [5, арк. 39зв.-40].

15. 18 вересня 1610 р. Позов судді Луцького земського суду Івана Хриницького п. Андрію Головинському за побудування двору на другому боці межі їх маєтків Хотен і Коритне [7, арк. 22-24].

16. 20 вересня 1610 р. Позов судді Кременецького земського суду Януша Жабокрицького і п.п. Корницьких п. Дмитру Сенюті Радогоському за наїзд на дім підданого в с. Козин [7, арк. 196-198].

17. 22 вересня 1610 р. Позов судді Луцького земського суду Івана Хриницького п. Андрію Головинському в справі захоплення ланів у маєтку Хотен і Коритне [7, арк. 17зв.-20].

18. 22 вересня 1610 р. Позов судді Луцького земського суду Івана Хриницького п. Ганні Головинській і її сину Андрію в справі захоплення земель в його частині маєтків Хотен і Коритне [7, арк. 26, 27].

19. 4 жовтня 1610 р. Позов п. Івана Дядковського п. Дмитру Сенюті Радогоському в справі захоплення землі в маєтку Козин [7, арк. 128зв.-130].

20. 19 лютого 1611 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Мелетія Минківського про вручення позову п. Дмитру Сенюті Радогоському від п. Маруши Долотецької за наїзд на дім підданого в с. Козин [16, арк. 121].

21. 23 травня 1613 р. Позов п.п. Велятицьких п. Абраму Сенюті Ляховецькому за вирубку і підпал гаю в с. Переросле [17, арк. 20зв.-22].

22. 27 грудня 1615 р. Позов п. Миколи Сенюти Радогоського п. Федорі Стрибилевій за пограбування обозів з майном, які позивач вивозив з маєтку Козин до м. Мезирич у зв'язку з нападом татар [8, арк. 179,180]. Документ пошкоджений.

23. 1 серпня 1616 р. Позов п.п. Миколи і Костянтина Ярмолинських п. Абраму Сенюті Ляховецькому за вирубку дерев у Семенівському гаю [9, арк. 448-450].

24. 18 вересня 1616 р. Позов п. Раїни Велятицької п. Пелагеї Хоревській в справі захоплення землі в с. Переросле [9, арк. 338, 339].

25. 18 вересня 1616 р. Позов п. Раїни Велятицької п. Пелагеї Хоревській у справі захоплення землі в с. Переросле [9, арк. 450]. Немає закінчення.

26. 29 вересня 1616 р. Позов п. Пелагеї Хоревської п. Раїни Велятицькій за захоплення частини землі в с. Переросле [9, арк. 268зв.-272].

27. 1 жовтня 1616 р. Позов п. Катерини Осолінської судді Луцького земського суду Івану Хриницькому за пограбування сіна на Коритинських і Хотенських землях [9, арк. 15зв.-17].

28. 1 жовтня 1616 р. Позов п.п. Катерини і Андрія Осолінських орендарю п. Андрію Носовському за спалення скирти жита в орендній частині с. Коритне [9, арк. 32зв.-33].

29. 12 жовтня 1616 р. Позов п. Павла Сенюти п. Костянтину Ярмолинському в справі захоплення земель під час насипання греблі на р. Семенівці [9, арк. 435-437].

30. 18 жовтня 1616 р. Позов п. Раїни Велятицької п. Пелагеї Хоревської за крадіжку вуликів з бджолами [9, арк. 334,335].

31. 21 лютого 1617 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Федора Висоцького про вручення позову п. Івану Хриницькому від п. Ганни Головинської в справі затоплення Хотенських і Коритинських земель [18, арк. 210, 211].

32. 22 лютого 1617 р. Зізнання возного енерала Яна Поплавського про поїздку до с. Перерослого до п. Пелагеї Хоревської для покарання підданих, що звинувачувались у побитті отамана Микитича [18, арк. 190, 191].

33. 1 травня 1617 р. Позов опікунів п. Юрія Ярмолинського п. Криштофу Сенюті Ляховецькому за викрадення його підданим своєї дружини і дитини, ув'язнених за вилов риби в Семенівському ставу [10, арк. 68, 69].

34. 7 липня 1617 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Валентого Дембського про непокарання підданих с. Семенів п.п. Ярмолинськими за вилов риби в ставку п. Павла Сенюті Ляховецького [10, арк. 115].

35. 15 жовтня 1617 р. Апеляція п. Криштофа Сенюті в справі вирубки лісу в с. Корниця п. Мацеєм Страшевським [11, арк. 97г, 98].

36. 16 листопада 1617 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Мелетія Минковського про вручення позову п. Мацею Чартошевському від п. Григорія Жабокрицького за побиття підданих з с. Коритне [11, арк. 29].

37. 2 січня 1619 р. Апеляція п.п. Юрія і Григорія Корницьких у справі захоплення п. Криштофом Сенютою Ляховецьким землі в с.с. Корниці і Юр'івці [12, арк. 1-3].

38. 1 вересня 1619 р. Апеляція п.п. Корницьких, Велятицьких, Краєвських і Хоревських у справі захоплення князями Збараськими спадкових маєтків у с.с. Корниця, Залужжя і Переросле [19, арк. 253, 254].

39. 7 жовтня 1619 р. Апеляція п. Андрія Осолінського в справі захоплення п. Іваном Хриницьким сіна та Коритинських землях [19, арк. 159, 160].

40. 7 жовтня 1619 р. Апеляція п. Андрія Осолінського в справі захоплення п. Іваном Хриницьким сіна та Коритинських землях [19, арк. 160зв.-161].

41. 7 жовтня 1619 р. Апеляція п. Андрія Осолінського в справі захоплення п. Іваном Хриницьким сіна та Коритинських землях [19, арк. 161зв. - 162].

42. 16 листопада 1619 р. Зізнання возного енерала Волинського воєводства Яна Заблоцького про вручення позову кн. Криштофу Збараському від п.п. Корницьких за привласнення маєтку в с. Корниці [19, арк. 178зв., 179].

43. 2 січня 1620 р. Апеляція п. Стефана Велятицького в справі захоплення п.п. Абрамом, Павлом і Криштофом Сенютами Ляховецькими землі в с. Переросле [12, арк. 55, 56].

44. 2 січня 1621 р. Апеляція п. Костянтина Ярмолинського в справі захоплення п. Криштофом Сенютою Ляховецьким земель біля с. Семенів [13, арк. 120, 121].

45. 11 січня 1621 р. Апеляція п. Раїни Андрузької в справі захоплення п. Дмитром Сенютою Радогоським землі в с. Радогощі і Козині [13, арк. 50зв., - 54].

46. 18 січня 1621 р. Апеляція п.п. Осолінських у справі викошування сіна п. Іваном Хриницьким у с. Коритне [13, арк. 79зв., 80].

47. 27 лютого 1621 р. Розпис у справі вирубування миклашевськими підданими п. Абрама Сенюти Ляховецького Семенівських лісів п.п. Костянтина і Юрія Ярмолинських [13, арк. 40зв., 41].

48. 17 липня 1624 р. Зиск п. Даніеля Грудницького п.п. Яну Лосю, і Криштофу Зацвалиховському за наїзди на двір в м. Козині [20, арк. 160зв., - 162].

49. 28 вересня 1624 р. Апеляція п. Андрія Фірлея в справі наїзду кн. Домініка Заславського на Козинські землі і побиття підданих [20, арк. 222зв., -225].

50. 7 жовтня 1624 р. Апеляція п. Костянтина Ярмолинського в справі розкопування п. Павлом Сенютою Ляховецьким Семенівського ставу [20, арк. 241-243].

51. 18 листопада 1624 р. Апеляція п. Андрія Фірлея в справі наїзду брацлавського воєводи кн. Олександра Заславського на Козинські землі [20, арк. 162зв.,-166].

52. 5 травня 1625 р. Декрет у справі захоплення п.п. Костянтином, Миколаєм, Юрієм Ярмолинськими та їх дружинами маєтків в с.с. Семєнів, Данилівка, Турівка у п. Юрія Ярмолинського [14, арк. 28-30].

53. 5 травня 1625 р. Апеляція п. Юрія Ярмолинського у справі захоплення п.п. Костянтином, Миколаєм і Юрієм Ярмолинськими його майна на суму 10000 польських злотих [14, арк. 30зв. - 32].

54. 9 липня 1625 р. Запис про нез'явлення до суду п. Петра Стрибиля для розбору справи про захоплення п. Климом Сенютою Радогоським маєтків в с.с. Радогощі та Козині [14, арк. 114].

55. 9 липня 1625 р. Запис про нез'явлення до суду п. Петра Стрибиля для розбору справи про наїзд п. Кліма Сенюти Радогоського на с.с. Радогоща та Козин [14, арк. 114зв.-116].

Й, нарешті, в третій групі справ зосереджені документи про здачу в оренду маєтків, про заставу сіл та окремих дворів з підданими, про суму застав, порушення контрактів на оренду, стягнення різних десятин понад

інвентар під час оренди, неповернення майна підданих, захопленого в період оренди, невизнання заставних записів тощо. Всього таких одиниць зберігання по зазначених п'яти поселеннях налічується одинадцять:

1. 28 лютого 1602 р. Зізнання возного енерала Станіслава Турського про заставу п.п. Козинськими дворів з підданими в м. Козин п. Василю Себастіяновичу [3, арк. 281].

2. 25 серпня 1603 р. Запис про порушення п. Романом Ярмолинським контракту на оренду с.с. Семенів, Бережинці і Данилівка п. Мацея Влосциборського [4, арк. 262зв.-264].

3. 25 вересня 1603 р. Позов п. Романа Ярмолинського п. Мацею Влосциборському за неповернення майна померлого підданого, захопленого ним під час оренди с.с. Семенів, Бережинці [4, арк. 162-164].

4. 14 листопада 1603 р. Зізнання енерала Волинського воеводства Миколи Вресинського про вручення п. Роману Ярмолинському позовів від п. Мацея Влосциборського за стягнення понад інвентар бджільної та овочевої десятини з підданих с.с. Семенів, Данилівка і Бережинці, які він орендує [4, арк. 316].

5. 19 листопада 1603 р. Запис про передачу п. Дем'яном Андрузьким до оренди брацлавському воеводі кн. Янушу Збаразькому маєтків в с.с. Корниця, Переросле, Окнин, Залужжя [4, арк. 382зв.-386].

6. 21 листопада 1609 р. Свідчення п. Семена Минковського про невизнання п. Андрієм Ярмолинським заставного запису на с. Семенів п. Андрію Новоселецькому [6, арк. 373]. Документ пошкоджений.

7. 28 березня 1612 р. Випис з книг Луцького 'родського суду заставного запису п. Андрія Фірлея п. Яну Бондзинському на м. Козин і села навколо нього за 26000 золотих польських [17, арк. 5зв.-7]. Немає закінчення.

8. 26 березня 1617 р. Заставний запис п.п. Андрія і Катерини Осолінських на частину маєтку в с. Коритне п. Мацею Чартошевському за 700 польських злотих [13, арк. 111-113]. Є опис маєтку.

9. 1 жовтня 1619 р. Заставний лист п.п. Григорія та Маруші Коритинських на маєток Коритне п. Рафалу Свирському за 5000 польських злотих [19, арк. 60-63]. Немає закінчення.

10. 12 листопада 1619 р. Зізнання возного енерала Волинського воеводства Петра Оплачки про оренду п. Яном Жулинським маєтку Коритне п. Андрія Осолінського [19, арк.20].

11. 15 листопада 1619 р. Заставний запис п. Андрія Головинського п. Андрію Осолінському на маєтки Хотен, Коритне і Полуничне за 10000 польських злотих [19, арк. 90, 91.]. Немає закінчення.

Що ж дає нам знайомство з усіма вище описаними матеріалами? Що ми з них дізнаємося?

Звичайно, у вічі відразу ж впадає, що актові книги Кременецького земського суду є істотним джерелом інформації з історії Південно-Східної Волині, й Білогірщини зокрема, першої чверті XVII століття. З них ми одержуємо відомості про власників земель і поселень, їх орендарів та заставних власників, стосунки між ними. Нам стають відомі родинні зв'язки позивачів та відповідачів в суді. Ми починаємо розуміти природу конфліктів між магнатами і шляхтою та всередині самої шляхти. Нарешті, ми, в певній мірі, можемо сприйняти всю ту запутаність тодішньої системи юриспруденції, визначити її сильні та слабкі сторони.

З цих документів ми дізнаємося, що в той час дуже рідко у поселення був один власник. Поділ маєностей між спадкоємцями приводив до дроблення власності. Найчастіше, у села було кілька власників, які здавали свої частинки в оренду, дарували, передавали у спадщину, віддавали у заставне володіння. А оскільки тоді селяни (піддані) не мали не лише прізвищ, а й, найчастіше, і прізвиस्क, то це приводило до плутанини у належності тому чи іншому власнику певних підданих. Писали ж бо так: «Петро, що живе біля Івана». А якщо таких Петрів або Іванів було в поселенні кілька? Як визначити, кому вони належали, при продажі, оренді чи заставі?

Слабким було в той час і визначення географічних орієнтирів. Тому спірними ставали гаї, ліси, борти, озера і озерця, річки і річечки, струмочки, ставки і ставочки, пасовища, орні землі, сіножаті тощо.

З актових книг суду ми можемо дізнатися й про інвентарні повинності селян: панщину, натуральну і грошову ренту, окремі фільварки та їх господарство, торгівлю, напади татар, особисті та шлюбні відносини землевласників, їхнє майно, ціни на продукти та інші товари і т.д.

Тобто, з актових книг Кременецького земського суду ми можемо висвітлити більшість аспектів життя населення Білогірщини першої чверті XVII ст. Саме тому вони й потребують подальшого всестороннього опрацювання як науковцями, так і краєзнавцями, для створення справжньої правдивої історії краю того часу.

Джерела та література:

1. Байдич О.В. Білогірщина в документах Кременецького повітового суду (друга половина XVI ст.) / О.В. Байдич// Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія і сучасність». – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2017. – С. 265-268;
2. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ) в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.12
3. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.13
4. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.14

5. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.16
6. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.17
7. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.18
8. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.23
9. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.24
10. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.26
11. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.27
12. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.30
13. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.31
14. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.35
15. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.15
16. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.19
17. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.21
18. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.25
19. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.29
20. ЦДІАУ в м. Києві Ф.22.- Оп. 1. – Спр.34

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

**ХРИСТІЯНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО: ДВОЄВІР'Я
В НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ, ОБРЯДАХ
ТА ТРАДИЦІЯХ ПОДОЛЯН
(передвеликодній цикл православного
церковно-літургійного року)**

В статті на основі історичних та документальних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено феномен українського двоєвір'я християнства і язичництва в сфері народних релігійних традицій, обрядів і звичаїв мешканців Подільського краю від сивої давнини до наших днів у передвеликодньому циклі православного церковно-літургійного року.

Ключові слова: Поділля, Хмельниччина, слов'яни, язичництво, християнство, народні звичаї, традиції і обряди, двоєвір'я, пасхальні свята.

Актуальність проблеми і стан її дослідження. З початком незалежності України розпочалось стрімке відродження національних самобутніх релігійних традицій, звичаїв та обрядів українців, зокрема й мешканців Подільської землі. Особливою увагою користуються питання поєднання язичницьких і християнських релігійних моментів, які склалися в нашому краї протягом віків. Таке своєрідне двоєвір'я знайшло відображення як в

публікаціях О. Воропая, М. Орловського, Є Сіцінського, М. Теодоровича та інших дореволюційних дослідників, так і сучасних вчених В. Жайворонка, С. Єсюніна, В.Папонової, О. Кислашко, Я. Кислашко, Я. Варти, І. Ковальчук, Б. Мартинюк, О. Малиновської, Т. Захарчук, О. Щегельської, Г. Подільського, автора цієї статті та інших.

Виклад основного матеріалу. Кожна нація, кожний народ має свої звичаї, традиції, обряди, що складались протягом багатьох віків і поколінь. Свою духовну культуру наші пращури почали творити задовго до християнського періоду на українських землях. Фактично ми вже мали свою національну культуру, коли князь Володимир Великий хрестив Русь. Він тільки додав християнські цінності і культуру до своєї рідної, батьківської духовної спадщини.

Наше Поділля, як відомо, край із складною історичною долею. Протягом віків тут намагались встановлювати свої порядки орди різних хижих завойовників. Так, наприклад, у феодальну добу ця древня українська земля знаходилася під владою різних держав: феодальної Литви і Польщі, Туреччини, Австрії, Угорщини, Росії. Тут схрещувались і переплітались різні національні, культурно – побутові, релігійні традиції, звичаї і обряди, формувались нові сфери людської життєдіяльності, викристалізувались самобутні і своєрідні особливості, які найбільше відповідали й відповідають душі, менталітету і характеру українського народу, зокрема й подолян. Тому нині ми маємо ознаки поєднання дохристиянської і християнської культур, однак ми до цього вже так звикли, що не завжди розрізняємо, де в народних звичаях, обрядах і традиціях закінчується язичництво, давньослов'янське і розпочинається християнське уявлення про створення світу і людини, її духовної суті. Так, наприклад, ми сьогодні вже не уявляємо Великодня без крашанки чи писанки, Різдва без куті, Святої Трійці без клечання, навіть називаємо її Зеленими святами. Всі ми відзначаємо свято Івана Купала в один день з днем народження Іоана Хрестителя, на Введення закликаємо щастя на майбутній рік, на Катерини кличемо долю, на Андрія кусаємо калиту, не задумуючись, що все це наші дохристиянські звичаї: кутя – символ урожаю, писанка – символ народження весняного сонця, Калита – символ молодого Сонця, а зеленим гіллям і зіллям наші предки охороняли своє житло від нечистих сил і злих духів.

Як бачимо, християнська віра на землях наших предків не сприймалася чужою. Навіть волхви, зберігачі язичницької віри, не дозволяли використовувати і поширювати лише Старий Заповіт Біблії, вважаючи його чужою і непотрібною для наших пращурів хронікою іудейського життя. І вже, наприклад, могутній цар Антії – України Бож (IVст.) і всі його сімдесят воєвод та синів були християнами, за що понесли великі страждання, коли готи заманили їх на «банкет миру» і підступно полонили

та розіп'яли на хрестах. Фактично понад 900 років на теренах Стародавньої України існувало дивовижне і неповторне в історії людства явище – двоєвір'я. І цей синкретизм відповідав духовним потребам давніх українців, він збагачував їх, тобто розвивав інтелект і формував толерантність. Адже віра в Ісуса Христа не позбавляла права бути сонцепоклонниками (язичниками). Тож з I ст. н.е. наші предки носили на грудях і хрест, і оберіг, а поблизу язичницьких капищ виростили церкви [1, с. 16].

Варто також зазначити, що цілісну картину формування і розвитку давньої народної культури подолян за наявними історичними, літературними та архівними джерелами можна відтворити лише починаючи з XIX ст., коли розпочалися систематичні дослідження етнографів, істориків, археологів, мовознавців, краєзнавців та мистецтвознавців спадщини минулих віків та проведення етнографічно-фольклорних експедицій і пошуків в реальному часі. На основі цього можна стверджувати, що на Поділлі ще за часів неолітичної революції була започаткована аграрно-господарська традиція відзначення річних обрядів та звичаїв язичницької доби. Свій вклад у становлення цієї традиції внесли різні етнічні спільноти, які змінювали одна одну на цій території: племена буго-дністровські, трипільської, комарівської, чорноліської, скіфської, черняхівської та інших культур. Так, наприклад, цінні відомості про архаїчний шар звичаїв, традицій та вірувань східнослов'янського населення зберіг землеробський календар, зображений на ритуальній вазі, що була знайдена біля села Лепесівка Білогірського району Хмельницької області. На матеріалі цієї археологічної пам'ятки й інших подібних керамічних календарів академік Б. Рибаків розшифрував систему сільськогосподарських сезонів і святково-ритуальних дат древніх землеробів. Основу її, як і в наш час, складав 12-місячний рік обертання Землі навколо Сонця. Головними віхами давньослов'янського календаря виступали аграрні свята, узгоджені з певними астрономічними і метеорологічними явищами та сільськогосподарськими сезонами, найважливішими в житті і діяльності мешканців краю. Цілком зрозуміло, що ці свята були добре відомі слов'янським племенам, які населяли землі між Південним Бугом і Дністром [2, с.81].

Варто зазначити, що вищезгадана ритуальна чаша з Лепесівки була знайдена на місці розкопок древнього язичницького храму ворожбитів, який датують третім століттям до нашої ери. Експедиція під керівництвом відомого лєнінградського археолога Марії Тихонової на початку 60-х років минулого століття досліджувала древності на Волині. Поряд з Лепесівкою розкопали понад п'ять тисяч квадратних метрів землі, де збереглися залишки древніх праслов'янських жител, аж поки не натрапили на дивовижну знахідку – жертівницю. Це стародавнє святилище черняхівської культури. Його вітвар був складений з великих глиняних чаш або чар. І на

вінцях однієї з них був зображений цей дивовижний візерунок – календар. Призначений він був за припущеннями вчених, ймовірно для новорічного ворожіння на врожай під час зимових свят. Бо недарма ж поряд лежав посуд із збіжжям. За твердженням дослідників, 12 прямокутників на вінцях чаші є символом 12 місяців року. В трьох прямокутниках були вибиті хрести – вони відповідали головним язичницьким святам – зимового сонцестояння, весняного рівнодення та літнього Купала. Ще в одному з прямокутників було зображено хліборобське знаряддя – рало, в іншому – колосся [3, с. 14].

Водночас, що необхідно зазначити, поєднання дохристиянської і християнської віри пояснюється, на нашу думку, ще й тим, що пересічні мешканці краю все-таки нелегко відривалися від прадавньої віри і навіть довго вважали християнство панською вірою, тому й двоєвір'я глибоко ввійшло в їх душі, думи і побут, а також в мову. Так, наприклад, народ до сьогодні зберіг дохристиянський весільний обряд, зокрема й на Поділлі, що пізніше став церковним. Всі його атрибути, дії та наймення – персні, вінці, пов'язання рук, водження навколо аналою, пиття з одного келиха, весільна лексика – органічно вплелися в церковний шлюб і не визивали спротиву [4, с. 170].

Так само основні релігійні символи і терміни залишилися і понині ще з дохристиянських часів (*Бог, Господь, молитва, молитися, небо, рай, пекло, гріх, жертва, храм, свято, святий*). Християнські свята припасовували до язичницьких дійств, добрі якості окремих старих богів переносилися на християнських святих. Так, наприклад, якості Перуна перенеслися на святого Іллю, якості Ярила – на святого Юрія, якості Велеса – на святого Власія, поєднання Купайла і Предтечі – Хрестителя – на Івана Купала тощо. Силу нового для наших предків Хресного знамення (Хреста) і досі вживають при кожній життєвій потребі з огляду на старі обряди і звичаї (побачивши вперше місяць – молодик старші люди й понині вважають, що потрібно обов'язково перехреститися, щоб щастило цілий місяць; запалюючи світло в хаті, теж треба перехреститися, бо до хати входить бог вогню; заходячи у воду, перехрестися, бо водяник може забрати тебе у своє водяне царство; перехрестись, як падає зоря з неба, бо то людина померла; позіхаєш, перехрестися, щоб відкритим ротом не влізла в тебе нечиста сила; хрестяться перед працею і їдою й по закінченні; хрест, хрещення – погибель всьому злему, нечистому, чорним силам [4, с. 171].

Особливо двоєвір'я прослідковується щодо Сходу – однієї з чотирьох сторін світу: здавна люди вірили, що сторона землі, звідки сходить сонце (Бог – сонце) – це місце започаткування життя; це блаженна сторона, де вічна весна, вічне світло і тепло, це рай (ирій, ірій, вирій); тут мешкають померлі; необхідно молитися на схід (до річі, це прийняла й християнська

церква: наприклад, православні храми будують вівтарем на схід, покійника ховають головою на захід, а обличчям на схід; освячення новобудови, колодязя тощо завжди починається зі східної сторони [4, с. 588].

Важливо й те, що двосвір'я міцно ввійшло в наш побут, стало традиційною суттю в мові, приказках, проповідниках. Так, наприклад, відгомонам цього є численні приповідки в яких на словах звучить віра в християнського Бога, а насправді проглядається забобонне запобігання перед язичницькими божками: «Як прийде біда, не pomoже й свячена вода», «Богу молитися, а чорту вірує», «І Богові свічка, й чорту огарок», «Чоловік Божий, а душа дідька», «Зверху святий та божий, а всередині на чорта схожий», «Святим ноги цілує, а людей мордує», «На Бога дивиться, а чорта бачить» [4, с.171].

Вище вже говорилося про давньослов'янський землеробський календар, зображений на ритуальній вазі, що була знайдена біля села Лепесівка Білогірського району. Справа в тому, що у наших древніх предків звичайний календарний рік розпочинався в певні періоди з 1 вересня, або з 1 березня. Відповідно до цього проводилися весняні, літні, осінні та зимові свята-дійства. Християнська церква використала у своїх практиці давньослов'янські релігійні свята. Звичайно, церковний рік нині різниться від загальноприйнятого суспільного календарного року. Православний церковно-літургійний рік починається 14 вересня і триває до 31 серпня наступного року. Такий порядок був визначений першим Вселенським Собором в Нікеї у 325 р. Ця дата залишилась у православній церкві й сьогодні.

Церковно-літургійний рік складено так, що в центрі його перебуває Ісус Христос – Божественний Спаситель, найближче до Нього – Пречиста Діва Марія – Пресвята Богородиця, а біля неї – всі світочі, проповідники і праведники Християнської Православної Церкви. Водночас Свята Церква пам'ятає про всіх своїх дітей, які живуть на землі, і тих, що відійшли до вічності і з волі Божої потрапили до раю. Тому вона визначила окремі дні, що їх назвали поминальними і в які відбуваються моління і відправи за померлих. Церква також відводить у церковному році певні дні на свої духовні подвиги, молитви, пости і покути. Отже, цей церковний рік – могутній і прекрасний гімн честі і слави Богові, він, ніби та барвіста небесна веселка, що з'єднує землю з небесами, а нас, вірян, просвічує, очищає, освячує і підносить до Бога [5, с. 5-6].

Свята церковного року на думку Церкви, не повинні бути для нас лише звичайним спогадом про історичні події і дати, адже беручи участь у церковних відправах, ми маємо змогу щоразу знову і знову пережити їх у власному серці й в душі та думках, ніби стаючи духовними свідками й учасниками прославлення тих подій. Варто також пам'ятати, що Ісус

Христос не є мертвою особою, що колись жила, діяла, чинила божі справи на землі, а потім воскресла і перейшла до історії. Ісус Христос – вічно живий і діяльний, Учитель і Бог. Він і сьогодні і повсякчас навчає нас, освячує нас, прощає нам, допомагає і підтримує, за нас жертвується і нас спасає. Тому два великі свята займають особливо почесне місце в церковно-літургійному колі – це свято Христового Різдва і свято Христового Воскресіння, або Пасхи, в українців – Великодня, бо Різдво – це початок, а Воскресіння – завершення спокути Ісуса Христа, сина Господнього, за гріхи людського роду. І саме з цими двома святами тісно пов'язані певні інші свята, неділі та освячені часи.

Як вже зазначалось, Східні церкви, зокрема й Українська Православна Церква 14 вересня святкують початок нового церковно – літургійного року. У день церковного новоліття розпочинається нове богослужбове коло. А це означає, що з 14 вересня розпочинається новий цикл найбільших свят церковного календаря. Ці свята називаються дванадцятими тому, що окрім Пасхи або Великодня, яка не входить у це число, у році налічується їх дванадцять. Одні з них, присвячені важливим подіям в земному житті Ісуса Христа, називаються Господніми святами. Інші – присвячені Пресвятій Богородиці називається Богородичними. Особливості богослужбового вшанування дванадцятих свят у тому, що у ці дні богослужіння повністю присвячується одній конкретній події свята та звершується з особливою урочистістю. Окрім цих свят в літургійному році відзначаються ще декілька великих свят.

В одній із наших статей, присвяченій різдв'яному циклу православно-церковно-літургійного року, детально висвітлено поєднання язичницьких і християнських звичаїв, обрядів і традицій подолян протягом січня кожного року в період відзначення Народження Ісуса Христа. Метою цієї статті є дослідження такого поєднання двоєвір'я напередодні і в період Великих свят.

15 лютого кожного року за церковною традицією свято Стрітіння завершує різдвяні свята, а за народною традицією та уявленнями подолян цього дня Зима зустрічається з Весною, вірніше, як вірили наші пращури, зустрічається з Літом. Це відбувається двічі на рік: 15 лютого на Стрітіння і 20 листопада – в день святої Анни. Свято називається Стрітіння, що в перекладі зі старослов'янської означає «зустріч». Цього дня відбувалась зустріч Бога і людства. А в переносному значенні – зустрілись два Завіти, і Старий Завіт остаточно поступився місцем Новому... А за біблійною легендою, книжник Симеон займався перекладом святого Письма з єврейської на грецьку мову. Коли він прочитав слова «Се Діва в утробі зачне, і Сина», то вирішив, що до тексту вкралася помилка і замість слова «діва» має бути написано «дружина». Однак, як тільки він зібрався виправити

помилку, йому з'явився Дух Святий і запевнив його, що помилки немає і Симеон сам особисто зможе перекоонатися в істинності пророцтва. Той довго чекав на виконання обіцянки – цілих 300 років. І нарешті, з натхнення Святого Духа, Симеон прийшов до храму, куди Марія з Йосипом того ж дня принесли Немовля Ісуса, якому виповнилось сорок днів. Таким чином і відбулася давно призначена Святим Духом зустріч, яку й тепер прославляють християни в усьому світі [6, с. 19].

На Стрітіння в церквах України, зокрема й на Поділлі, священники освячують воду, святять й свічки. Посвячені на Стрітіння свічки називали громичними, бо їх запалювали і ставили перед іконами під час грози, щоб вберегти людей і худобу від грому і блискавки. Ці свічки давали в руки помираючому під час читання відхідної молитви. Такі свічки наші предки зберігали на покуті протягом року. Справжня стрітенська свічка має бути виготовлена з чистого бджолиного воску. Головна сила свічки – у щирій молитві. Якщо молитися із запаленою стрітенською свічкою, то від її світла втікають злі духи, нею освячують помешкання, відвертають та оберігають від стихійних лих, запалюють під час хвороби, молитви та святкової трапези в особливі для людини дні: день народження, день янгола (іменини), великі церковні свята. Це ж робилося і в день Стрітіння, коли подоляни, прийшовши з церкви, запалювали громичну свічку, щоб весняна повінь не нашкодила посівам і щоб мороз дерева не побив [6, с. 19].

Коли святити в церкві воду, люди набирали її в нову невелику посудину, приносили додому і старанно берегли: такій воді приписували особливу силу. За народними уявленнями вона цілюща, нею натирали хворі місця і вірили в її помічну силу. Вважали, що найкраще ця вода допомагала від пристриту – хвороби, що спричиняло зле й погане око. Стрітенською водою кропили й напували хворобу, щоб вона не хворіла. Пасічники берегли цю воду цілий рік і кропили нею вулики кожної першої неділі, коли на небі з'являвся молодий місяць. Колись, коли чумаки збирався в дорогу, господар давав йому хліб і сіль і кропив стрітенською водою волів, воза і самого чумака, примовляючи: «Боже, тобі поможи». Якщо син ішов на війну, батько, благословляючи його стрітенською водою, промовляв: «Боже, тебе збережи» [5, с. 19-20].

Стрітіння – це привід над тим, як ми віримо. Як підкреслює секретар Хмельницької єпархії УПЦ протоієрей Олександр Дацюк «Віра, якою жив праведний Симеон, провела його до виконання обіцяної радості; віра приводить і кожного з нас не лише до зустрічі, але й до радісного спілкування з Богом... Кожна віруюча людина молиться, бо молитва є плодом віри – це потреба душі: говорити з Богом – Джерелом свого буття, ділити з Ним усе, завжди славити Його. Господь чує й приймає кожне звернення й поспішає на допомогу кожному, хто призиває Його святе ім'я. Лише віра –

дар Божий – зігріває людину, керує розумом і почуттями, веде праведним шляхом до вічної радості, до Самого Бога» [7, с.5].

Останній тиждень перед Великим постом в Україні й на Поділлі завжди був святковим. В цей тиждень відзначали завершення зими, готувалися зустрічати весну і готувалися до найсуворішого посту, який триватиме аж до Великодня. В Україні і на Поділлі цей останній тиждень перед Великим постом називали Масляна, Масниця, Сиропустний тиждень, Пущення, Колодій. Дата святкування Масляної, як найбільш вживаної назви, щороку припадає на різні числа, адже залежить вона від найголовнішого християнського свята Великодня, яке теж святкується не в числі. Взагалі-то на Поділлі більше побутують назви цього давньослов'янського свята проведів зими і зустрічі Весни – Літа, пристосоване християнською церквою до тижня перед Великим постом (рівно за вісім тижнів до Пасхи), як Масниця, Масляниця, Масляна, в деяких населених пунктах – Колодій. За церковною термінологією цей тиждень має назву Пущення, або ж ще Сиропустний (Сирний) тиждень, коли забороняється їсти м'ясо, але дозволяється вживати сир, масло, рибу, гречані або пшеничні млинці з сметаною, вареники тощо.

Млинці на Масляну пекли різні: і прісні, і солодкі, і з начинкою. Борошно для таких млинців вибиралось найрізноманітніше: гречане, вівсяне, просяне, ячмінне, пшеничне, горохове тощо. Надзвичайно таємничим за старих часів був обряд власне приготування млинців. Готувати опару для тіста господині старалися так, щоб ніхто з членів родини цього не бачив. Вареники ж вважаються символом Місяця, тому що своєю формою нагадують його обриси. Свого поширення ця страва набула на території України у період козацтва. До цього традиційною стравою були млинці, які й нині, поряд з варениками, займають почесне місце на столі [8, с. 10].

Необхідно також зазначити, що в деяких регіонах Поділля, особливо в східних, які з кінця XVIII ст. входили до складу Російської імперії, цикл звичаїв Масниці дещо відрізнявся від інших територій. Насамперед це стосується м'ясних страв, які не заборонялися поряд з молочними. Відповідно до цього, наприклад, у Могилівському повіті останніх два тижні перед постом називались «гижковим» (гижки – студень або холодець із свинячих ніжок) [9, с. 373]. В деяких селах холодець робили із курячих чи баранячих ніжок, а кісточки дівчата використовували для гадання.

Древні слов'яни вшановували в такі дні Сонце, яке несло тепло і пробуджувало природу, тому й готували млинці. Народознавці стверджують, що це свято запозичене у білорусів і росіян, а в Україні і її регіонах, зокрема й на Поділлі, в давнину замість Масляної відзначали Колодія, а головною стравою були вареники з сиром. До речі, цей тиждень, коли їли вареники, ще називався Бабським. Звичай «Колодія» або «колодок» на Поділлі, як і

в Україні, мав два варіанти: «колодки» – це купа колод, які складали перед подвір'ям на узбіччі дороги і на яких справляли вечорниці, проводились ігри тощо; «колодки» – шматок чи обрубок дерева, часто качалка, який прив'язували неодруженим парубкам до ноги, як символ покарання за те, що не одружувався протягом останнього року. Парубок, щоб довго не носити такий «подарунок», змушений був відкуплятися [9, с. 373].

Назва «Колодій» походить від назви бога шлюбу і злагоди людської в язичників – слов'ян. За легендою – син Лади і Ярила. Колодій – опікун подружнього життя, він оберігає молодих від недуг та нещастя, заохочує до багатодітності, продовження роду людського, ворог безплідності. За повір'ям, саме Колодій подарував людям «напій кохання», що дає силу чоловікам, і унеможливує безпліддя. Напій Колодія називали сурою (сонячним напоєм). Рецепт сури невідомий, однак відомий сучасний народний цілитель, лікар-професіонал Євген Товстуха найповніше реставрував рецепт цього сонячного напою, куди входять дев'ятисил, парило звичайне, джерельна вода, підмаренник справжній, незбиране молоко, мед, сухе молоко, спирт. Це і є «напій кохання – священний напій праукраїнців, що на думку Товстухи, «значно додає сил при фізичній та розумовій втомі, психічному перенапруженні, стимулює діяльність імунної системи, тонізує м'язову, нервову та серцево-судинну систему... набуває антирадіоакційної спрямованості»[10, с. 321].

Свято Колодія – починається на Масляну. Головні учасники свята – багатодітні й щасливі в сім'ї жінки. Протягом цілого тижня поряд з іншими обрядами проходило коротке «Колодчине життя»: у понеділок Колодій «народжувався», у вівторок – «хрестили», у середу справляли «похрестини», а у четвер – «помирав», у п'ятницю – «хоронили», а в суботу – «оплакували». Вище названі жінки в понеділок сходилися до гурту в хаті найповажнішої й найбагатшої і багатодітної господині й справляли «народини» Колодія. Спочатку прикрашають квітами і стрічками гарно вистругану «колоду» (символ чоловічої сили) і встановлять на покуті під божницею. Далі починається прославляння Колодія. Жінки п'ють запашні медові напої, заїдають смачними стравами, співають пісень та вітають одну з «народинами» Колодія. З жартами та приповідками звертаються до «колоди» з побажаннями завжди мати силу продовжувати рід людський. У вівторок той же гурт жінок ходить по селу, відвідуючи ті хати, де живуть старі парубки, прив'язують до ноги «колоду» з приповідкою: «Не женився еси – то колоду носи». Якщо парубок від сорому втік з дому, то колоду прив'язують до ноги його матері. Не минають молодичі й тих домівок, де мешкають старі дівки чи дівчата, які перебирають нареченими, люблять підносити їм гарбузи. Таким «колодки» прив'язують до лівої руки. Водночас жінки частують і парубків, і дівчат «напоєм кохання», за що одер-

жують «викуп» – хустки, барильця з медовим напоєм, пиріжки тощо. У середу «Колодієві молодиці» ходили по тих хатах, де молоді подружжя чи просто сусіди пересварилися. Тут всі пили «напій злагоди» – п'ють з одного келишка, що ходить по колу. При цьому не обминають жодної хати, де посварилися сусід з сусідом чи свекруха з невісткою, або теща з зятем – всі мають випити «мирову», бо інакше, за повір'ям, зло «сточить серце людське». Так утверджувався Колодій як бог людської злагоди [1, с. 139-141].

Водночас, як уже зазначалось, паралельно проводились обряди «Масничного тижня». В понеділок – перший день «сирного тижня» – всі ходили в гості, молодь влаштовувала веселі гойдалки, крижані спуски на санчатах. Веселі забави продовжувались і у вівторок. У середу тещі приймали своїх зятів у гості і пригощали млинцями, а для того, щоб було веселіше, запрошували й інших родичів. В четвер всіма сім'ями виходили на різні змагання, «бої», кінські перегони, катання по вулицях та на спорудження снігової фортеці чи міста. В п'ятницю відбувався дуже важливий етап святкування Масляної – частування тещі. Саме звідси бере свій початок вислів «до тещі на млинці». Тещу слід було пригощати добре, щоб «горло не просихало». Тещу повинен був пригощати зять. Після цього він катав тещу на санях вулицями села. Субота називалися «зовичими» посиденьками. Наречені, невістки в цей день запрошували на млинці до себе зовиць (сестер чоловіка), яких пригощали, розважали і дарували який-небудь подарунок [11, с. 7].

Завершуються «масляні урочистості» в неділю. Спеціально для цього дня готували млинці, вареники з сиром, проводились масові гуляння, ігри, забави. Ці гуляння символізували прощання з масляним, смачним, веселим тижнем і підготовку до Великого посту. Водночас останній день Масниці за християнських часів одержав назву Прощеної неділі. В цей день першими просять одне одного вибачення священник і парафіяни одразу після вечірньої служби. Потім вибачаються один перед одним родичі, сусіди, друзі, товариші, бо, як сказано в Біблії: «людям ви простите проріхи їхні, то простить і вам Ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець Ваш не простить вам проріхів ваших». Просити пробачення належало тричі, і тричі почути у відповідь: «Бог простить!», «Хай Бог прощає!». Дехто традиційно відвідує померлих родичів на кладовищі, прохаючи про прощення всіх завданих за життя образ. Зрозуміло, що прощення будь-якій людині дається дуже непросто. Однак плекати образи всередині себе протягом довгого часу, а то й років, не можна в жодному разі. Церква стверджує: треба навчитися прощати, треба зрозуміти іншу людину, поставити себе на місце кривдника, відчуйте бажання попросити вибачення, відпустити образи і увійти у Великий піст із чистою душею [4, с. 392].

Тут варто зазначити, що за язичницьким календарем з 21 по 23 березня відзначають одне з величних язичницьких свят – Великдень Дажбожий. На ці дні припадає весняне рівнодення. Передусь цьому Вербна неділя та навський Великдень, який на Поділлі називають Чистим Четвергом. Вербна неділя пов'язана з прокиданням життя у рослинному світі, головне обрядове дійство цього дня – освячення вербових гілочок та подальше освячення громади цими гілочками, притім примовляють: « Не я б'ю, верба б'є, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко! Не вмирай, не вмирай, Великодня дожидай!» [12, с.16]. Чистий четвер, чи навський Великдень, – день, коли українці й дотепер приділяють увагу померлим предкам. Цього дня люди йдуть на кладовище, прибирають могили, потім порядкують у хатах і садибах. Із рівноденням пов'язують язичницьке свято Новоліття, тобто настання нового літа, прихід нового тепла. Оскільки цей день був дуже важливим для хліборобського народу, тому навіть новий рік починався у березні.

Найбільшим святом для наших предків-язичників, пов'язаних з весняним рівноденням, це звичайно ж, Великдень Дажбожий, тобто свято торжества світла, весни, тепла. Бога сонця наші прашури величали по різному: Світовит, Божич, Дажбог. Великдень Дажбожий святкують на третій день весняного рівнодення, тобто 23 або 24 березня (залежить від того, високосний рік чи ні). Свято зветься Великим Днем, бо після рівнодення світловий день стає довшим за ніч, так триває до літнього сонцестояння (свята Купайла). Цього дня співають веснянки, водять хоровади, грають в різні ігри, і, найголовніше, обрядово спалюють Морену, що символізує зиму. У цей день накривають багаті столи, на яких має бути все, окрім животини (дозволяється тільки риба). Найголовніше місце посідають бабка (паска) і крашанки. Фактично «Великдень» – це назва слов'янська, а не християнська, адже євреї і християни святкують Песах або Пасху. Для євреїв – це звільнення з єгипетського полону, для християн – воскресіння Ісуса Христа. Справа в тому, що християнську Пасху визначають за місяцем, а не сонцем, тому збігатися з язичницьким Великоднем вона не може. Щоб згладити цю плутанину, християнська церква в період двоєвір'я в Україні перейняла багато язичницьких звичаїв: писанки, крашанки, бабки(паски) та й саму назву Великдень [12, с. 16].

7 квітня кожного року православні християни відзначають свято гарної звістки – Благовіщення. Пресвятая Діва Марія після її введення в Єрусалимський храм залишалася там під опікою священнослужителів і проводила час за молитвами, читанням Святого Письма і рукоділлям. За переказами, коли Святій Діві виповнилося 15 років, то за іудейськими звичаями дівчатам цього віку дозволялось виходити заміж. Первосвященники оголосили Їй, що вона вже не може залишатися в храмі і має обрати собі судже-

ного. Пресвята Діва відповіла їм, що будучи своїми батьками посвячена Богу, Вона бажає назавжди залишатися дівою. Тоді священики вирішили заручити Марію з благочестивим старцем з роду Давида на ймення Йосип, який мав дбати про Неї і бути їй тільки названим чоловіком. Пресвята Діва не змінювала свого життя. Тут Марія за дев'ять місяців дізналася від архангела Гавриїла, що стане Богоматір'ю. Ангел з'явився в будинок Йосипа, коли Марія читала Святе Письмо, і сказав: «Радій, благодатна! Господь з тобою! Благословенна ти між жонами». Марія ж запитала: «Як же це станеться?». Відповів архангел: «Дух Святий найде на тебе й сила Всевишнього окриє тебе, – тим-то й Святе, що народиться, назветься – Син Божий. У Бога нема неможливого». У Назареті, на тому місці де Гавриїл благовістив Діву Марію, побудований храм у пам'ять про Благовіщення Богородиці [5, с. 20-21].

Що ж до народних звичаїв, то наші предки вважали Благовіщення одним із найбільших весняних свят, що означає добру, радісну звістку: почалося звільнення роду людського від гріха і вічної смерті. В народі свято одержало назву «третьої зустрічі весни» (після Стрітіння – 15 лютого і Сорока мучеників – 22 березня). Вважалося, що весна цього дня остаточно поборолла зиму, а Бог відкриває і благословляє землю для сівби. За народними уявленнями після Благовіщення можна розпочинати польові роботи. Раніше ж турбувати землю вважалося великим гріхом. У народі вірили, що від Введення (4 грудня) до Благовіщення (7 квітня) треба дати землі відпочити. На Благовіщення Господь «благословить всяке дихання» і після цього можна розпочинати роботи в полі, все буде добре рости, квітнути і колоситися.

На Благовіщення дівчата біля церкви водили перший весняний хоровад – «кривий танець». А ще вірили: якщо цього дня дівчина, йдучи по воду, знайде квітучий первоцвіт – цього ж року вийде заміж. Первоцвіт – віщун дівочого весілля. А та, яка хоче стати гарнішою, повинна на Благовіщення налити у миску холодної води, покласти пролісок і вмитися – на красу, адже проліски вважалися символом надії, щастя, молоді краси. Існувало багато порад: як знайдеш пролісок на Благовіщення, зірви і поклади за пазуху (ст.20). На Великдень, як заспівають «Христос Воскрес», вийми з пазухи і поклади під святими іконами – на щастя тощо.

Існувало повір'я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни. Прийшовши з церкви, господар випускав на волю, на сонце усіх домашніх тварин, навіть пса і kota, щоб чули весну і самі про себе дбали. Якщо в день Теплового Олексія (30 березня) пасічник не виставив на пасіку бджіл, то в день Благовіщення він виставляв вулики за будь-якої погоди. Наші предки вірили, що на Благовіщення птахи гнізда не в'ють і не несуться. Не можна було також підкладати того дня яйця під

курку, бо зробляться бовтуни або з них вилупляться каліки. У церкві в цей день святять проскури. Блоговіщенську проскуру перетирали в порошок і додавали до меду – щоб бджоли роїлися; змішують її з землею і сіють на чотирьох кутах ниви – щоб дощова хмара ниви не минала; заривають у землю – щоб град посіву не побив. Хворому на пропасницю давали благовіщенську проскуру як ліки. Благовіщенська проскура і стрітенська вода вважалися цілющими і їх постійно зберігали на божнику поміж святими іконами [13, с.16].

Висновки. Як бачимо, передвеликодній цикл православного церковно – літургійного року охопив важливі свята, які ввібрали в себе християнську і язичницьку мораль і дарують людям віру в Бога, віру і любов до життя та надію на краще майбутнє.

Джерела і література

1. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології /С. Плачинда. – Київ: Велес, 2007. – 240с.
2. Рыбаков Б.А. Календарь IV в. из земли полян / Б.А. Рыбаков// Советская археология. – 1962. - №4
3. Олійник І. Храм ворожбитів. / І. Олійник // Газета Поділля. – 2014. – 6 листоп. – № 45
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник – довідник / В.В. Жайворончок. - Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кислашко О.П., Кислашко Я.О.Православні свята та обряди / О.П. Кислашко, Я.О. Кислашко. – Київ: Грамота, 2003.-152 с.
6. Чеглакова А. Стрітення – свято віри, надії та любові / А. Чеглакова // Марічка NEWS – 2017. – 8 лют. – № 6.
7. Стрітення – це привід замислитися над тим, як ми віримо // Сімейна газета. – 2016. – 11 лют. – № 6.
8. Масляна сім днів гуляє // Актуально для подолян. – 2017. – 12 лют. – № 4.
9. Поділля / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є., та ін. – Київ: Доля,1994. – 504 с.
10. Товстуха Є.С. Українська народна медицина / Є.С. Товстуха. – Київ: Рось, 1994. – 382 с.
11. Масляна на порозі: «Традиції Бабського тижня» // Актуально для подолян. – 2016. - 17 лют. - № 9.
12. Щегельська О. Палай, Морено, дзвони веснянко / О. Шегельська // Газета Поділля. – 2012. - 22 берез. – № 12.
13. До Благовіщення треба дати землі відпочити // Проскурів. – 2016. - 7 квіт.- № 13.

**ПАМ'ЯТКИ НАУКИ І ТЕХНІКИ ВСЕСВІТНЬОГО
ЗНАЧЕННЯ – ПУНКТИ ДУГИ СТРУВЕ
НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Подана інформація про пункти Дуги Струве на території Хмельницької області.

Ключові слова: губернія, вимірювання, геодезія, дуга Струве, дуга меридіана, імперія, країни, триангуляція.

Геодезична дуга Струве (Російсько-Скандинавська дуга) – мережа триангуляційних пунктів, довжиною 2820 км, що проходить по території десяти країн Європи – Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, України, Молдови. На час створення, Дуга пролягала по території двох держав – Російської імперії та унії Швеції та Норвегії. Дуга являє собою ланцюг із 258 «трикутників» (полігонів), утворених 265 триангуляційними вимірювальними та 60 додатковими пунктами. Початковий пункт Дуги знаходиться у Норвегії («Фугленес» в околицях Хаммерфеста, біля мису Норд-Кап на узбережжі Баренцевого моря), а кінцевий – в Україні («Стара Некрасівка» в околицях м. Ізмаїл, Одеської області). У XIX ст. за ініціативи В.Я. Струве, ще під час проведення геодезичних робіт, пункти відмічено меморіальними знаками.

Фактично, Геодезична дуга Струве складається з 12 окремих дуг, ув'язаних між собою. На ній проведені вимірювання 10 базисів і 13 астрономічних пунктів. Завдяки високій точності та значній протяжності всієї дуги ці вимірювання набули особливого статусу серед інших градусних вимірювань, які не змогли перевершити їх за якістю та масштабністю. Саме завдяки цьому, Геодезична дуга Струве вважається видатною та унікальною геодезичною спорудою як за розмірами, так і за точністю виконаних робіт.

Геодезична дуга Струве відіграла визначну роль у розвитку досліджень форми і розмірів Землі. Це одне з найдавніших градусних вимірювань, що не втратило свого наукового і практичного значення до сьогодні.

Опорні точки спостережень були закладені в період 1816-1855 рр. Всього було побудовано й визначено 265 геодезичних пунктів, які практично вперше було закріплено спеціальними центрами та зовнішніми знаками у вигляді пірамід. На час побудови Геодезичної дуги Струве в геодезичному виробництві не існувало такого поняття, як тип центру геодезичного знаку, та не було їх стандартних конструкцій. Закріплення центрів на

місцевості було вдалим винаходом, який успішно використовується в геодезичній практиці уже близько 200 років. Це допомогло визначити форму і точні розміри планети, довести правильність математичних розрахунків Ньютона, які засвідчили, що Земля – не ідеальна куля.

Вимірювання першої в Російській імперії дуги меридіана почалося в 1816 р, коли російському військовому геодезисту, полковнику К.І. Теннеру, у відповідь на його пропозицію, дозволили (без додаткових витрат) поєднати розпочату триангуляцію Віленської губернії з вимірюванням дуги меридіана Віленської обсерваторії. Не зважаючи на свої численні обов'язки та різноманітні перешкоди, К.І.Теннер і В.Я.Струве повністю взяли на себе і довели до завершення кропітку працю по організації, проведенню та обробці польових геодезичних і астрономічних вимірів на просторі від Лапландії до Дунаю, і вони розробили відповідні описи. На завершальному етапі, у співпраці зі шведськими і норвезькими геодезистами, вимірювання були доведені від Ботнічної затоки до узбережжя Баренцева моря, у норвезького міста Хаммерфест.

У 1816 р. під керівництвом полковника К.І. Теннера розпочато побудову триангуляції в західних прикордонних губерніях Російської Імперії. К.І. Теннер вперше здійснив поділ триангуляції на класи. Він сконструював один із типів базисного приладу, який дозволяв вимірювати базиси з точністю до $1/300000$. Спосіб вимірювання кутів триангуляції розробив В.Я. Струве.

У 1819 р. імператор Олександр I дозволив фінансування наукового проекту градусних вимірювань дуги меридіана в Лівонії та Естляндії, представлений 26-річним професором астрономії Дерптського університету В.Я. Струве. Вчений здійснив перший достовірний вимір великого сегмента дуги земного меридіана, який дозволив точно встановити розмір і форму Землі. Роботи мали значний вплив на розвиток теорії і практики геодезичної науки. Триангуляційний каркас градусних вимірювань мав навіть надмірну точність для передачі координат, які служили математичною основою військово-топографічних і навігаційних карт. Можливість отримання точних координат зробила градусні вимірювання предметом активного інтересу сухопутних і військово-морських штабів. Офіцери Російської імперії, Швеції та Норвегії виконали більшу частину куткових вимірювань в її трикутниках від Північного Льодовитого океану до дельти Дунаю.

У 1830 р., за ініціативи В.Я. Струве роботи продовжуються в межах Фінляндії, проте, вже без його безпосередньої участі. Цього ж року, К.І. Теннер розпочав роботи з побудови триангуляції в Мінській губернії. Вони були завершені в 1833 р. Одночасно він з'єднав російську триангуляцію з аналогічною мережею Східної Пруссії.

Згодом, К.І. Теннеру було доручено виконати тригонометричну зйомку у Волинській та Подільській губерніях, яку він завершив у 1841 р. У 1844 р., спираючись на триангуляцію в Подільській губернії, геодезист виконав роботи з побудови триангуляції в Бессарабії. Рекогностування місцевості та побудову геодезичних знаків здійснено в 1845 р. Наступного року, на побудованих пунктах розпочали спостереження, які було завершено в 1849 р. Градусне спостереження на території Фінляндії, Швеції та Норвегії виконували вчені цих країн – Х. Ганстен та Н.Х. Зеландер, за активної участі астрономів Пулковської обсерваторії.

В.Я. Струве та К.І. Теннер завершили роботи з вимірювання дуги меридіана у 1855 р. Велике російсько-скандинавське широтне градусне вимірювання, завдовжки у $25^{\circ}20'$ (від Дунаю до Північного Льодовитого океану), отримало символічну назву – Геодезична дуга Струве.

Закріплення центрів на місцевості виконувалося з великою ретельністю, оскільки планувалася висока якість вимірів, про що свідчать носії координат – насічки на центрах, за розмірами не властиві навіть для сучасних центрів. Можливо, передбачалося довготривале використання цих пунктів та виконання повторних вимірювань у майбутньому, але досконалішими інструментами. Градусні вимірювання, проведені В.Я. Струве та К.І. Теннером, вирізнялися надзвичайно високою якістю проведення робіт. Про це свідчить насамперед висока точність кутових і лінійних вимірів. Похибка виміряних кутів у частині дуги, яка була виміряна за участі В.Я. Струве, становить $0,57''$; у фінляндській частині дуги – районі, з вкрай несприятливими умовами для спостережень, вона виявилася дещо більшою, проте, не перевищувала $0,87''$. У межах Віленської, Гродненської та Курляндської губерній (литовська дуга) похибки виміряних кутів становили $0,68''$, волинської та подільської – $0,73''$, а у Бессарабії – $0,61''$. Порівняно з російськими, виміри шведських і норвезьких геодезистів, що виконувалися майже через 30 років після перших робіт К.І. Теннера та В.Я. Струве, мали значно більші похибки.

У 1928-1932 рр. частини Військово-топографічної служби та Українське геодезичне управління виконали роботи з побудови ланки триангуляції I класу Переяслав – Шепетівка, де були задіяні пункти дуги Струве – «Катеринівка», «Базалія», «Мончинці». На цих пунктах у камені було забетоновано металеві марки. У 1930 р. на пунктах «Катеринівка» та «Мончинці» Військово-топографічна служба Червоної армії виконала астрономічні спостереження, завдяки яким було визначено астрономічні широту та довготу цих пунктів.

У 1954 р. Українське аерогеодезичне підприємство провело повторні спостереження Шепетівської базисної мережі триангуляції на пунктах «Катеринівка», «Базалія» та «Мончинці». У 1955 р. на пунктах «Базалія»

та «Катеринівка» геодезисти згаданого підприємства виконали астрономічні спостереження з визначенням астрономічних широти та довготи цих пунктів. У 1961 р. частини Військово-топографічної служби виконали на пунктах «Баранівка», «Чорнівводи», «Ганнівка», «Карачківці», «Супрунківці» та «Фельштин» роботи з побудови ланки триангуляції Хмельницький – Вінниця – Кам'янець-Подільський.

У квітні 2003 р. Державна служба геодезії, картографії та кадастру (Укргеодезкартографія) доручила Науково-дослідному інституту геодезії і картографії виконати комплекс робіт з виявлення, обстеження та відновлення найбільш збережених пунктів Геодезичної дуги Струве. В Україні знаходиться 51 пункт основних «трикутників» та 12 пунктів, які об'єднані в три базисні мережі та три безпосередньо вимірних базиси: Старокостянтинівський, Романкауцький і Ташбунарський. У процесі підготовки до польових робіт уточнено значення координат та підготовлено необхідні дані на 9 пунктів Геодезичної дуги Струве, а саме: «Базалія», «Мончинці», «Катеринівка», «Фельштин», «Баранівка», «Чорнівводи», «Ганнівка», «Карачківці» та «Супрунківці».

Обстеження центрів геодезичних пунктів проведено у квітні 2003 р. Під час обстеження пунктів використано топографічні карти масштабу 1:100000. Визначення місць розташування пунктів на місцевості виконували за допомогою GPS-приймачів. Виявляли пункти за наступними основними ознаками:

- кургани або командні висоти на місцевості;
- залишки канал колишнього зовнішнього оформлення пунктів;
- наявність у конструкціях центрів пунктів матеріалів, детально описаних В.Я. Струве.

Пошук починався з винесення на місцевість орієнтовного місцезнаходження пунктів у системі координат ETRS 89 за допомогою GPS-приймачів, з точністю приблизно 2-3 м. Згодом, проводилися розкопки з метою виявлення центрів, які відповідають описам, зробленим В.Я. Струве.

За результатами виконаних робіт з дев'яти обстежених пунктів для відновлення було відібрано чотири: «Стара Некрасівка», «Катеринівка», «Фельштин» та «Баранівка», приналежність яких до Геодезичної дуги Струве була підтверджена. На пунктах спостереження було відновлено центри пунктів та встановлено пізнавальні стовпи; відновлено зовнішнє оформлення геодезичних пунктів; встановлено пам'ятні знаки; оновлені геодезичні пункти взято під охорону держави та забезпечено нагляд за їх збереженням [1].

У 2003 р. НДІ геодезії та картографії на триангуляційному пункті «Катеринівка» Хмельницького району було встановлено пам'ятний знак, виготовлений з габро у вигляді встановленої вертикально прямокутної дошки

(0,4 x 0,6 м) з написом: «На честь вимірювань в Україні геодезичної Дуги Струве 1835 – 1840 роки. Геодезичний пункт «КАТЕРИНІВКА (KATERINOWKA)». Широта 49°33'55». Довгота 26°45'20». Закладено та визначено К.І.Тернером. Відновлено науково-дослідним інститутом геодезії і картографії в 2003 році. Охороняється державою». Металевий знак, та сам автентичний геодезичний пункт, що візуально фіксував пункт не виявлені.

Цього ж року під час робіт, що проводилися НДІ геодезії та картографії було виявлено та розчищено геодезичний пункт «Баранівка» Ярмолинецького району. Об'єкт, виготовлений з бетону, знаходився нижче рівня земної поверхні. Металевий знак, що візуально фіксував пункт – втрачений. На місці геодезичного пункту було встановлено пам'ятний знак, виготовлений з габро у вигляді призматичної стели (0,4 x 0,6 м) з написом: «На честь вимірювань в Україні геодезичної Дуги Струве 1835-1840 роки. Геодезичний пункт «БАРАНІВКА (BARANOWKA)». Широта 49°08'55». Довгота 26°59'30». Закладено та визначено К.І.Тернером. Відновлено науково-дослідним інститутом геодезії і картографії в 2003 році. Охороняється державою».

Геодезичний пункт «Фельштин» Хмельницького району було виявлено і розчищено під час робіт, що проводилися НДІ геодезії та картографії в 2003-2005 рр. Об'єкт, виготовлений з бетону, знаходився нижче рівня земної поверхні. Над пунктом встановлено металеву піраміду. Встановлення пам'ятного знаку на пункті відбулося в 2006 р. та було присвячено річниці занесення Геодезичної дуги Струве, до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Пам'ятний знак (1,0 x 0,55 м) з написом на англійській та українській мовах: «Пам'ятка науки і техніки міжнародного значення. Геодезична дуга Струве занесена до списку міжнародної всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 15 липня 2005 року. Геодезичний пункт Фельштин. Широта 49°19'50". Довгота 26°40'55". Геодезична дуга від Чорного моря до Північного Льодовитого океану була використана для визначення форми та розмірів землі. Спостереження виконані у 1816-1855 роках, стали новаторською науковою роботою світового значення, що заслуговує пам'яті та охорони як дослідження всього людства. Охороняється державою», виготовлений з габро, має прямокутну форму, заокруглену зверху. Плита встановлена вертикально на бетонному постаменті (1,2x0,8м), який облицьований плиткою з габро[2].

У 2004 р представники державних геодезичних організацій Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, України та Молдавії утворили, відповідно до рекомендацій Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, міжнародний Координаційний комітет для реалізації положень документа «Міжнародний механізм управління транскордонною пам'яткою «Геодезична дуга Струве». У документі було визначено основні завдання комітету, а саме:

- проводити моніторинг стану збереження пунктів Геодезичної дуги Струве і використовувати досвід десяти країн у захисті, збереженні, використанні та розвитку об'єкта;

- збирати щорічні звіти десяти країн, приймати рішення і дії на їх основі, складати щорічний підсумковий звіт;

- надавати органам управління десяти країн-учасниць рекомендації щодо уніфікації практики управління і застосування вдалих рішень, які стосуються захисту, збереження, використання і розвитку пунктів Геодезичної дуги Струве;

- уніфікувати особливе маркування, розвивати міжнародне використання пунктів Геодезичної дуги Струве для освітніх цілей і туризму, сприяти організації національних інформаційних центрів підтримки;

- сприяти збереженню на національному рівні інших пунктів Геодезичної дуги Струве, крім тих 34-х, які включені в нинішній склад об'єкта;

- сприяти проведенню досліджень, робити доступними для широкої аудиторії як історичні, так і сучасні дані, які стосуються Геодезичної дуги Струве;

- сприяти геодезичному використанню пунктів Геодезичної дуги Струве, планувати і керувати транскордонними вимірами за допомогою супутникового і астрономічного обладнання.

15 липня 2005 р. на 29-й сесії Міжурядового комітету з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини, що проходила в м. Дурбані (Південно-Африканська Республіка), було прийнято рішення про внесення дуги Струве до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Постановою Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2009 року № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Геодезичні пункти Дуги Струве «Фельдштин», «Катеринівка», «Баранівка» занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, як пам'ятки національного значення [3]

Геодезична дуга Струве, безумовно, є видатним прикладом технічного ансамблю, представленого триангуляційними точками вимірювання меридіана, є нерухомою та нематеріальною складовою вимірювальних технологій.

Критерій (VI): *бути безпосередньо або відчутно зв'язаним з подіями або живими традиціями, ідеями, віруваннями чи художніми та літературними творами виняткової загальнолюдської значущості.*

Вимірювання дуги та їх результати безпосередньо пов'язані з людським пізнанням світу, його форми та розміру. Вони пов'язані з теорією сера Ісаака Ньютона про те, що Земля не є ідеальною сферою.

До складу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО увійшли 34 триангуляційних пункти, які збереглися до наших днів. Пункти марковані на

місцевості різноманітним чином: викарбувані на скелях поглиблення, залізні хрести, піраміди з каменів або спеціально встановлені обеліски.

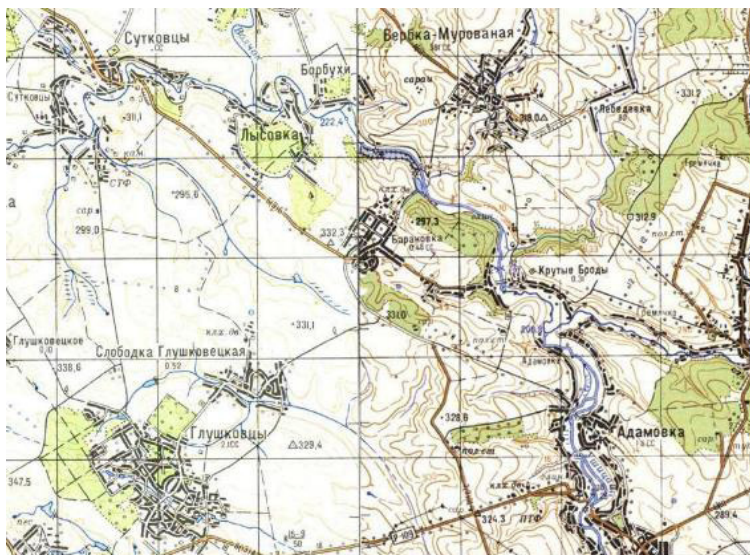
Надзвичайна довжина геодезичної побудови та висока точність виконаних спостережень зумовили те, що результати вимірювань, проведених на Дузі Струве використовувалися впродовж більш ніж 120 років, тобто фактично – до початку «супутникової ери». Тому, Геодезична дуга Струве, яка зберіглася до наших днів, є доказом надзвичайної щодо якості та видатної за значущістю трьохсотрічної технологічної традиції визначення форми й розмірів Землі за допомогою методики тригонометричних та астрометричних спостережень уздовж наземних дуг. Виміри, проведені на Дузі Струве, дозволили обчислити довжину земного меридіана з такою точністю, що навіть сучасні супутникові спостереження знівельовали їх лише на два сантиметри.

Джерела та література:

1. Зони охорони пам'яток науки і техніки національного значення Геодезичних пунктів Дуги Струве – «Баранівка», «Катеринівка», «Фельдштин» //Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
2. Облікова документація відділу//Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 03.09.2009 р. № 928 // Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

Геодезичний пункт Дуги Струве «Баранівка», Хмельницька обл., Ярмолинецький р-н, с. Баранівка.

Позначення місця розташування Геодезичного пункту Дуги Струве «Баранівка» на мапі Генерального штабу М 1:100000 (1987 р.)

Геодезичний пункт Дуги Струве «Катеринівка», Хмельницька обл., Хмельницький р-н, с. Катеринівка.

Позначення місця розташування Геодезичного пункту Дуги Струве «Катеринівка», на мапі Генерального штабу М 1:100000 (1987 р.)

*Геодезичний пункт Дуги Струве «Фельштин», Хмельницька обл.,
Хмельницький р-н, с. Гвардійське*

*Позначення місця розташування Геодезичного пункту Дуги Струве
«Фельштин», на мапі Генерального штабу М 1:100000 (1987 р.)*

ЧАСОПИС СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ПРОСКУРІВ, СТАРОКОСТЯНТИНІВ, ДУНАЇВЦІ...

У статті йдеться про видання у 1919 р. газети «Стрілецька думка» – органу корпусу Українських січових стрільців. Акцент зроблено на аналізі часописів, що друкувались у Проскурові, Старокостянтинові, Дунаївцях. Проведено аналіз видання, розкрито тематику та зміст публікації названого часопису.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Січові стрільці, преса, часопис, «Стрілецька думка».

Під час будь-якої війни важливою складовою успіху на фронті стає забезпечення бійців оперативною та правдивою інформацією, передусім, через традиційні засоби – газети. Так відбувається й зараз, так було й в роки, коли Україна виборювала у 1917-21 рр. свою незалежність. Згадаємо одну із військових газет тих років, історія якої пов'язана з містом Проскуровом.

Українські січові стрільці – військове формування, що виникло у 1914 р. на Галичині, а з часом, після ряду реорганізацій, стало найдієвішим українським військовим підрозділом Української Народної Республіки (УНР). Історія січовиків доволі відома, але у деяких питаннях діяльності Січових стрільців залишається ще чимало малодосліджених аспектів. Серед них – видавнича діяльність січовиків, адже, серед чисельних періодичних видань, що побачили світ у роки Української революції 1917-1921 років, надзвичайну цікавість становить часопис «Стрілецька думка» – орган Корпусу Січових стрільців.

Ця газета почала видаватись навесні 1919 р. у доволі скрутний час для УНР та її регулярної армії. Як відомо, взимку 1919 р. під натиском більшовиків українським військам довелося залишити Київ. Остання військова частина Січових стрільців вийшла з Києва вранці 5 лютого 1919 р. Як місце для відпочинку і реорганізації січовикам було визначено район Старокостянтинова – Проскурова. Протягом трьох напружених тижнів реорганізації було сформовано із залишків частин січовиків Корпус Січових стрільців. З метою організації запасних частин і для вишколу мобілізованих новобранців у березні 1919 р. в Крем'янці було створено Кіш Січових стрільців, який у липні перенесли до Старокостянтинова. Під проводом полковника Івана Чмоли Кіш розгорнув вишкільну працю в усіх підрозділах січовиків (крім кінноти) та місцем функціонування старшинської

і підстаршинської шкіл Січових стрільців. Кіш став також ідейним центром січовиків – при ньому було організовано Пресову Квартиру Січових стрільців, яка одразу почала видавати газету «Стрілецька думка» – офіційний орган Корпусу Січових стрільців та виразник стрілецької ідеології й визвольно-політичної думки [1, с.209; 2, с.553-554; 5, с. 525-526].

Часопис видавався до кінця листопада 1919 р. Усього побачило світ понад 60 номерів, які друкувались у тих місцях, де перебувала Пресова Квартира Січових стрільців – Старокостянтинів, Проскурів, Дунаївці, Кривин (станція та село поблизу Шепетівки), Здолбунів (станція та місто біля Рівного). Тираж різних чисел був різний – від кількох сотен примірників до 6 тисяч.

До наших днів відомо близько двох десятків номерів часопису. Великий масив газети нині зберігається у краєзнавчому відділі Вінницької обласної бібліотеки ім. Тімірязєва, де газетна підшивка включає №№ 43–56 (вересень – жовтень 1919 р., відсутній лише №49). Є окремі примірники у бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, зокрема – три числа цієї газети: №№26, 35, 40 (липень – серпень 1919 р.).

Перегорнувши названі номери «Стрілецької думки», передусім звертаєш увагу на своєрідний епіграф на першій сторінці часопису – слова із відомого стрілецького гімну «Червона калина», – «А ми тую червону калину підніmemo»... [6-18].

Привертає увагу й те, що незмінним редактором був хорунжий Степан Рудик – постать досить відома. Народився у 1890 р. в Тисмениці (сучасна Івано-Франківська обл.), воював у лавах Української Галицької Армії проти червоних та білих окупантів. Після поразки національно-визвольних змагань займався громадсько-політичною діяльністю. У 1923-1931 рр. редагував у Львові літературно-політичний місячник «Культура». Деякий час С. Рудик входив до Комуністичної партії Західної України, але через розбіжності в ідеології був з неї у 1927 році виключений. Заарештований більшовиками у 1939 р., загинув у катівнях ГУЛАГу [3, с.2629]. Влітку-восени 1919 р., коли Корпус УСС перебував на Поділлі та Волині, саме С. Рудик вдалося налагодити регулярне видання «Стрілецької думки». Це відзначив в одній із своїх публікацій у вересні 1919 р. полковник Є. Коновалець, який серед іншого згадав: «Довгі місяці ніхто не бачить часопису. Коли раз попав між них часопис, виданий ще в червні, то стрільці мало не побилися над ним. Коли так далі буде, то ми підемо з крісами в запліля і розженемо всі редакції та пресові кватири, котрі друкують часописи тільки для кошів і для міста» [10].

Всі червневі та липневі номери видавались у Проскурові. Виняток лише №№32-35 від 22-25 липня 1919 р., які був віддруковані у містечку Дунаївці в друкарні С. Лехтмана [7-8]. Наклад виданих у Проскурові ча-

сописів складав 4-6 тис. примірників, з яких 1,5 тис. йшло для корпусу Січових стрільців, а інші у вільний продаж. Редакція у Проскуріві містилася по вулиці Старобульварній у будинку №18 [6]. Цей старовинний будинок зберігся до наших днів і добре відомий хмельничанам – тут нині міститься відділ роботи із зверненнями громадян (вул. Гагаріна, 18). Чим не гарне місце для пам'ятної дошки?

Після Проскурова, редакція переїхала до Старокостянтинова, де розмістилася Пресова Квартира Січових стрільців. Тираж часопису був зменшений, але періодичність збереглася. Так, №48 від 24 вересня 1919 р. вийшло тиражем 600 примірників, з яких не всі пішли у вільний доступ, адже політвідділ при штабі Корпусу Січових стрільців повинен був розіслати по частинам потрібну кількість [14]. У Старокостянтинові редакція «Стрілецької думки» розміщувалась в будинку Чацкіса по вул. Олександрівській (там же знаходився і видавничий відділ Пресової Квартири). Друкувалася газета спочатку в друкарні С. Ойстачера, а з №50 – у власній пересувній друкарні Пресової Квартири Січових стрільців, яка в різних числах газети має дещо різні назви: друкарні «Стрілецької думки» [15], друкарня Пресової квартири Січових стрільців [16], друкарня Групи Січових стрільців [17], друкарня Січових стрільців [18].

Цікавими для дослідників є тематика та характер публікацій «Стрілецької думки». Наскрізним мотивом усіх її матеріалів було гасло «Україна мусить бути Самостійною Народною Республікою». Ця ж тематика простежується і в постійних рубриках газети: «Ріжне», «Телеграми», «Переписка редакції», «Наші втрати», «Дрібні вісти», «Думки мудрих людей», «Кутик вільного слова» та ін. Серед авторів часопису зустрічаємо такі прізвища: Бабій О., Брюкнео, Гладкий Гр., Гринюк Дм., Грех, Думін, Загаєвич Мик., Ковч Гр. о., Козак, Курах Мих., Ольгин (Рудик) Ст., Отмарштейн Ю., Прокопович, Рудик Ст., Черник, Явір Д., Яворський Ів., Чмола [6-18].

Безперечно, що у своїх публікаціях газета не могла оминати злободенних моментів тогочасного життя: бойових дій на фронтах, повстанської боротьби в тилу ворога, труднощів у економіці тощо. Друкувалися в газеті і офіційні повідомлення та розпорядження як верховної, так і місцевої влади. Зокрема, у №26 від 1 липня 1919 р. привертає увагу оголошення про набір до Житомирської пішої юнацької школи для проходження скороченого курсу підготовки старшин Української Армії. Серед іншого, в оголошенні зазначено, що школа тимчасово розміщена у Проскуріві [6]. У цьому ж номері є невеличка, але надзвичайно цікава інформація для дослідників культурного життя міста – «27 червня 1919 року в театрі Шильмана відбулась постановка артистичним гуртком аматорів при Проскурівському Національному хорі (гурток існує вже більше року) драми О. Суходольського «Хмара». От так, виявляється у Проскуріві в роки Української

революції 1917-1921 років був створений і успішно діяв національний хор [6]. У №43 від 4 вересня 1919 р. знаходимо наказ командира залого міста Старокостянтинів полковника Івана Чмоли за 31 серпня того ж року про те, що він із своїм помічником хорунжим Білоусом приступають до виконання своїх обов'язків. Цим же наказом сотника січових стрільців Петра Мокроуса призначено міським комендантом. Будь-які самочинні арешти, обшуки, реквізиції, згідно зазначеного наказу, заборонялися, так само, як і публікація власниками друкарень без дозволу різних матеріалів [9]. Не можна байдуже пройти і повз нарис І. Петруняка «Смерть соколовця» у №47 від 21 вересня 1919 р. [13], в якому розповідається про героїчну загибель невідомого козака – повстанця із загону отамана Д. Соколовського [4]. Саме на таких прикладах, попри їх жорстокість, можна виховувати у теперішнього покоління почуття патріотизму, жертвності, мужності та героїзму.

Справжньою окрасою часопису «Стрілецька думка» була його літературна сторінка – тут можна знайти золоті рядки січової стрілецької поезії Олеса Бабія та Михайла Кураха, а також менш відомих авторів – Михайла Панчишина, Грицька Босого, Кирила Кушнірука та ін. До речі, чимало творів Олеса Бабія – відомого письменника і поета, доктора літературознавства, автора гімну ОУН, побачили вперше світ саме на сторінках «Стрілецької думки». Зокрема, це такі твори, як поезії «Привіт Січовим Стрільцям», «Герой», «За Збруч», «Біля могил тих поставали...», «На Київ», «Стрільці на Волині», «Чи тямийш мила», «Марш стрільців», «Україна» тощо.

Досить своєчасними та влучними були і крилаті вислови багатьох визначних людей та діячів світової культури, що регулярно друкувалися в газеті під рубрикою «Думки мудрих людей». Окрім того, газета друкувала й різні кумедні бувальщини з народного життя, жарти, оповідки, а то й сатиричні твори, у яких надзвичайно гостро та влучно висміювалася тогочасна дійсність, зокрема, і ворогів України.

Можна аналізувати ще й ще публікації «Стрілецької думки», адже часопис є унікальним джерелом не лише для дослідження подій тих часів, а й розуміння загального настрою в Україні та світоглядних думок тих часів. Можливо, хтось знайде непогані ідеї для сучасної військової преси.

Джерела та література:

1. Завальнюк К.В., Єсюнін С.М. Часопис Січових стрільців «Стрілецька Думка» // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної заочної конф., 5, 6 червня 2014 р. / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2014. – С.209-211.

2. Енциклопедія історії України. У 10-ти томах / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10: Т-Я.
3. Енциклопедія українознавства. У 10-ти томах / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954-1989. – Т. 7: Перевидання в Україні. — Львів, 1998. – с. 2400-2800.
4. Коваль Р. Отаман святих і страшних / Р.М. Коваль. – К., 2000. – 289 с.
5. Кучабський В. Корпус Січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917-1967. – Чикаго, 1969. – 679 с.
6. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 26. – 1 липня.
7. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 32. – 22 липня.
8. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 35. – 25 липня.
9. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 43. – 4 вересня.
10. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 44. – 9 вересня.
11. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 45. – 13 вересня.
12. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 46. – 18 вересня.
13. Стрілецька думка. – 1919. – Ч. 47. – 21 вересня.
14. Стрілецька думка. – 1919. – Ч.48. – 24 вересня.
15. Стрілецька думка. – 1919. – Ч.50. – 5 жовтня.
16. Стрілецька думка. – 1919. – Ч.51. – 9 жовтня.
17. Стрілецька думка. – 1919. – Ч.52. – 12 жовтня.
18. Стрілецька думка. – 1919. – Ч.53. – 15 жовтня.

*Захар'єв В.А.
м. Хмельницький*

ЧИ БУВ МИТРОФАН СІМАШКЕВИЧ ЩИРИМ КРИТИКОМ РЕФОРМ І. МАРХОЦЬКОГО?

У полемічній статті пропонується версія, яка показує передумови критичної оцінки діяльності реформатора Ігнація Мархоцького Михайлом Сіماشкевичем у книзі «Римское католичество и его епархия в Подолии».

Ключові слова: Поділля, І.Мархоцький, Миньковецька держава, М.Сіماشкевич, книга, реформи, цензори, критика, упередженість.

Якщо стовідсотково довіряти книжному надрукованому слову, то виявляється, що серед тих, хто у ХІХ столітті негативно відгукувався про реформи Ігнація Мархоцького та графа, як особистість, був автор багатьох краєзнавчих та етнографічних досліджень, опублікованих у «Подольских Епархиальных Ведомостях» – відомий релігійний діяч православної церкви Митрофан Сіماشкевич. Саме таке враження складається, коли знайо-

мишся зі сторінками його праці «Римское католичество и его епархия в Подолии», що побачила світ 1872 р. Пропонуємо розлогу цитату з цієї книги мовою оригіналу.

«...Мы зашли бы слишком далеко, если бы стали подробно указывать на все злоупотребления помещичьей власти в это время в своих отношениях к православному духовенству: но и эти факты, кажется, достаточно характеризуют описываемое нами время.

Помещики католики заставляли своих крестьян работать во все праздники православной церкви, как это было и во время польского владычества, били их беспощадно за малейшую неисправность и не редко для собственного лишь удовольствия, издевались над ними, руководствуясь всеми внушениями своей буйной фантазией. Злоупотребления помещиков в это достигли крайних пределов. Примером самоуправства и злоупотребления польской помещичьей власти в это время может служить личность знаменитого в Подолии – помещика Игнатия Мархоцкого, помещавшегося на своем панстве. Еще с малых лет он был напоен понятием о знаменитости своего рода и в частности своей особы, несмотря на то, что он был только всего хорунжим во время Речи Посполитой.

Однажды командировали «pana Ignacego» для доставки некоторых вещей для армии, он с удовольствием отправился к армии во главе многочисленного обоза и, возвратившись назад, уже присвоил себе княжеское достоинство и выдумал себе самый странный титул «Dux et Redux» – набивши себе в голову, что он Мархоцкий скоро вообразил себя удельным государем; к тому же и богатое имение его лежало на границе австрийского государства, и он по-видимому, довольно логично мог поставить на границе столбы с надписью: «Granica panstwa Minkowieckiego od panstwa Awstriackogo» и с другой стороны такие же столбы с надписью «Granica od panstwa Rossiyskitgo».

Означив границы своего государства, миньковецкий Дух принял за внутреннее его устройство: он основал столичные города, воздвиг великолепные летние дворцы, княжескую резиденцию и назвал их различными фантастическими именами. На красивой высокой горе, к которой вела дорога через густой лес, возвышался феодальный замок *Отроков* с прекрасным железным флюгером; летняя резиденция Дукса была в Бель-Монте. Но наилучше проживал он в своей знаменитой Притулии (Przytulii).

Это был обширный и красивый парк, обстроенный различными фантастическими зданиями, тут были: святилище покоя (Swiatynia pokoju), святилище Фенелона, Красицкого, Вильгельма Теля. Между другими городами государства миньковецкого славились: Сциборы, Остоя, Мархоец, Лястения, Мыслибори. В Притулии был центр государственного

управления: здесь Дух созывал государственные сеймы, где заседали на-истаршие из кметей на лавках, покрытых зеленым сукном. Образ правления в миньковском государстве был конституционный и он имел при себе особый совет так называемых «важных старцев», решения которых уже не подлежали апелляции. На сейме и частных заседаниях в их являлся в богатой пурпуровой тоге (по-мирски), заседал на троне, покрытом багрянницей и имел пред собою столик, покрытый такою материей; носил же он обыкновенно длинную красивую бороду, огромную шляпу, золотой посох и большую бархатную тогу, похожую на священническую рясу, выступал важно и стройно.

В миньковском государстве были в употреблении даже бумажные деньги с гербом и весь торг производился при посредстве только этой монеты. Дух написал даже особое миньковское исповедание веры, это была смесь религиозных обрядов язычества и христианства; праздники допускались в государстве только земледельческие. Весной, после службы, которую совершал сам Дух. Он же сам выходил на поле с плугом и проводил первую борозду, говорил к народу проповеди. Потом потчевал всех водкой. При начале жатвы опять ежегодно совершался праздник Цереры, роль которой играла одна из его дочерей, а Дух говорил проповедь, служил свою особенную мессу в костеле, покрытом соломою, пел собственного произведения гимны и псалмы.

Вот до какой карикатуры дошла помещичья власть в конце XVIII и в начале XIX века! И весь этот безалаберный бесцельный шик одуревшего магната созидался руками несчастного народа. Что доброе для своего народа мог сделать такой помещике, когда он и собственных детей подвергал ужасным пыткам и, увлекаясь советами Руссо, воспитывала их, как зайцев, в садах притулийских «w stanie natury!!»

– Страшно и подумать, а между тем несчастный народ должен был повиноваться всем прихотям помещиков, в противном случае его жестоко наказывали за бунт... Легко вообразить себе, что совершали в это время ксендзы и униаты, под покровительством местных чиновников и начальников, которые, как мы знаем, все были из поляков...» [1, с. 399-402].

Отож, на перший погляд, М.Сімашкевич нищівно розкритикував графа, його методи господарювання та нововведення. Але в мене закрався сумнів, що він думав саме так, як акцентовано у цьому фрагменті. Адже із зачином та висновками явно дисонували факти та оцінки в середині нього, де автор навіть не приховує своє захоплення окремими досягненнями графа.

Це, переконує в упередженості. Однак, на наш погляд, не автора, а тих, хто мав вплив на нього – цензора чи вищого керівництва тогочасної православної єпархії. На той час М.Сімашкевич ще був початкуючим автором,

котрий лише освоювався на Поділлі у новій іпостасі – після закінчення у 1871 р. Санкт-Петербурзької духовної академії. Ці два факти, а також глобальність піднятої у книзі теми, що явно були не під силу юнаку, наштвхують на думку про старшого віком і досвідом наставника, позиція котрого була стержнем цієї розвінчувальної праці.

Такий симбіоз, що не є диковинкою і для сучасності, породив згадану вище книгу, підняв авторитет молодого викладача Подільської духовної семінарії з історії російської церкви та французької мови. На переконання відомого сучасного історика Валерія Дячка, книга, яка розвінчувала подільський католицизм, була ще й кон'юктурною, бо виходила у світ перед 80-річницею приєднання краю до Російської імперії як дієвий елемент боротьби царату з наслідками Польського повстання 1863-64 рр. та ксьондзами, як одними з його організаторів.

Відтак, кар'єра автора стрімко пішла вгору. 1875 р. М. Сімашкевич отримав науковий ступінь магістра богослів'я.

Однак ми розуміємо, що ставши бранцем обставин, та маючи ретельного контролера, цей вимушений «розвінчувач» Мархоцького не міг пропагувати позитивні зміни, що відбулися у «Миньковецькому ключі» після переходу його у власність графа-реформатора.

Однак, будучи уродженцем губернського міста і сином кам'янецького священика, він, безперечно, знав набагато більше про реформи і життя «Духа/Redуха». Тому совість все-таки змушувала його хоча б частково реабілітуватися. І він це невдовзі зробив.

У черговій – далекій від ідеологічної боротьби праці, «Историко-географическом очерке Подолии» критик поляків і католиків, включно з Мархоцьким, якого, нагадаємо, католицькі і православні зверхники краю хотіли посадити у тюрму за язичництво, відверто пише (цитуємо мовою оригіналу): «...В конце XVIII века и первой половине XIX века подольскими помещиками заведено весьма много прекрасных садов, в которых акклиматизировано вообще более 500 сортов одних грушевых и яблоневых деревьев. Замечательнейшие из таких садов... в имении Миньковецкого графа Мархоцкого...» [2, с.49].

А у розділі «Поэтическая сторона Подольской природы» й того більше: «...Но что значит Кривчик в сравнении с местностями, которые щедро украшены е только природой, но искусством человеческим. А таких мест немало на Подолии, благодаря изящному виду и богатой фантазии подольских помещиков-поляков и трудовым мозолистым рукам подольского крестьянина. В этом отношении можно указать на великолепные сады и парки, устроены в прошлом столетии графом Игнатием Мархоцким в Ущицком уезде в Отрокове и Притулии, на которые в своё время съезжались смотреть, как на чудо красоты». [3, с.79].

Ось так. Різниця очевидна. А тому, ким був у ставленні до Мархоцького Митрофан Сімашкевич – робити висновок вам.

...Зауважу, що 1877 року М.Сімашкевича призначили ректором семінарії. І мундир керівника релігійної навчальної установи та приналежність до верхівки православної єпархії Подільської губернії остаточно вихолостили сентиментальність з його подальших публікацій у «Подольских Епархиальных Ведомостях». Але і про Мархоцького він більше не згадував.

Джерела та література.

1. Сімашкевич М. Римское католичество и его епархия в Подолии. – Каменец-Подольский. 1872. – С. 399-402.
2. Сімашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии// Подольские Епархиальные Ведомости. Вып.7. Отдел второй неофициальный. – Каменец-Подольск, 1875, 1 апреля. – С. 234.
3. Сімашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии// Подольские Епархиальные Ведомости. Вып.8. Отдел второй неофициальный. – Каменец-Подольск, 1875, 15 апреля. – С. 264.

*Іваневич Л. А., Трембіцький А. М.
м. Хмельницький*

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ ПРО ПРУТСЬКИЙ ПОХІД 1711 РОКУ

У статті розкрито бачення знаного українського історика та архітектора, професора Українського технічного інституту (Нью-Йорк) і члена НТШ, відомого подолянина Володимира Січинського на московсько-турецьку війну 1711-1713 рр., більш відомої під назвою Прутський похід 1711 року, та її наслідки для українського народу

Ключові слова: Прутський похід, 1711 рік, Володимир Січинський

Про військовий похід московського війська на Південь України та в Молдавію під час московсько-турецької війни 1711-1713 рр., більш відомий як Прутський похід 1711 р., українськими та іноземними дослідниками написано не багато [1-5]. Адже поразка Петра I у московсько-турецької війни 1711-1713 рр. замовчувалась, як російською, так і радянською історіографією, як «одна з найбільш ганебних невдач «геніального» Петра I». Досліджуючи цей в цілому невдалий для російської армії похід, українські радянські дослідники «переважно йшли слідами уторених доріг», тому і в українській літературі «не багато зустрічаємо згадок» про події 1711 р. Єдиним західноєвропейським джерелом, на думку В. Січинського, є тогочасне раритетне видання «Der blutigen Fama ous Bender fernerweitige Relation von der Schwedisch – und Tuerkischen Battaile, so den 25 Junii 1711, wider die Moscowwitsche Armee in der Ukraine herrlich erfochten Victorir eingelaufen» («Кривавий образ дальших бендерських реляцій про шведсько-турецький бій дня 25 (за ст. ст. – авт.) червня 1711 р. проти московської армії на Україні, що сталося способом успішної Перемоги» (*переклад В. Січинського – авт.*) [6, с.3].

Проте й досі залишається маловідомою для українських істориків і краєзнавців праця знаного історика, архітектора і мистецтвознавця, подолянина В. Січинського «Московська поразка над Прутом (з нагоди 240 річниці)» (Нью-Йорк, 1951). У ній дослідник пише, що тогочасна українська еміграція «була відносно дуже активна, мала ширші міжнародні зв'язки, добрих організаторів, політиків, дипломатів, все це було наслідком державно-творчої праці гетьмана І. Мазепи, що виховував випробуваних, освічених і підприємливих державних мужів». Гетьман І. Мазепа «користувався великою пошаною та авторитетом». Зокрема Даніель Крман (*Daniel Krman*) згадує, що 16 серпня 1709 р. до Бендер прибув шведський генерал Мейерфельт (Меефельт) з умовами від Петра I та царські послы, в

т. ч. «полковник стародубський, вибраний на місце Мазепи» І. Скоропадський, який «виправдувався перед Мазепою за те, що прийняв титул гетьмана, пропонований царем, обіцяв бути вірним своєму гетьманові і привести йому збунтованих козаків, як тільки прийде корисна нагода» [6, с.2].

В. Січинський пише, що «організаційна праця» тогочасної української еміграції «йшла в різних напрямках». Зокрема, було «вироблено нову конституцію (*карту*) державного устрою на республіканських і парламентарних засадах», більш відома як «Пакти і конституція прав» (16 квітня 1710 р.), де головною «була теза про незалежну Україну з обидвох боків Дніпра». Проведено вибори нового гетьмана (15 травня 1710 р.), ним став генеральний писар П. Орлик, якого визнали Швеція і Туреччина [6, с.2]. Гетьман П. Орлик (травень 1710 р.) уклав військовий союз із кримським ханом Девлет-Гиреєм II [3]. А восени 1710 р. за наполяганням української козацької старшини держави Чорноморського регіону, для спільної протидії експансії Московії на південь, об'єдналися у військову коаліцію [4; 6, с.2]. До неї ввійшли гетьман П. Орлик, кошовий К. Гордієнко, король Швеції Карл XII, кримський хан Девлет-Гірей, турецький султан, донські козаки та загони поляків на чолі з А. Потоцьким [4]. Головною метою цього союзу було утворення незалежної України, включаючи й Слобожанщину [6, с.2].

Восени 1710 р. Швеція розірвала відносини з Московією [6, с.2], а 20 листопада Туреччина, прагнучи повернути втрачений в 1696 р. Азов і відновити свій вплив у Північному Причорномор'ї, оголосила Московії війну [1; 3; 4]. На весні 1711 р. почався похід із звільнення України від москалів, де головну роль відігравали українські козаки під керівництвом П. Орлика (*спочатку 7.000-8.000 чол., а після прилучення запорожців із Нової Січі в Олешках, 16.000*), корпус татар і польські жовніри під проводом шведських старшин. Після переходу військ П. Орлика через Дністер на Правобережжя, до нього «масово приєднувалися правобережні козацькі полки, які утворилися там ще під час походу гетьмана І. Мазепи на Правобережжя і Галичину в 1704 р.». До них приєднувалися й інші козацькі частини з Гетьманщини, можливо, що це були саме ті «збунтовані козаки» яких обіцяв привести І. Скоропадський. Загалом, як пише данський посол Юст Юль (Just Jul), що восени 1711 р. побував на Поділлі, в поході брало участь «20.000 українських козаків, 40.000 татар, 5.000 поляків», при яких «були інструкторами 40 шведських старшин» [6, с.2].

Успіх походу на початковій стадії «був понад сподіванки великий», адже українське населення Правобережжя прихильно ставилось до визвольної акції П. Орлика і міста одне за другим піддавалися козакам: Бар, Богуслав, Вінниця, Корсунь, Немирів, Сороки, Умань та інші. Було здобуто Білу Церкву і зосереджено головні сили під Києвом. Але водночас В.

Січинський наголошує, що татарське військо впродовж всього походу залишалося вірним своїм зрадницьким і грабіжницьким традиціям. Татари, що брали участь в бою під Білою Церквою «більше займались грабунком і розбоєм». А та частина татарського війська, що «оперувала на Слобожанщині під проводом кримського хана, нагло завернула з-під Харкова і подалася на південь». Зрада татар змусила П. Орлика «до відступу, слід якому посунуло московське військо, оголосивши війну Туреччині» І [6, с.2].

У квітні 1711 р. Московія уклала союз з молдавським господарем Д. Кантемиром [5] і вже 26 травня розпочався Прутський похід московської армії (46 тис. осіб, 120 гармат) під командуванням Петра І [3; 4; 5] через Правобережну Україну до Молдови [2, с.280; 4]. При цьому московіти вступивши на територію Правобережної України, «за наказом Петра І, нищили українські міста і села, катували місцеве населення, десятками тисяч переганяючи його на Лівобережну Україну» [1; 4; 5]. Генерал-фельдмаршал граф Б. Шереметьєв із військом дійшов до села Рашків на Дністрі (нині Хотинський район Чернівецької області) [3] і 27-30 травня переправивши кінноту через Дністер на територію Молдавії, вирушив на Ісакчу для захоплення переправ через Дунай, але, отримавши відомості про підхід до Дунаю великих турецьких сил, повернув на місто Яси [5]. 5 червня він підійшов до ріки Прут, де 12 червня 1711 р. до нього приєднався Петро І із гвардійськими полками, і вже разом вони пішли вниз за течією Прута [3].

25 червня основні сили московітів (46 тис. осіб, 120 гармат) на чолі з Петром І з'єдналися з 5 тис. армією молдовського господаря Д. Кантемира і підступили правим берегом Прута до Ясс [1; 4; 5], зосередившись у районі міста Сороки. Таким чином майже все Середнє Подністров'я і прилеглі до нього райони Північної Бессарабії опинилися під контролем російської армії [3]. 30 червня Петро І, направивши 7 тис. кінний загін генерала К. Ренне на Браїлов, з головними силами (38 тис. росіян, 5 тис. молдавських румун, 114 гармат) вирушив правим берегом Прута і вже 7 липня досяг Станілешти [5].

Турецька армія великого візира Баталджи-паші (біля 120 тис. чол., понад 440 гармат) 18 червня переправилася через Дунай в районі Ісакчи і з'єдналася на лівому березі Прута з 70 тис. кіннотою кримського хана Девлет-Гирея і на початку липня підійшла в район Фальчі (Фальчіце) [1; 4; 5].

Переправившись через Прут біля Фальчі турки 8 липня атакували московітів південніше села Станілешти, але були відбиті. Російські війська змучені великими й швидкими переходами, частими бойовими сутичками, відійшли в укріпленій табір біля Нової Станілешти [1; 3; 4; 5], де 9 липня відбулась вирішальна битва. Внаслідок «короткого бою і маневрування ціле московське військо, разом з Петром І», попало «у щільну паст-

ку українських, турецьких, шведських військ» і було цілковито оточене. Поразка Московії була «безприкладна в історії війни, а «загониста» тактика Петра I» говорила про «примітивізм військового уміння «геніального полководця» [6, с.2]. Становище Петра I, оточеного з усіх боків, внаслідок недостатньої підготовки походу, відірваності обозів, через відсутність боєприпасів і продовольства, через хвороби, було критичним і капітуляція стала неминучою [1; 3; 4; 5]. Петро I, як «божевільний бігав по табору, в свідомості, що нема ніякого виходу і порятунку». І щоб не потрапити до турецького полону Петро I застосував «добре випробовану московську методу – підкупство», давши турецькому візиру 300.000 талярів [6, с.2]. Великий візир не маючи «бажання вступати в рішучу битву» [3], погодився піти на переговори з московським командуванням [1; 3; 4; 5].

Мирні переговори між представниками Туреччини (Баталджі-паша) і Московії (П. Шафіров) завершилися укладенням 12 липня 1711 р. ганебного для московитів Прутського мирного договору [1; 3; 4; 5], за яким Московія:

- зобов'язувалася повернути Туреччині Озів (сучасна назва Азов. – авт.) з прилеглими до нього територіями і зруйнувати щойно зведені фортеці – Кам'яний Затон на Дніпрі, Новобогородицьку в гирлі Самари і Таганрог у степовій частині України [2, с.180; 5];

- зобов'язувалася припинити втручання у внутрішні справи Речі Посполитої і «вийти геть із земель пов'язаних з Польщею козаків, запорожців, а також тих козаків, що перебувають у союзі з найяснішим ханом Криму», тобто відмовитися від претензій на Правобережну Україну й вивести з цієї території свої війська;

- Московії заборонялося мати свого посла в Стамбулі [4].

В ході переговорів також була досягнута угода про обмін полоненими та про вільну сухопутну торгівлю між обома державами. Крім того, великий візир дозволив Петру I і Д. Кантемиру вільно вивести свої війська з Молдавії разом із артилерією та обозом [4; 5]. Турецький султан, довідавшись про зраду звелів повісити великого візира, але Петро I уже був на волі [6, с.2]. При цьому тисячі молдавських і українських селян Північної Бессарабії залишили свої села і пішли разом із московським військом на північ [3].

При підписанні Прутського миру був присутній і П. Орлик. Проте козаки П. Орлика і запорожці К. Гордієнка за цим договором не отримали нічого, хоча П. Орлик і доводив необхідність повернення не тільки Правобережжя й Запоріжжя, а й Лівобережної України під владу гетьмана. Проте російські дипломати шляхом підкупу і при потуранні Туреччини зуміли залишити Лівобережну Україну і Київ під владою Московії [2, с.180].

Загалом Прутським мир було ратифіковано турецьким урядом за умови, що Московія зрікається Правобережжя і Запорізької Січі, а Лівобережжя

залишається за Московією [6, с.3]. Проте «не ясна стилізація умови, давала привід до різного трактування точок умови». Так, П. Орлик вважав, що на основі умови Московія «повинна уступитися з обидвох боків Дніпра», а московіти «заперечували навіть залишення Правобережжя». Невдовзі, не прийшовши до згоди, Туреччина вдруге оголосила війну Московії, з вимогою, щоби «московські війська забралися з України. Але нових 100.000 талярів на султанському дворі знову зробили своє» [6, с.2]. На жаль, П. Орлику не судилося повернутися й на територію Правобережної України, адже «після довшої проволоки та уступлення з відтам» московського війська в 1714 р. [6, с.3], поляки захопили Правобережжя, а невеликі козацькі загони П. Орлика були ущент розгромлені польськими військами [2, с.180].

Про наслідки московсько-турецької війни 1711 р. данський посол Юль Юст пише, що ця країна «після останніх війн дуже зруйнована», скрізь бракує харчів, дуже зруйнований Немирів, «одначе і останній його будинок чистіший від найпишніших московських палат». «Дорога до Ясс, через Сороки на Дністрі, небезпечна. Сильні відділи Запорізьких козаків забирають у полон обози і ще недавно відбили від «росіян 700 підвід з хлібом і мукою!» [6, с.3]. Зруйновані Бар і Зіньків, а Вінниця тепер занедбана, її «велика церква гарної архітектури, тепер пустує і майже зовсім зруйнована» [6, с.3].

Юль Юст характеризує своїх союзників – росіян пише, що він «вживав чимало заходів, щоби стримати призначених» йому для супроводу московських драгунів «від грабунку і бандитизму». Свавілья московітів, – пише посол, – «доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захотять. За моїми плечима вони грабували усякого зустрічного, продавали жидам мої коні, котрих потім, після отримання грошей, викрадали у них знову назад, щоб я нічого не помітив. Зупинили раз одного жида, що гнав биків, на котрих було випікане царське клеймо, і стали запевняти, що бики належать цареві, що жид їх украв, через що вимагали від нього по карбованцю за штуку, погрожуючи, що за непослух відберуть від нього товар силою». В той же час, він пише «про гарні палати Львова... впрочім, війна зруйнувала важніших горожан і деякі будинки знищені», мужчини тут носять польський одяг, а місцеві жінки – французький, в них «непомітно нічого польського». Далі посол зауважує, що «вмішування росіян у внутрішні справи міст» викликало у місцевого населення «обурення і нехіль до росіян», які поводяться «по-грубіянськи», «забирають все з домів, у яких мешкають, крадуть, відкрито роблять усякі насилля, безсовісно, навіть у час посту, коли не сміють їсти м'яса, забирають худобу, тільки для того, щоби продати шкіру, а туші кидають псам, та роблять інші численні наджиття...» [6, с.3].

Поразка московітів у 1711 р. «безсумнівно, мала, – як пише В. Січинський, – далекосяглий вплив на політику і тактику Москви в Україні, як більш обережну і повільну. У всякім разі, задумана Петром І, ліквідація гетьманської суверенності вже не послуговувалася такими драстичними і раповими засобами», як у 1700-1711 рр. Настали певні полегшення на культурному і церковному полі», в т. ч. і в діяльності Київської Академії та Печерської Лаври, які тривали 11 років, тобто до часу утворення в 1722 р. при гетьманському уряді «Малоросійської Колегії». Було «заведено цензуру київських друків та застосовані інші насильства, щоби «не било кривд і тісноти козакам і посполитим», як це облудливо проголошували «людомильні» московські «Укази» [6, с.3].

На українське домагання повернення давніх прав Україні, царський канцлер Головін до гетьмана І. Скоропадського писав, що українці «мають під царською рукою стільки свободи, як ні один нарід на світі». Українці й досі, незважаючи на 22 роки своєї незалежності, відчують «формулку московських «маніфестів» і «декретів» про «безкорисне» піклування і «допомогу» українському народу Москви всіх барв і всіх часів!» [6, с.3].

Джерела та література:

1. Ерстенюк М. Прутський похід 1711 / М. Ерстенюк // Довідник з історії України (А-Я) : Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2002. – С. 627.
2. Іванченко Р. П. Історія без міфів : Бесіди з історії укр. державності : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р. П. Іванченко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : МАУП, 2007. – 624 с. – Бібліогр. с. 601-617.
3. Кучерявий О. П. Гвіздівці: трагедія 1711 року / О. П. Кучерявий [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://gvizdivtsi.org.ua/>
4. Пономарьов В. Прутський мир 1711 р. / Віталій Пономарьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://militaryhistory.narod.ru/prutskuyumyr.html>
5. Прутський похід // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Січинський В. Московська поразка над Прутом (з нагоди 240 річниці) / Володимир Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 230. – 3 жовтня. – С. 2-3.

ДОЛІ РЕПРЕСОВАНИХ РОДИЧІВ РОЛІНСЬКИХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Одним із трагічних та маловивчених періодів в історії нашого краю та всієї України було розкуркулення. Незалежний та волелюбний селянин-власник, який віддавав усі свої сили та енергію власній землі, більшовицькій владі був не потрібен. Під «розкуркуленням» велась не тільки боротьба із заможниками, але і тими, хто не приймав нових порядків, не виявляв бажання вступати до новоствореного колективного господарства. У статті на прикладі архівних справ родичів Ролінських досліджуються трагічні моменти розкуркулення селян у селах Погорільської сільської ради Летичівського району Хмельницької області.

Ключові слова: куркуль, колективізація, репресії, депортація.

У процесі дослідження власного родоводу та створення генеалогічного дерева, мені відкрилася одна із трагічних сторінок моєї родини, яка сягає у тридцяті роки минулого століття – розкуркулення.

Розпочалася масова акція «ліквідація куркуля як класу» в січні 1930 р., згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву»: більшовицька тоталітарна держава, прийнявши дану постанову, перейшла від політики обмеження куркуля до політики його фізичного знищення [1, с. 366].

На кожне розкуркулене господарство членами комісії із розкуркулення складався акт, у якому фіксувалися будівлі, майно та реманент господарства з підрахуванням загальної грошової суми. Даний акт завірявся підписами членів комісії та підписом розкуркуленого господаря власності (як правило, розкуркулені селяни відмовлялися ставити свій підпис).

Усі розкуркулені одноосібники протягом 24-х годин змушені були звільнити своє помешкання разом з сім'єю. На розкуркулені сім'ї поділяні 1-ї та 2-ї категорій очікував концтабір або виселення за межі України, сім'ям 3-ї категорії, які залишались на проживання у межах свого району, влада виділяла найгіршу землю і житло бідноти, котра переселялася в будинки розкуркулених [2].

Працюючи у Хмельницькому обласному архіві, досліджувала дві архівні справи репресованих родичів – братів Ролінських – Івана та Йосипа. На Ролінського Івана Михайловича було заведено кримінальну справу №3704, як на куркуля, який утік із виселення. [3].

Проживав Іван Михайлович у селі Новомиколаївка Летичівського району разом із сім'єю свого батька Ролінського Михайла Вікентійовича, матір'ю Ролінською (Корбут) Марією Іванівною та трьома братами: Павлом, Йосипом, Антоном і трьома сестрами: Вірою, Зофією та Марією (моєю бабусею). Був одружений на Антоніні – доньці бувшого жандарма царської поліції Малиновського Лаврентія, родом із Янівців., який ще й служив у гетьмана Скоропадського

У Постанові районного прокурора Кучерука від 23 липня 1937 р. вказано, що Ролінський І.М. (1903 року народження) був сином куркуля-виселенця. До революції 1917 року господарство батька віднесено до категорії великого куркульського.

У 1930 р. господарство Ролінського І.М. було розкуркулене, а господаря депортовано за невиконання державних зобов'язань у Сибір (м.Томськ), де він знаходився на виселенні до 1933 року. Потім із виселення він утік, повернувся у рідне село, спочатку перебував на нелегальному становищі, а у 1936 р. «пробрався» у колгосп.

В обвинуваченні говориться, що сам Ролінський І.М. у період масової колективізації був організатором кулацької волинки 1930-го року, де звинувачений начебто агітував проти вступу в колгосп, а також активним учасником банди Шепеля у 1919 р. разом зі своїм старшим братом Станіславом, котрого було розстріляно органами НКВС ще у 1922 р.

Івана Михайловича було заарештовано 24 липня 1937 р. у підозрі за систематичну контрреволюційну діяльність. При арешті і обшуку, як майже завжди було, нічого підозрілого не знайдено.

У анкеті арештованого вказано, що чоловік за національністю – поляк, за соціальним станом – куркуль, безпартійний, – наче цього достатньо для підозри.

З протоколу допиту дізнаємося, що Івана було виселено до Сибіру разом із братом Павлом після ліквідації їхнього господарства, звідки вони разом утекли через рік. Його родичів (матір із молодшими братами та сестрами) спочатку було виселено із прикордонної Хмельницької області у сусідню Вінницьку - у село Білий Рукав Хмельницького району.

Після втечі із виселення брата Павло та Іван довгий час переховувалися у родичів у селі Торчин Вінницької області, у 1933 р. повернулися нелегально у село Новомиколаївку. Брат Павло продовжував переховуватися у знайомих людей, однак незабаром помер у селі Шрубкові, де працював у радгоспі.

Далі йде обвинувачення у веденні контрреволюційній агітації, розповсюдження провокаційних чуток про ліквідацію колгоспів і зміну влади, про близьку війну з Польшою і поразку СРСР в цій війні, у вихвалюванні гарного життя в Польщі. Та ще й у зумисному знищенні 80 голів колгосп-

них свиней. Таке враження, що на чоловіка вирішили все разом «звалити». Він категорично заперечує всі ці звинувачення.

Єдиним доказом у справі виступають допити односельчан дуже схожі один на одного – Одрихівського Фелікса Антоновича, Довгальюка Михайла Миколайовича, Ланкевича Павла Івановича, Довгого Никанора Григоровича, Пилипчука Степана Владиславовича. Допити датуються 20.07.1937 і підтверджують, як під копірку, всі звинувачення слідства.

Із характеристики, виданої Погорільською сільською радою за №01-7 від 20.07.1937 р., стає відомо, що сім'я Іванового батька («польського кулака») до революції та після неї володіла 18 га землі, у тому числі 8 га лісу, мала 15 коней, 10 корів, 30 штук дрібної худоби та сільськогосподарський реманент. Сім'я проживала у великому будинку, поблизу знаходилися господарські будівлі: 2 сараї, 2 клуні.

Ніхто тоді не брав до уваги, що земля була придбана ще у 1912 р. на законних підставах у поміщика Гріпарі Н.П. з села Лука-Новокостянтинівська за 2040 карбованців. Крім цього для даних потреб Ролінський Вікентій Михайлович (мій прадідусь) навіть одержував позику у Подільського земельного банку у розмірі 1700 крб. Про це розповідає ще одна архівна справа [4]. Сім'я Ролінського М.В. була велика та працююча, тому змогла збільшувати щороку кількість худоби та отримувати гарні врожаї на власній землі. Радянська влада таких осіб віднесла до категорії ворогів народу.

Далі у справі бачимо обвинувальний висновок та рішення Трійки УНКВС Вінницької області, яким Ролінський Іван Михайлович засуджений до розстрілу. Вирок виконано через десять днів – 19.08.1937 р. Реабілітований прокуратурою Хмельницької області 30.11.1989 р.

Наступна архівна справа розкриває трагічну долю ще одного брата моєї бабусі – Ролінського Йосипа Михайловича, 1906 р. народження [5].

Його було заарештовано 3 січня 1938 р. за звинуваченнями у антирадянській агітації, «вихвалінні» старого царського устрою, пропаганді кращого життя у сусідній Польщі. З протоколу допиту дізнаємося, що Юзика Михайловича теж було у 1930 р. виселено до Сибіру, однак туди він не потрапив, так як у день відправлення працював у Хмільнику на заводі.

З матеріалів слідства стають відомі факти про долю Ролінського Михайла Вікентійовича, 1874 р. народження (мого прадідуса). У 1935 р. після повернення з виселення з села Білий Рукав на Вінниччині його разом із донькою Віцепріною було виселено у Донецьку область. Там у 1937 р. Михайло Вікентійович помер.

З протоколів допитів свідків та протоколів очної ставки – Ланкевича Павла Івановича, Новіцького Петра Стаховича, Харитонова Івана Сергійовича, Довгальюка Максима Миколайовича, Довгого Никифора Григоровича, які надто подібні між собою, «підтверджуються» факти обвинувачен-

ня. Після обвинувального вироку НКВС та Прокурора СРСР Ролінський Йосип Михайлович 02.02.1938 року був засуджений до розстрілу. Вирок виконаний 25.02.1938 року. Реабілітований прокуратурою Хмельницької області 17 березня 1989 р. [6, ст. 583].

Із цих архівних справ та інших справ осіб, реабілітованих посмертно, робимо висновок, що тоді був за час, коли за наклепом або й без нього, просто за те що національність – поляк, що має гарне господарство, яке важко передати до колгоспу, людину заарештовували, підробляли документи і засуджували та розстрілювали.

Отже, протягом 1930-38 р.р. більшовицька влада цілою низкою партійних постанов та наказів ОДНУ прирекла крашу частину українського селянства на знищення, організувавши державний терор проти селян-одноосібників, селян з національною самосвідомістю та власною гідністю. Виконавцями злочину постали, як загони ДПУ, більшовицький партактив і комсомол, так і численні робітничі бригади «двадцятип’ятитисячників» та сільська біднота, захочена майном розкуркулених. В українському селі запанувало насилля та голод, на довгі роки були втрачені християнська мораль та добropорядність, змінилася ментальність українства.

Коли я створювала генеалогічне дерево прекрасного, працюючого роду Ролінських, з котрого походить моя бабуся Марія Михайлівна, 1922 р. народження, чотири гілки дерева мені довелося залишити голими, без листочків... Адже чотири бабусиних брата загинули в репресивних лещатах комуністичного режиму, не залишивши після себе потомства. У нашій родині знають про них завдяки збереженим архівним справам: Павло Михайлович (1896-1933), Станіслав Михайлович (1901-1922); Іван Михайлович (1903-1937), Йосип Михайлович (1906-1938). Проте відомостей про долю мого прадідуся Ролінського Михайла Вікентійовича (1874-1937), якого тодішня влада визнала «польським кулаком» не надав жоден архів.

Така гірка правда... Це правда моєї великої родини і таких великих та малих українських родин. Уже минуло декілька років, як немає бабусі на світі, але вона встигла розповісти нам, своїм нащадкам про ті страшні часи репресій. Щоб ті голі гілочки без листочків на родинному дереві стали нагадуванням цієї страшної і гіркої правди про репресії, виселення, депортації. Правди, яка має жити і не повинна повторитися.

Джерела та література:

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1970). – К., 1980. – Т. 4. – С. 366-369
2. ДАВО. – Ф.П-29. - Оп. 1. – Спр. 577. – Арк. 96.
3. ДАХМО. – Ф.П.- Оп.1. – Спр.21847. – Арк. 75
4. ДАХМО. – Ф. 234- Оп.1. – Спр.10688. – Арк. 6
5. ДАХМО. – Ф.П.- Оп.1. – Спр.17081. – Арк. 54

6. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. / Редакція тому: В.Д. Гаврішко (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: П.М. Воскобойнік, Л.А. Кривега, О. М. Фандуль. – Кн. 4. – Хмельницький, 2012. – 1158 с.
8. Васильєв В.Ю, Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997. – 536 с.

*Лавринчук В.О.
м. Красилів*

МІСТЕЧКА ЗІНЬКІВ ТА МИХАЛПІЛЬ 40-х-60-х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ В ДОКУМЕНТАХ ЛЕТИЧІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ

У статті автор оприлюднює відомості з життя містечок Зінькова та Михалполя 40-х – 60-х років XIX ст., які зберігаються у фонді Летичівського повітового суду.

Ключові слова: Містечка, Зіньків, Михалпіль, 40-ві – 60-ті роки XIX століття, Летичівський повітовий суд, фонд, одиниця зберігання (справа).

Ні в одному з фондів Державного архіву Хмельницької області немає стільки одиниць зберігання з документами про містечка Зіньків та Михалпіль XIX ст., як у фондах Летичівського повітового суду.

Маємо лише уточнити, що ці матеріали хронологічно відносяться до 40-х – 60-х рр. XIX ст. І є їх в наявності по Зінькову – 19 справ, а по Михалполю (нині с. Михайлівка Ярмолинецького р-ну-авт.) - 20.

Розповідь про них вестиметься в хронологічному порядку.

Перша справа, датована 1841-1842 рр., стосувалася заборання у єврея Іцика Розентула колишнім управителем Зіньківського маєтку Жулинським різних речей і продуктів, причому із заборною торгувати подібними предметами [1, арк. 1-470].

У 1842-1844 рр. Летичівський повітовий суд займався розглядом прохання поміщика Стокольського про ввід його у володіння частиною містечка Михалполя [2, арк. 1-24]. У тому ж 1842 р., за скаргою Летичівського духовного правління, суд розпочав слідство у справі переходу ряду селян села Охрімовець та містечка Зінькова з православ'я в уніатсько-католицьку віру. Розгляд всіх обставин таких дій селян затягнувся майже до кінця 1845 р. [3, арк. 1-25].

Більш ніж півтора року, з кінця 1843 р. до середини 1845 р. тривало слідство у справі колишнього посесора м. Михалполя колезького реєстратора Валеріана Броніковського. Останній звинувачувався у жорстокому

покаранні селянки цього містечка Марії Вовчолокової, від якого вона нібито й померла. Відповідач, в результаті розслідування, не поніс, фактично, ніякого покарання [4, арк. 1-249].

Бюрократична машина в Російській імперії була настільки громіздкою і повільною, що траплялися справжнісінькі казуси. Так, 27 вересня 1843 р., селянин м. Михалполя Іван Четвирик з якихось причин спробував покінчити життя самогубством, але невдало. Через деякий час він помер, але слідство по справі суїциду продовжувалося і в 1844 і в 1845 рр. Остаточо його припинили аж 26 травня 1845 р. [5, арк. 1-123].

Траплялися в Михалполі й вбивства. Зокрема, неподалік від містечка, біля с. Свинна, знайшли вбитого михалпільського єврея Іцика Фішבלата. Слідство, яке тривало з 15 грудня 1843 по 29 березня 1845 р., результатів не дало [6, арк. 1-195]. Значно частіше траплялися в Летичівському повіті злочини, пов'язані з вбивствами новонароджених дітей. Ось і в Зінькові 23 липня 1846 р. знайшли новонароджене задушене немовля, в чому підозріння впало на єврейку цього містечка Хаю Шейхтиман [7, арк. 1-26]. Слідство у цій справі тривало по березень 1849 р.

В кримінальному ж порядку повітовий суд розслідував справу про гроші, витрачені адміністратором Зіньківського костелу ксьондзом Млодзяновським під час поховання померлого ксьондза Загурського [8, арк. 1-125]. Розгляд її тривав аж 8 літ, з 1853 по 1861 рік.

Наступні справи по Михалполю стосуються здійснення прав власності, крадіжок та пожеж. Зокрема, в 1854 р. повітовий суд здійснив ввід підполковника Завадського у володіння частиною м. Михалполя, придбаною ним у Янулевича [9, арк. 1-17]. Майже п'ять років (1854-1859 рр.) тривало слідство по крадіжці з Михалпільської церкви ще у 1840 р. 40 рублів сріблом [10, арк. 1-85]. Ще довше, дванадцять років (з 1854 по 1866 р.) розглядалася в суді справа про маєтність, яку заповів Михалпільській церкві місцевий селянин Антін Будилівський [11, арк. 1-126]. Справа 1856-1857 рр. також стосувалася спадщини. Суд визнав спадкоємцями маєтку (частини містечка Михалполя) покійної поміщиці Францішки Богуцької Карла Яворського і Сигізмунда Богуцького [12, арк. 1-14].

Перше ж повідомлення про пожежу в наших містечках відноситься до 1857 р. Тоді в Михалполі згоріли збудовані парафіяльною громадою для причту будинки (один старіший, інший – зовсім новий). В одному з них жив парафіяльний священник Гадзяцький [13, арк. 1-89]. Сім років тривало слідство по цій події.

З релігійною ж установою зв'язана й наступна справа по м. Михалполю. У 1858 р. з місцевого римо-католицького костелу хтось вкрав 17 рублів 6 копійок сріблом та три хустки вартістю 95 копійок сріблом. Слідство, що тривало майже рік, злодія так і не знайшло [14, арк. 1-119].

А 26 червня 1859 р. страшна звістка облетіла це ж містечко: його мешканець селянин Дмитро Будилівський в своєму городі знайшов мертве немовля, яке народила селянська дівчина з Михалполя Ганна Сидорівна Бідова. І хоча ця справа досліджувалася судом лише дещо більше року, вона є дуже об'ємною – 500 аркушів [15, арк. 1-500].

Вище вже згадувалося про визнання в 1856-1857 рр. спадкоємцями покійної поміщиці Богуцької Карла Яворського і Сигизмунда Богуцького. Проте, в 1859-1861 рр. суд повторно досліджував питання про розподіл мастку (частини м. Михалполя), що залишилося після смерті тієї ж Богуцької [16, арк. 1-26]. З питанням власності була пов'язана і суперечка про ліс Михалпільської юридики, яка відбувалася в повітовому суді в 1859-1864 рр. [17, арк. 1-22]. А в 1861 р. з торгів було продане майно (звичайно, лише його частина – авт.) поміщика Коссельського, яке пішло на погашення аннуати, належної михалпільському костелу [18, арк. 1-131]. В цьому ж році сталася пожежа в будинку поміщика частини містечка Михалполя Альберта Стокальського [19, арк. 1-48]. Їй лише в 1861 р. відбувся, нарешті, урочистий ввід поміщиків Карла Яворського та Сигизмунда Богуцького у володіння частиною містечка Михалполя, яка належала покійній поміщиці Францищі Богуцькій [20, арк. 1-6]. Цього ж року дуже неприємні події відбулися в житті зінківських євреїв Пейсаху Безбородка, Іхеля Берензона, Фроїма Фроїмовича та Алтера Розенталя, будинки яких продали за несплату свічкового збору [21, арк. 1-89]. Аналогічно, щоправда, впродовж двох років (1861-1863) тривав продаж будинків михалпільських євреїв Шимона Гронштейна та Гдаля Трисера, на яких «висів» казенний борг зі штрафом за його несплату [22, арк. 1-83].

Одна подія (18 жовтня 1861 р.) нагадала мешканцям містечка Зінківка, що вони живуть в конкурентному світі. Місцевий цирульник Шільц, який займався лікуванням жителів містечка «без патенту» побачив у Зінківській вільній аптеці провізора Холевинського загрозу своєму бізнесу і спробував спалити її. Суд з цього приводу тривав аж до початку травня 1868 р. [23, арк. 1-174].

Наступні кілька справ, які розглядав Летичівський повітовий суд по містечку Михалполю, відносились до сфери здійснення прав власності. Так, в 1862 р. було проведено ввід поміщика Людвіка Коссельського у володіння частиною м. Михалполя, яку він викупив у Шушковського [24, арк. 1-8]. В той же час, у 1862-1863 рр., повітовий суд знову повернувся до питання заповіту селянина цього ж містечка Антона Будилівського, щодо передачі його мастності михалпільській церкві [25, арк. 1-28]. Впродовж 1863-1864 рр. повітовий суд здійснив ввід поміщика Олександра Семашка у володіння частиною м. Михалполя, яку він викупив у Людвіка Коссельського [26, арк. 1-14]. Тобто, виходить, що Л. Коссельський купив

маєтність в Михалполі у Шушковського лише з метою вигідної для нього, напевно, перепродажі якій-небудь іншій особі. Нею виявився О. Семашко.

В 1863-1864 рр. в повітовому суді слухалося звинувачення вільно проживаючого в м. Зінькові фарбувальника Борусевича у побитті місцевої селянки Євдокії Росальської, яка нібито від цього й померла [27, арк. 1-58].

Характерним явищем для містечок Правобережної України в 60-х – 70-х рр. XIX ст. стали спроби ухилення міщан-євреїв від виконання рекрутської повинності. То ж і в Летичівському повітовому суді розгляд таких їхніх дій не був поодиноким явищем. Зокрема, у 1864-1866 рр. тут слухалося подібне питання щодо єврея м. Зінькова Вигдара Мошковича Ракельса [28, арк. 1-21].

В кримінальному ж порядку суд розглядав справу Івана Семеновича Чернецького, якого підозрювали у спробі вбивства мешканця м. Зінькова Сімхи Зільберніца. Піврічне слідство (1865-1866 рр.) не змогло довести вини Чернецького [29, арк. 1-103]. Дві кримінальні справи було заведено про зниклого безвісти єврея м. Зінькова Лейбу Фінкельштейна. Одна з них датується 17 червня 1865 – 14 червня 1867 р. [30, арк. 1-148], інша – 17 липня 1865 р. – 27 вересня 1866 р. [31, арк. 1-284].

Ще одна справа, датована 1865-1867 рр., стосувалася навмисного травмування себе шляхом відрубання частин кінцівок (пальців) євреями м. Зінькова Янкелем та Іхелем Рухманами, які прагнули ухилитися від виконання рекрутської повинності [32, арк. 1-81]. Іншим шляхом пішли євреї того ж містечка Зінькова Хуна Горенбар, Фельдман, Берко Водовод і Нута Валювич Несіс, справа яких слухалася також в 1865-1867 рр. Від здійснення рекрутської повинності їх рятував увесь єврейський кагал м. Зінькова, переховуючи у різних осіб [33, арк. 1-53].

Якщо читач пам'ятає про спробу підпалу Зіньківської вільної аптеки та розгляд в суді кримінальної справи проти винуватця пожежі (1861-1868 рр.), то в наступній справі він впізнає головного фігуранта спроби усунення конкурента – цирульника м. Зінькова Гдаля Шільца. Хоча слідство в попередній справі ще не було закінчено, в 1865-1867 рр. здійснювалося кримінальне провадження щодо незаконного й, до того ж, «неправильного» лікування мешканців містечка вищезгаданим цирульником Гдалем Шільцем [34, арк. 1-270].

А впродовж 1865-1868 рр. повітовий суд вивчав всі обставини продажу спиртних напоїв мірками без клейма єврейкою м. Зінькова Ерліхман. В результаті їй заборонили подібну торгівлю і оштрафували [35, арк. 1-60]. Також спробував обминути закон інший мешканець м. Зінькова єврей Майстром. Щоб не витратитись на «патент» і не платити акцизних зборів, він почав виготовляти тютюн без ліцензії і таємно його продавати. Це ак-

цизні наглядачі виявили й передали справу до суду в жовтні 1866 р. [36, арк. 1-29].

Великою за обсягом є справа, яку повітовий суд розглядав лише дещо більше, ніж півроку (з 14 листопада 1867 по 27 червня 1868 р.). Це була скарга казенного селянина Гаврила Івановича Чука на зінківського волосного писаря Герасима Романова і казенного однодворця Станіслава Янковського, які насміхались над ним [37, арк. 1-313].

Ще одна справа містить в собі матеріали про небажання зінківських євреїв Ангеля Бейнштока та Пейсаха Рикельса служити в російській армії. Щоб уникнути рекрутського набору, вони вчинили в 1868 р. такі тілесні ушкодження, які усували будь-яку можливість такої служби. За це їх судили впродовж кінця 1868-першої половини 1869 р. [38, арк. 1-32].

Й, нарешті, по останній справі, присвяченій нашим містечкам, звинувачувався єврей м. Зінкова Фроїм Хамсин у продажі спирту, не маючи на те ніякого дозволу. До всього він ще й використовував фальшиву вагу. За такі порушення закону його й судили в 1868-1869 рр. [39, арк. 1-88].

Майже сорок одиниць зберігання по містечках Зінкову і Михалполю 40-х-60-х років XIX ст., які містить у собі фонд Летичівського повітового суду, дають можливість створити досить потужну інформаційну базу для розгляду різних питань і сторін життя їх мешканців та написання правдивої історії цих населених пунктів Поділля тієї епохи. В багатьох із справ фонду містяться такі відомості, яких не знайдеш більше ніде. А це створює додаткові перспективи для роботи з ними, як науковців, так і краєзнавців при вивченні будь-яких аспектів історичного минулого краю.

Джерела та література:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1220
2. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1224
3. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 324
4. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 332
5. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 348
6. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 350
7. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 377
8. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 391
9. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1288
10. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 409
11. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1306
12. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1353
13. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 477
14. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 486
15. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 500
16. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1452

17. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1463
18. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1510
19. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 584
20. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1530
21. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1511
22. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1512
23. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 588
24. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1555
25. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1566
26. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 1569
27. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 656
28. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 698
29. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 778
30. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 776
31. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 777
32. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 742
33. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 740
34. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 757
35. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 763
36. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 816
37. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 863
38. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 879
39. Держархів Хмельницької області. Ф.4.- Оп. 1. – Спр. 897

Майнгардт-Гоголь Н.М.

м. Хмельницький

ПАМ'ЯТКООХОРОННА РОБОТА ВІДДІЛУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1981-2010 роки)

Кожна паспортизація об'єктів культурної спадщини має на меті здійснення ряду комплексних заходів: перевірка наявності пам'яток, точне місце їх розташування згідно сучасного адміністративно-територіального поділу, уточнення розмірів, написів, фото фіксацію, визначення категорії, обстеження та складання актів технічного стану, опрацювання отриманої інформації для складання облікової документації.

До 1971 р. питаннями виявлення, паспортизації, вивчення пам'яток в області займалися науковці Хмельницького обласного краєзнавчого музею [1, с.50-52]. Всі виявлені на той час пам'ятки ввійшли до списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» та рішень Хмельницької обласної ради депутатів трудящих: від 25.03.1971 р.

№ 84 – 48 пам'яток археології, 61 історії, 12 мистецтва [2, 335 с.], від 11.03.1972 р. № 66 – 29 археології, 934 історії, 496 мистецтва [3, 332 с.]. Загальна кількість складала 77 археології, 995 історії, 508 мистецтва.

В червні 1971 р. при музеї був створений відділ охорони пам'яток культури [4].

З 1981 р. співробітники Відділу охорони пам'яток історії та культури організували виїзди та приймали участь в інвентаризаціях пам'яток та об'єктів культурної спадщини Хмельницької області. Період 1981-1991 рр. – самий насичений виїздами, інвентаризаціями за завданнями союзних, республіканських, обласних державних органів. На виконання листа Міністерства культури УРСР [5] від 20.03.1981 р. № 9-269/9 «Про збереження історико-меморіальних будинків, що знаходяться під охороною держави», на протязі 1982 року була проведена інвентаризація 70 історичних будинків, їх сучасного використання, наявність на них охоронних знаків. Зав. відділом Л.Ф.Аванесова та співробітник Г.М.Франко обстежували: Волочиський, Деражнянський, Дунаєвецький, Красилівський, Летицький, Новоушицький, Теофіпольський, Хмельницький райони, співробітник Н.М.Майнгардт – міста Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Шепетівка, райони Ізяславський, Полонський, Славутський.

В ці ж роки, за завданням Міністерства культури, була проведена інвентаризація 5 пам'яток (городищ) археології республіканського значення: – залишків літописного міста Бакота Кам'янець-Подільського району (Л.Ф.Аванесова, Г.М.Франко); в с. Гриців та давньоруського міста Ізяслав в с. Городище Шепетівського району; залишків літописного міста Губин Старокостянтинівського району та в м. Полонне Полонського району (Н.М.Майнгардт).

Під керівництвом Л.Ф.Аванесової науковими співробітниками Н.М.Майнгардт, Г.М.Франко у 1983 р. підготовлені Державні списки пам'яток археології, історії, мистецтва, взятих під державну охорону та подані в Науково-методичний відділ пам'ятників культури на виконання постанови колегії Міністерства культури УРСР та президії правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури «Про заходи по виконанню постанов ЦК Компартій України та Ради Міністрів УРСР «Об издании томов Свода памятников истории и культуры по Украинской ССР» [6; 7].

У 1983, 1985, 1987 рр. Н.М.Майнгардт з науковими співробітниками Г.М.Франко, І.М.Боголюбовою, М.А.Юрчаком продовжували виїзди по обстеженню та виявленню пам'яток на виконання постанов колегій Міністерства культури УРСР від 27.08.1975 р. «Про стан виконання наказу Міністра культури СРСР № 153 від 27.03.1972 р.«Про введення єдиної

уніфікованої форми обліку пам'ятників історії та культури СРСР», постанов колегій Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та президії правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури від 17.10.1972р. [8], Міністерства культури УРСР від 29.09.1976 р. «Про стан проведення паспортизації пам'ятників місцевого значення за єдиною уніфікованою формою обліку»[9].

Виявлені пам'ятки ввійшли до списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення згідно рішень виконавчих комітетів Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983 р. – 173 історії, 26 мистецтва[10], від 21.08. 1985 р. – 82 історії, 42 мистецтва[11], від 01.04.1987 р. – 9 археології, 61 історії, 12 мистецтва[12].

У 1986 році в складі відділу створено сектор охорони і вивчення пам'яток археології.

Рішенням виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.02.1990 р. до списків (переліків) пам'яток місцевого значення ввійшли – 44 археології, 153 історії та 158 мистецтва[13].

На 01.01.1989 р. на обліку та під охороною держави перебувало пам'яток археології -244, історії - 1464, монументального мистецтва – 632.

Виконуючі постанови Президії Верховної Ради УРСР «Про порушення Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 11.09.1990 р. № 270-ХІІ та листа Міністерства культури УРСР від 24.10.1990 р. «Про інвентаризацію пам'яток монументального мистецтва»[14], відповідного рішення обласної ради, з квітня по листопад 1991 р. Н.М.Майнгардт спільно з науковцями відділу В.В.Дзьоником, Н.В.Кокошко, П.Ф.Лозяним провели інвентаризацію всіх пам'яток історії та мистецтва області.

У ході інвентаризації було встановлено, що 20 пам'яток мистецтва знаходились в аварійному стані, 121 – виготовлені на низькому художньому рівні і не відповідали сучасним вимогам. Більшість з них являла собою гіпсові погруддя. Розпорядженням представника президента України по Хмельницькій області від 05.08.1992 р. 141 пам'ятка була вилучена з списків (переліків) пам'яток історії та мистецтва місцевого значення[15].

До початку інвентаризації станом на 01.01.2005 р., перебували на обліку – 2442 пам'ятки історії (з комплексами), 473 – мистецтва. На всі пам'ятки були виготовлені облікові паспорти та картки за єдиною уніфікованою формою обліку.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 09.09.2002 року № 1330 «Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки»[16], було прийнято рішення сьомої сесії Хмельницької обласної ради від 25.06.2003 року «Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини»

№ 16 – 7/2003 р. [17]. Інвентаризацію з 2005 по 2010 рр. здійснювали: пам'яток та об'єктів історії та мистецтва науковці В.В. Дзьоник, Н.М. Майнгардт-Гоголь, Л.А. Сидорович, археології – М.М. Венгер, О.Д. Прядко, О.А. Юськова, О.М. Царук, С.М. Шпаковський.

У 2007 р. за ініціативою Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області на обласну Консультативну раду з питань охорони культурної спадщини були представлені списки (переліки) на 334 пам'ятки мистецтва (301 – В.Леніну, 16 – К.Марксу, 10 – державним дітям, 4 письменникам, 3 полководцям) місцевого значення [18]. Наказом Міністерства культури і туризму України від 02.07.2008 р. вони визнані такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України у зв'язку з невідповідністю критеріям [19].

З прийняттям Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27.12.2001 р. [20], спільного наказу Міністерства культури і мистецтва України та Державного комітету України з будівництва та архітектури «Про затвердження форм облікової картки та паспорта об'єкта культурної спадщини» від 13.05.2004 [21], після здійснення у більшості районів та міст інвентаризації пам'яток та об'єктів Комплексної програми паспортизації, над складанням паспортів та облікових карток з історії та мистецтва працюють науковці В.В.Дзьоник та Н.М.Майнгардт-Гоголь. У 2009 р. – 97 об'єктів історії, 3 мистецтва, 19 археології занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [22], 4 історії, 1 мистецтва, 11 археології, як пам'ятки національного значення [23], У 2010 р. 1 пам'ятка історії, 2 – мистецтва (колишнього республіканського значення) занесені до реєстру, як пам'ятки місцевого значення [24]. У 2011 р. – занесений 21 об'єкт історії [25].

3 геодезичних пункти – Дуги Струве «Фельштин» (с. Гвардійське) та «Катеринівка» Хмельницького району, «Баранівка» Ярмолинецького району, включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [26].

Подано до занесення у Державний реєстр нерухомих пам'яток України: у 2014 р. – 13 об'єктів та 9 пам'яток монументального мистецтва – пам'ятники Т.Г.Шевченка, у 2016 р. – 10 об'єктів археології, 90 історії, 2 мистецтва.

Визнані такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру – 421 пам'ятка, з них 415 – мистецтво, 6 – історії.

Станом на 01.01.2017 р. на обліку та під охороною держави перебуває пам'яток історії – 1359 (з них 119 ввійшли до Державного реєстру), внутрішньо комплексних – 2336, монументального мистецтва – 41 (з них 5 в Державному реєстрі) .

Що стосується виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [27] підготовлено списки на 78 пам'яток (мистецтво: 54 скульптури В.І.Леніна, 7 – державні діячі, 9 військові діячі, 4 К.Марксу, 1 Мічурін (в аварійному стані); історії – 3 пам'ятні знаки) визнані такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру згідно наказу Міністерства культури України у 2016 р. [28], скульптура В.Леніна в м. Ізяславі згідно наказу Міністерства культури України у 2015 р. [29].

На протязі 1980-2004 рр. науково-методичну допомогу відділу надавав науково-методичний відділ охорони пам'ятників культури: завідувачі відділу М.В. Тарасова, В.Н. Погорілий, Б.М. Зверобоев, П.М. Калугін, завідуючий сектором археології О.В. Бітковський, завідувача сектором М.Б. Котовська, наукові співробітники М.К. Гершуни, А.Ю. Петрова, Л.Є. Савостіна, І.Р. Михальчишин.

З вдячністю хочеться згадати нашого земляка Івана Романовича Михальчишина. Народився 5 серпня 1941 р. у с. Кривачинці Волочиського району нашої області. Археологічні дослідження у Хмельницькій області почав проводити з 1980-х років. Систематичні археологічні розвідки були зосереджені переважно на території Волочиського району. ... відкрито більше ста поселень бронзового, раннього залізного віків і Київської Русі. ... найбільш досліджено пам'яток черняхівської культури III-IVст. [30, 245-246]. У 2005 р. проведено інвентаризацію 11 пам'яток археології національного значення [31, 153]. Інвентаризація проводилась на територіях 13 районах Хмельницької області. Було обстежено 111 стародавніх поселень та городищ, курганів, відзначено місця зруйнованих курганів, звірено розташування пам'яток і об'єктів з їх планами в обліковій документації, складено схематичні плани [32, 268]. Іван Романович не тільки обстежував пам'ятки у Волочиському районі, а також складав паспорти на об'єкти археології району. В липні 2016 році Іван Романович останній раз був на Хмельниччині, з археологом С.О.Семенчуком, науковим співробітником В.В.Дзьоником, завідуючим відділу С.М.Шпаковським спільно перевіряли пам'ятки Білогірського району. На жаль із-за тяжкої хвороби в серпні ц.ж. року його не стало.

Проблеми пам'ятоохоронної справи у Хмельницькій області піднімалися автором статті на історико-краєзнавчих, наукових, науково-практичних конференціях: регіональних (Обласний краєзнавчий музей, 2004), міських (Хмельницький, 2006 2016), районних (Ізяслав, 2006, Стара Синява, 2013), IX-й Подільській, Кам'янець-Подільській, 1995, Всеукраїнських (Хмельницький, 1997, Луцьк, 2004, Старокостянтинів, 2004), Міжнарод-

ній «Охорона та використання культурної спадщини України: проблеми і перспективи», Севастополь, 2004) [33, 163].

Сподіваюсь, що пам'яткоохоронна робота проведена співробітниками Відділу в попередні роки стане у нагоді майбутнім поколінням по збереженню та використанню пам'яток та об'єктів культурної спадщини Хмельницької області.

Джерела та література:

1. *Майнгардт-Гоголь Н.М.* 40 років спільної роботи в пам'яткоохоронній галузі / Хмельницький обласний краєзнавчий музей: історія і сучасність // Матеріали регіональної музейної науково-практичної конференції Музей як центр краєзнавчих досліджень регіону, - Хмельницький, - 2004. - С. 50-54.
2. Рішення Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 25.03.1971. № 84.
3. Рішення Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 11.03.1972. № 66 «Про затвердження списків пам'яток археології, історії та мистецтва місцевого значення, розташованих на території області».
4. Наказ Хмельницького обласного управління культури «Про утворення нових відділів у Хмельницькому краєзнавчому музеї» від 29.06.1971. № 119.
5. Лист Міністерства культури УРСР від 20.03.1981. № 9-269/9 «Про збереження історико-меморіальних будинків, що знаходяться під охороною держави».
6. Постановление коллегии Министерства культуры УРСР и Президиума правления Украинского общества охраны памятников истории и культуры от 23.11.1982. № 11/18-г «О мерах по выполнению постановления ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР об издании томов Свода памятников истории и культуры народов СССР по Украинской СССР».
7. Письмо Научно-методического отдела охраны памятников от 28.01.1983. № 67 «О составлении Списков памятников культуры области».
8. Постанова колегії Міністерства культури УРСР від 27.08.1975. «Про стан виконання наказу Міністра культури СРСР № 153 від 27 березня 1972 р. «Про введення єдиної уніфікованої форми обліку пам'яток історії та культури СРСР».
9. Постанова колегії Міністерства культури УРСР від 29.09.1976. «Про стан проведення паспортизації пам'яток місцевого значення за єдиною уніфікованою формою обліку».
10. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983. № 31 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'яток історії та мистецтва, розташованих на території області».

11. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.08.1985. № 206 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва, розташованих на території області».
12. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 01.04.1987. № 73 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області».
13. Рішення виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 21.02.1990. № 34 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області».
14. Лист Міністерства культури УРСР від 24.10.1990. № 13-847/13 «Про інвентаризацію пам'яток монументального мистецтва»
15. Розпорядження представника президента України по Хмельницькій області від 05.08.1992. № 149 «Про зняття з державного обліку пам'ятників археології, історії та мистецтва, розташованих на території області».
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2002. № 1330 «Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки»
17. Рішення Хмельницької обласної ради від 25.06.2003 року «Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини» № 16- 7/2003 р.
18. Протокол № 1 від 28.03.2007 р. засідання Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Хмельницької області.
19. Наказ Міністерства культури і туризму України «Про пам'ятники, взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 02.07.2008. № 766/0/16-8.
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
21. Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Державного комітету України з будівництва та архітектури «Про затвердження форм облікової картки та паспорта об'єкта культурної спадщини» від 13.05.2004 № 295/104.
22. Наказ Міністерства культури і туризму України «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 13.07.2009 № 521/0/16-9.
23. Постанова Кабінету Міністрів України «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 03.09.2009 № 928.
24. Наказ Міністерства культури і туризму України «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 03.09.2010 № 58/0/16-10.

25. Наказ Міністерства культури «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 05.07.2011 № 511/0/18-11.
26. Лист-повідомлення Міністерства культури про 5 українських об'єктів включених до Списку всесвітнього спадщини ЮНЕСКО від 06.07.2011 № 1330/75/1-11.
27. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII.
28. Наказ Міністерства культури «Про незанесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 04.04.2016 № 200.
29. Наказ Міністерства культури «Про незанесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 26.11.2015 № 977.
30. *Олена Шамраєва, Марина Лісова*. Самовідданість обраній професії. Пам'яткоохоронна діяльність Михальчишина Івана Романовича. / Олена Шамраєва, Марина Лісова // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 3'2014/ За ред. А.М.Трембіцького, О.Г.Погорільця. - Хмельницький: ІРД, 2014. - С.245-246.
31. *Михальчишин І.Р.* Підсумки інвентаризації пам'яток археології національного значення у 2005 - 2013 рр. / І.Р.Михальчишин/ Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. - Київ,2014. - Вип.9. - С. 153.
32. *Михальчишин І.Р.* Інвентаризація пам'яток та об'єктів археології у Хмельницькій області. /І.Р.Михальчишин / Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. - Київ,2013. - Вип.8. - С. 268.
33. *Майнгардт-Гоголь Н.М.* Пам'яткоохоронна справа на Хмельниччині (Пам'ятки історії, археології, мистецтва) / Науково-краєзнавчий збірник «Маєток». - Самчики,2009. - Вип. 2. - С.163.

Мороз В. С.

м. Хмельницький

Мороз В. С.

м. Дніпро

Орлов В.І.

с. Лісоводи Городоцького району

СЕЛО ЛІСОВОДИ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. ТА В БУРЕМНИХ ПОДІЯХ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена висвітленню періоду господарювання у с. Лісоводах поміщиків шляхетського роду Журовських, їх взаємини з селянами,

внесок у розвиток економіки та культури села, революційні події 1905 та 1917-1920 років, утвердження радянської влади.

Ключові слова: поміщик, Журовські, палац, парк, страйк, заворушення, губернатор.

Селом Лісоводами на протязі його дореволюційної історії володіли Вільковські, Гербурти, Стадницькі, Ліпінські, Раціборовські, Журовські [27, с. 497-499; 3, с. 184-190; 4; 16].

На початку XIX ст. було власністю магнатів Раціборовських. В 1824 р. дочка Людвіка Раціборовського Людвіка (Людвіга) (1805-1866) виходить заміж за Марцелія Журовського (1796-1872) і приносить велике придане, зокрема, с. Лісоводи. Цей шлюб привів до значного збагачення роду Журовських і до появи в них значних маєтків і в Подільській губернії

Після одруження М.К.Журавський жив у Лісоводах в двоповерховому палаці, який довго залишався однією з найкращих споруд на Західному Поділлі [5, с.190].

Марцелій Костянтинович Журавський перестав здавати маєток в Лісоводах в оренду і сам займався господарством. Селяни відробляли панщину згідно офіційному указу три дні на тиждень, тобто 122 дні на рік. Практично вона була дещо більшою – 133 дні та ще відбували 12 так званих змінних днів, несли сторожову та підводну повинність. З кожного двору збирали на пана птицю, яйця і десятину від пасік, овочі, жінки пряли нитки на полотно. В 1840-роках всієї орної землі в маєтку було 2842 дес. Журавський володів 1477 дес., решту 1365 дес. передав селянам для прожиття [17]. На прекрасних лісоводських чорноземах люди збирали низькі врожаї -40-50 пудів (пуд дорівнює 16 кг) через низьку культуру землеробства і відсутність добрив [5, с.191].

Новий власник села був яскравою, самобутньою і багатогранною людиною. Кохався і знався на конях, займався селекцією і виведенням нових порід. На власній фермі в Лісоводах, де він став жити після одруження в двоповерховому палаці, шляхом схрещення арабських і англійських коней вивів нову породу. На престижних європейських скачках вони неодноразово виходили переможцями і завойовували призи. Часті поїздки за кордон, відвідування музеїв, художніх салонів і виставок зародили в нього пристрасть до прекрасного і жагу до колекціонування картин. На протязі багатьох років Марцелій Костянтинович збирав (купляв) полотна фламандських, французьких, німецьких і італійських художників. В його зібранні нараховувалося біля 150 картин.

19 жовтня 1872 р. Марцелій помер і похований в Києві. Після смерті батька у володіння величезними маєтками вступив Євгеній Марцелійович Журавський (2.XI. 1826-23.IV.1913).

Зі спогадів лісоводських старожилів Євгеній Марцелійович Журовський був дивний, за мірками того часу, пан. Добродушний і м'якого характеру. Відзначався добродійністю і благодійністю. Будучи римо-католицького віросповідання, Євгеній Марцелійович в 1873-1874 роках дав багато грошей і будівельних матеріалів на капітальний ремонт православної церкви в с. Вишнівчику і будівництво добротних будинків для церковного причту в Лісоводах. Про їх міцність свідчить хоча б те, що вони простояли біля сотні років і ще в 1950 роках попівський будинок служив сільським клубом.

В пам'яті нащадків залишився простою і скромною людиною, охоче спілкувався із селянами. При зверненні завжди вживав слово «серце». Є.М.Журовський підтримував підприємливих людей. Завдяки його підтримці лісоводці успішно вели торгові справи в губернському Кам'янці та інших містах. Чуйно відносився до прислуги і спеціалістів в маєтку, справно виплачував різні доплати натурою.

Євгеній Марцелійович після смерті батька перевіз з Іванковець в Лісоводи практично всю картину галерею, залишивши там лише декілька полотен. Тут вони залишалися до 1917 року і були розграбовані збільшовиченими тиловыми солдатами 8-го корпусу 8-ї армії Південно-Західного фронту. Подальша доля їх невідома [6, с. 125].

Десь біля 1850 р. Євгеній одружився із Цецілією Стемпковською (1835-25.03.1924), внучкою відомого головного регіментаря польських військ на Правобережній Україні, виконавця кодненської розправи 1768 р. над гайдамаками Й.Стемпковського. Цецілія Стемпковська народила четверо дітей: дві дівчинки і два хлопчики. Альфред народився в с. Лісоводи 31 травня 1868 р. Одружився в Одесі із Марією Здеховською (15.IV.1880-9.III.1967). Євгеній Марцелійович володів цукровим заводом у Вишнівчику, яким управляв син Альфред Євгенійович.

23 квітня 1913 р. старий пан відійшов у вічність і знайшов недовгий спокій в родинній усипальниці на вершині кам'яної Лисої гори. В 1917 р. деморалізовані і збільшовичені солдати-тиловики 7 армійського корпусу в пошуках дорогоцінностей кинулись грабувати могилу Є.М. Журовського. Перевернувши все верх дном, вони викинули останки покійного із склепу на поверхню. Потім до грабунку долучилися селяни, забираючи все необхідне додому. Довершили розгром склепу діти, які порозтягували навіть поховальні металеві вінки з могили. Така була вдячність за все добро і гуманність покійного.

Від палацу Лису гору із усипальницею-склепом Є.М.Журовського на вершині відділяла невеличка долина, річка Лісоводка, ставок із греблею і на ній водяним млином.

Спадкоємцем подільських маєтностей став Альфред Євгенійович (31.05.1869 – 1.08.1949) [18]. Це був політик і підприємець нової формації,

який не замикався в своїх палацах, фермах, ланах і заводах. Альфред перший в роду займається широкою громадською, педагогічною та земською діяльністю. Не маючи детальних біографічних віх його життя обмежимося лише доступними нам фактами. Так, в 1905 р. ми бачимо його почесним блюстителем Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії. 31 січня 1915 р. Міністерство юстиції призначило його почесним мировим суддею Кам'янецького повіту на трьохлітній термін [11, с. 52].

Спочатку він з дружиною проживав у Вишнівчику, де в нього народилися діти. Тут його прив'язував до себе цукровий завод, яким він управляв за життя батька і добре освоїв технологічні процеси виробництва цукру. В 1908 р. він купляє у Раціборовських Маків і відкриває новий власний цукровий завод [21, с. 16, 19] і стає його директором [2, с. 756]. Альфред Євгенійович відновлює резиденцію в Макові, сад і парк. Всі роботи по перебудові і відновленню палацу завершилися в 1912 р. Маків стає його резиденцією. В Лісоводи він тільки наїжджав у господарських справах на дуже екзотичному транспорті і рідкісному в дореволюційні часи автомобілі. Подивитись на нього після кожного приїзду в село збігалися старі і малі [26, с. 69].

Альфред мав четверо дітей. Первісток Адам народився 13.III.1908 р. в Вишнівчику, помер 20.IX.1992 р. в Оттаві, столиці Канади. Цецілія – біля 1910 р. Коли і де померла невідомо. Антоніна (12.VI.1912-16.I.1987) закінчила земні дні в Щецині в Польщі. Марія народилася 25.III.1917 р. в Макові, померла 25.IX.2001 р.

Революція застала дітей А.Є.Журовського малолітніми. Найстаршому Адаму виповнилося лише 9-10 років. Через юний вік вони не могли брати участі в польських легіонах і білому русі. З частинами польських військ під час польсько-радянської війни 1920 р. сім'я залишила Поділля і емігрувала до Польщі.

Перше, на сьогодні відоме зображення палацу в Лісоводах в 1871-1873 рр. зробив учасник польського повстання 1831 р. художник, піаніст і композитор, друг Ф.Шопена, А.Міцкевича і І.Крашевського Наполеон Орда (1800-1883), який тут бував і давав концерти.

Навколо палацу розкинувся великий парк площею 30 га. Перед портиком фасаду розміщувався великий квітник із різних квітів. Навпроти палацу на протилежній стороні газону стояв одноповерховий флігель. З північної сторони парадного під'їзду красувалася алея із висаджених старих лип. Зі східної сторони палацу розміщувалися газони і клумби з квітами і кущами. Із півночі йшла каштанова алея, а на сході група старих дерев. Найбільша частина парку спускалася на південь від палацу і газонів до ставу. Стежка із парку вела до білого полакованого містка, який з'єднував берег із островом посеред ставу, на якому вирощували квіти. Територія

мастку з східної, північної та західної сторін була огорожена кам'яним муром і обсаджена липами та ясенями. На фотографії 1914 р. видно, що парк був розділений декількома широкими алеями на компактні ділянки, які вели до штучного великого ставу – озера [19].

Палац в оточені парку і саду був обов'язковим атрибутом заможного панства, свідченням про рівень духовної культури власника, підкреслювали його високе суспільне становище. Для їх створення запрошували знаменитих ландшафтних архітекторів і художників.

Ірландець за походженням Діонісій Мак Клер (1762-1853) заклав 70 парків, із них більше 50 на Волині і Поділлі. Створював парки в маєтках Раціборовських-Журовських у Макові, Вишнівчику, Городку, Іванківцях. Зрозуміло, що він був запрошений для благоустрою парку у Лісоводах [7, с.14-22].

Журовські походили із старовинного дворянського (шляхетського) роду і були внесені до VI частини дворянської родословної книги Київської [24, с.88] і Подільської [23, с. 224] губерній. Багаті поміщики і заводчики, добрі і вмілі господарі. Засновники і власники двох цукрових заводів в Вишнівчику і Макові. В сільському господарстві застосовували найновіші досягнення науки і техніки, передові технології обробітку землі, посіву, вирощування, збирання, збереження і переробки врожаю, широко використовували сівалки, культиватори, плуги, парові машини для обмолоту зерна і т. п. В рослинництві застосовувалося дев'ять сівозмін. Журовські володіли маєтками на території сучасних Хмельницької, Черкаської і Житомирської областей, були відомими меценатами, внесли свій внесок на педагогічній і земській нивах.[3, с. 185].

У пана Журовського збереглися дружні стосунки з графом Грохольським. Вони разом закінчували агрономічну школу у Львові.

Чудові палац, парк та озеро, велике зібрання художніх картин, багата бібліотека, великий концертний зал все це манило у Лісоводи. Лісоводи були значним культурним центром Поділля. За переказами старожилів Лісоводи у свій час відвідав один із фундаторів подільського краєзнавства протоієрей М.Я. Орловський (1807-1887). У березні 1907 році Журовського відвідав історик, етнограф Ю.Й. Сіцинський (1859-1937), який в своїй праці «Історія Подільського краю» розповів про Лісоводи та про Журовського. У Лісоводах побував лікар, письменник, етнограф Йосип Ролле (1829-1894), який також описав Лісоводи у своїх «Історичних оповіданнях». У Журовського не один раз бували перші особи губернії – губернатори, віце-губернатори, предводителі дворянства. У панському маєтку також гостювали граф Ф. Чацький, патріарх, науковець, майбутній ректор Кам'янець-Подільського державного університету Іван Огієнко (1882-1972).

У дореволюційні часи Лісоводи мали непривабливий вигляд. Вузькі, зарослі бур'янами вулиці, навесні і восени ставали непрохідними від багнюк; глинобитні хатини з невеликими вікнами, з прогнилою солом'яною стріхою, були безладно розкидані обабіч них. Майже в кожній хатині, нерідко в одній оселі тулилося по дві, а то і по три сім'ї. Антисанітарні умови призводили до частих захворювань. Багато селян були мало або зовсім безземельними. Так, в 1884 р. селі було 230 жилих хат, проживало 1312 мешканців, які володіли 1694 дес. волоської землі, дворянської землі було 1274 дес. [25, с. 869]. Населення села зростало. В 1893 р. в селі було 332 двори, в яких проживало 1921 душ [8, с. 259]. За останні 12 років за даними А.Крилова (1905 р.) населення села зросло на 1342 душі і складало 3264 душ [15, с. 13]

В.К.Гульдман в роботі «Поместное землевладение Подольской губернии», що вийшла у світ в 1898 р., приводить такі дані про дворянське землекористування: «Всієї землі в маєтку 1393 дес. в тому числі садибної – 30 дес., орної – 1273 дес. і лісу – 90 дес.» [9, с. 20]. В 1903 р. вийшло друге, виправлене і значно доповнене видання «Поместное землевладение в Подольской губернии. Настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов» того автора, секретаря Подільського статистичного комітету. Дані про кількість землі в Лісоводах де що розходиться із вище наведеними: «Всієї землі в маєтку 1253,555 дес., в тому числі садибної – 28,1386 дес., орної – 976,998, лісу – 233,1876 і вигін – 14,1235. Господарство веде сам власник. В маєтку знаходиться кінський завод і ведеться дев'яти пільне господарство» [10, с.53]. За даними «Памятной книжки Киевской губернии на 1915 г.» він володів на Київщині 5474 дес. землі в селах Майданецькому, Корсуні, Зеленовці плюс згадуваними маєтками на Поділлі [2].

Початок ХХ ст. був неспокійний та насичений багатьма подіями: російсько-японська війна та поразка в ній Росії, розгортання революційної боротьби трудового люду за свої соціальні та національні права як у самій Росії так і на її національних окраїнах, перша буржуазно-демократична революція 1905-1907 рр. в Росії. Початок ХХ ст. також характеризувався економічною кризою. Держава різко збільшила відрахування податків з власників, а ті, в свою чергу, підвищили ренту з селян і робітників. Підвищилися ціни на товари. Зменшилося їх виробництво за рахунок скорочення кількості робочих днів. Це ще більше погіршило становище робітників і селян. Водночас відбувався посилений процес концентрації виробництва, особливо в промисловості. Змінювались стосунки між людьми, в тому числі між селянами і власниками. З'явилося нове покоління людей, яке поставило собі за мету багато чого змінити в житті. Соціалістичні ідеї зачепили і мешканців Лісоводів. На початку квітня 1905 р. селяни застрайкували і обрали страйковий комітет у складі Г.П.Ковша, М.І.Ковша,

П.А.Гончара, Г.П.Баса. І.С.Драпака, І.П.Пасічника., які вимагали підвищення плати найманим робітникам, повернення громаді лісових масивів Липини, Березини і Клина, захоплених ще в першій половині XIX ст. та пасовищ [5, с 191]. Пан Журовський ці вимоги відхилив і в подальшому страйк переріс у масове заворушення. Натовп лісоводських селян з'явився до маєтку Журовського і зажадав виконання своїх вимог і, не добившись цього, попрямував до лісу, який був проданий німецьким купцям Кацу і Вайсбергу щоб зрубати його. В лісі натовп розгромив лісову контору і розігнав полісовщиків. Потім заворушення перекинулися в Леваду [12, с. 147]. Після цього плугом повідрізали поміщицькі землі, які вимагали повернути селянам, відновили випас громадської худоби. Плуг тягли усією громадою в знак народного виявлення. Організатором заворушення був Іван Драпак.

Над полями плив людський гамір, веселий, і водночас тривожний. Загальний контроль та нагляд за порядком здійснювали члени страйкового комітету Іван Ковш із своїми синами Максимом і Петром. Сам Іван Ковш був готовий за свою селянську правду і справедливість постояти на смерть.

Серед страйкуючих зібралися люди, які мали у своїй власності землю, але вимагали більше. Це нагадувало козаччину давно минулих часів, а Журовському, всупереч його добродушності, давало підставу назвати лісоводців гайдамаками, а Івана Драпака – Тарасом Бульбою [5, с. 191].

6 квітня в Лісоводи виїхав мировий посередник і виступив на сході селян. Візит успіху не мав. Поміщики вбачають порятунок тільки в урядових репресіях і застосуванні сили проти селян [12, с. 145-148].

В селі з'являється подільський губернатор О. Ейлер у супроводі двох сотень Оренбургського козачого полку. На сход прибули губернатор, Євгеній Журовський і священик. При їх появі люди стали на коліна. О. Ейлер підняв людей з колін, привітав громаду, дорікнув за самоправство і повідомив, що по факту протиправних дій буде проведено слідство. Членів страйкового комітету і активних учасників заворушення ув'язнили строком до 8 місяців в Кам'янець-Подільській тюрмі. Так пишуть окремі дослідники. Сухі архівні рядки далекі від ідилії. 4 травня 1905 р. губернатор доповідав в Міністерство внутрішніх справ про хід подій і причини, які привели до заворушення, зокрема, у Лісоводах: «В угодях Журовського крестьянское самоуправство выразилось в поджогах и разрушениях». О. Ейлер визнав, що до нього призвели непосильний економічний гніт і засила орендаторів-свреїв і управляючих [12, с.150].

Революція 1905-1907 років змусила уряд до проведення реформ. Ініціатором і виконавцем стає міністр внутрішніх справ і голова ради міністрів П. Столипін (1862-1911). За указом 9(22) листопада 1905 р. кожний селя-

нин одержав право вийти із общини, одержати свій наділ землі у приватну власність, продати його або вийти з нею на хутір чи отруби. Так на південно-західній околиці Лісовід на відстані приблизно 1,5-2 км з'явилися так звані висілки, які існують і сьогодні в лісі на трасі Городок – Гусятин – Кам'янець-Подільський.

Державний кордон між Річчю Посполитою та Австрією 1793-1809 та 1815-1917 рр., між Російською імперією і Австрією, з 1867 р. – Австро-Угорщиною, 1921-1939 рр. Україною і Польщею проходив по р. Збруч, яка протікала на захід від Лісовод на відстані приблизно 17 км. Перебування в прикордонній смузі для жителів Лісовод – нечувана річ в СРСР проявилась у наявності паспортів з темно-зеленою палітуркою.

Глухе подільське та волинське прикордоння яскраво описав в творах «В лесной глуши» та «Олеся» О. Купрін – поручик 46-го Дніпровського піхотного полку, розквартированому переважно на Поділлі – Проскуріві, Гусятині, Волочиську. Чи не перебував офіцер-письменник в Лісоводах під час служби в 1890-1894 рр. поки що не встановлено. Згідно із широко поширеним звичаєм поміщики запрошували до себе офіцерів полків, які квартирували поблизу.

28 червня 1914 р. в Сараєві був убитий спадкоємець австро-угорського престолу з дружиною. 28 липня Австро-Угорщина оголосила Сербії війну. У відповідь на це Росія розпочала мобілізацію і 18 липня Подільська прикордонна губернія була переведена на військове становище. 1 серпня Австро-Угорщина оголосила Росії війну, практично нічого не знаючи про дислокацію і чисельність російських військ. Австрійці вирішують провести силову стратегічну розвідку. 1 серпня ворожа 2-га кавалерійська дивізія атакувала Володимир-Волинський, але була відбита з великими втратами. Зазнали невдачі і дві інші спроби закріпитися на території Росії.

3 серпня австрійці перейшли кордон біля Сатанова. Пройшовши через села Турчинці і Раковець з оголеними шаблями полки 5-ї кавалерійської дивізії зупинились біля Кузьмина і зайнялась грабунком. Друга частина цієї ж дивізії перейшла через Збруч біля Гусятини і шляхами через Лісоводи рухалась до Городка, де 4 серпня була розгромлена 2-ю зведеною козачою дивізією 8-ї армії під командуванням О. Брусилова (1853-1926), рештки відходили через Лісоводи, Кутківці, Вільхівці на Гусятин. Так Лісоводи вже вкотре обпекло полум'я війни [14, с. 179; 13, с.38-40].

1-а кавалерійська дивізія захопила Кам'янець-Подільський. Третя спроба закріпитися на Поділлі успіху не мала. Через сім днів непрохані гості поспішно відійшли, не встигнувши нічого в'яяснити про російські сили. Австро-угорське командування навіть не підозрювало про присутність тут 8-ї армії генерала від кавалерії О. Брусилова.

Російські війська 8-ї армії перейшли Збруч і вступили в Галичину на територію Австро-Угорщини. Через село проходить, зокрема, переможна

2-а зведена козача дивізія, яка дислокувалася в районі Городка. Лісоводи перетворюються на прифронтову зону з розміщенням тут різних тилових служб. Командувач південно-західного фронту генерал О. Брусилов 16 березня 1916 року побував у Лісоводах. Лінія фронту проходила через Гусятин. В цей день О. Брусилов їхав із Волочиська на Гусятин. Звідки і розпочався Брусиловський прорив.

Після зречення Миколи II від престолу в село з фронту відвели 349-й і 350-й сибірські полки. Солдати відпочивали по різному. Одні мітингують, другі женихаються, треті мародерствують. Головний удар був направлений на маєток Альфреда Журовського. І це був тільки початок. 21 листопада 1917 р. начальник Кам'янецької повітової міліції доповідав, що майже півроку, з 9 липня, проходить розграбування і знищення палацу, господарських будівель, худоби, сільськогосподарського реманенту, зерна, вирубка парку і лісу. В цей час була розграбована картинна галерея і бібліотека. Про їх розмір свідчать спогади старожилів. Викинуті на вулицю книги утворили гору, яка вершиною сягала другого поверху палацу [6, с.125].

Після повалення в лютому 1917 р. царського самодержавства в Лісоводах розгорнулася боротьба за створення нових органів влади. 28 березня відбувся схід жителів села, який обрав сільський виконавчий комітет. Влітку 1917 р. селяни взяли активну участь у страйковому русі сільськогосподарських робітників, вимагаючи від пана Журовського підвищення розцінок під час жнив та оплати за виконану роботу. Діставши відмову, страйкарі заборонили адміністрації маєтку використовувати на сільськогосподарських роботах військовослужбовців, запрошених поміщиком і арештували управителя маєтку. Селяни домоглися задоволення своїх вимог: їм дозволили збирати врожай за кожний третій сніп. 18 квітня (1 травня) 1917 р. в Лісоводах вперше відбулася маніфестація жителів села, присвячена першому травню.

Отримавши звістку про перемогу збройного повстання петроградського пролетаріату в жовтні 1917 р., А. Є. Журовський із сім'єю навантаживши на три карети необхідні речі, вночі 22 листопада 1917 р. залишив панський маєток. А вже на початку грудня 1917 р. в Лісоводах була встановлена радянська влада, обрано ради робітничих, селянських і селищних депутатів. Місцевий земельний комітет провів облік майна в поміщицькому маєтку і розподілив його між сільською біднотою. 12 грудня створено виконавчий та земельний комітети [22].

22 лютого 1918 р. в Лісоводи увійшли австро-німецькі війська. В село знову повернувся поміщик А. Журовський. З ним прибув і каральний загін. Зігнавши все доросле населення, карателі зажадали негайної сплати контрибуції, повернення панської землі, майна, маєтку, худоби, сільськогосподарських знарядь тощо. Наступного дня всіх, хто брав участь у роз-

поділі панського майна, піддали жорстоким катуванням. Тоді від рук окупаційної влади загинули активісти села І. Пасічник та А. Козій. Маєтком правив після повернення Альфред Журовський [22].

20 листопада 1920 р. червоні частини увійшли у Лісоводи, тут знову відновилася радянська влада, а 22 листопада створено сільський революційний комітет (голова – П’ятницькій Олександр Петрович) та комітет незаможних селян на чолі з Горбатим Олексієм Остаповичем, які розмістилися в панському маєтку. 12 січня 1920 р. сільський революційний комітет передав свої повноваження обраній сільській раді. При сільській раді була організована земельна комісія, яка підготувала матеріали для розподілу поміщицьких угідь і куркульських земель між селянами. Наприкінці травня 1921 р. близько 400 селянських дворів одержали 710 десятин землі. 28 травня був організований радгосп імені Чичеріна в селі Лісоводи. Не оминули Лісоводи і реформи народної освіти – 26 лютого 1921 р. на базі колишнього однокласного училища була утворена чотирирічна трудова школа, яка розташувалася в центральному вході в палац. Заняття учнів в чотирирічній школі розпочалися з 1 березня 1921 року. 20 червня 1921 р. розпочалися заняття пункту ліквідації неграмотності (ЛІКНЕП) у вечірній час [22].

Почалась новітня історія села, яка крім позитивних змін включала й такі явища, як: продподаток, колективізація, голодомор та репресії.

Джерела та література:

1. Адрес-Календарь Подольской губернии. – Кам.-Подольск, Изд. губерн. стат. ком., 1904 – 320 с.
2. Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1911 г. Изд. С.М. Богуславского. – К. тип. 1-й Киевской артели печат. дела, 1911 – 856 с.
3. Aftanazy Roman Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Tom 9. Wojewodztwo Podolskie. – Wrocław – Warszawa – Kraków. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1996 – s 444.
4. Białkowski Leon Podole w XVI wieku / Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920. – s.230.
5. Великий Є.М., Гарнага І.В. Лісоводи // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., УРЕ, 1971. – 706 с.
6. Відомість о маєтках, зруйнованих та зрабованих. Копії документів з історії міста Городка в фондах ЦДАВО України. Підготувала Н.В. Григорчук // Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина. – Городок, Бедріхів край, 2008. – 266 с.
7. Візнюк В. Діонісій Макклер – паркобудівничий України // Маєток – Самчики, 2009 – вип. 2. – 170 с.
8. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии [Алфавитный перечень населенных пунктов губернии с указанием некоторых справочных о них сведений]. Издание Подольского губернского ста-

- тистического комитета. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского Правления – 1893. – 636 с.
9. Гульдман В.К. Поместное землевладение в Подольской губернии. Издание Подольского Статистического Комитета. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1898. – 440 с.
  10. Гульдман В.К. Настольно-справочная книжка для гг. землевладельцев и арендаторов. Поместное землевладение в Подольской губернии. Издание 2-е, исправленное и значительно дополненное. – Каменец-Подольский: Типография С.П.Киржацкого, 1903.–896 с.
  11. Журнал Министерства юстиции. – Петроград: Сенатская тип., 1915. – №9. – 152 с.
  12. Из предствления мирового посредника 2 участка Каменецкого уезда на имя Подольского губернатора // Променистий і щирий мій краю. Городок на Смотричі-2 – Городок, Бедрихів край, 2010. – 400 с.
  13. Єсюнін С.М. Перша світова – бій під Городком // Незнане Поділля. – Городок, Бедрихів край, 2012. – 155 с.
  14. Керсновсий А.А. История русской армии в 4-х томах Т. 3. – М: Голос, 1994. – 352 с.
  15. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1905. – 563 с.
  16. Kronika polskich rodow szlacheckich Podola, Wolynia i Ukraine. Przez Kazimierza Pułaskiego. Tom I, – Warszawa, 1911.- s. 160.
  17. Marczynskie W Statystyczne, topograficzne i historyczne opisani, ce gubernii Podolskiej. Z rycinami i mappami. – Wilno, 1870- t.1
  18. Мороз В.С, Мороз В С. Альфред Журовський – останній власник Макова / Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-краєзнавчих праць // [редкол.: Прокопчук В.С. (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2013. – Вип.5. – 648 с.
  19. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Палац і парк Раціборовських-Журовських у Лісоводах // Маєток. Науково-краєзнавчий збірник Державного історично-культурного заповідника «Самчики»/ під ред. Пажимського Б., Пажимського О., Єсюніна С., Казімірової Л., Білика Р. – Самчики, 2015. – 752 с.
  20. Мороз Віктор, Мороз Володимир. Лісоводи / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви. / Ред. кол. Баженов Л. В.(голова), Єсюнін С. М. (співголова), відповід. Редактор та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – 248 с.
  21. Мошак М., Лисюк Ю. Маківська здравниця. Історичні нариси та подорожі туристичними маршрутами Поділля. – Кам.-Под.: ПП «Медобори-2006» - 2008. – 103 с.
  22. Орлов В.І. Лісоводський палац: Історичний нарис. – Лісоводи, 2008. – 103 с.

23. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии. – Кам.-Под. тип. губерн. правл. 1897. – 224 с.
24. Список дворян Киевской губернии – К., тип. 1-й Киев. артели печатного дела, 1906 – с. 388.
25. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. IV – Warszawa, 1883. – s.960.
26. Теклюк Василь Лісові Води./ Городок: Бібліотека часопису «Бедрихів край», ч. I 1994 р. – 87 с.
27. Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета. Выпуск седьмой. Под редакцией Н.И.Яворского. – Каменец-Подольский, вып. VII, 1895. – 611 с.

ДОДАТКИ

*Журовський А.Є.
(1869 – 1949).*

Fig. 175. Lysowody, pałac od frontu przed 1914 r.

1914 р. Палац Журовських

Палац з південно-західної сторони. 2014 р.

*Дуб центральної алеї. Жителі села.
Зліва на право: Віктор Степанович Мороз, Сергій Вікторович Мороз,
Оксана Антонівна Михайлова, Володимир Степанович Мороз. 2013 р.*

Трембіцький А. М.
м. Хмельницький

ЛІЧНИЦТВО УКРАЇНСЬКИХ ЛІРНИКІВ І КОБЗАРІВ – СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАРОДНИХ ПОГЛЯДІВ І ЗНАНЬ У ГАЛУЗІ МЕДИЦИНИ

У статті висвітлюються деякі аспекти лічництва українських лірників і кобзарів, носіїв українського «незрячого» мандрівного епічного мистецтва, як складова системи народних поглядів і знань у галузі медицини, його значення в усій духовній культурі українського народу.

Ключові слова: лірник, кобзар, лічництво, народна медицина, сакральні знання

Українські лірники і кобзарі, незважаючи на своє суспільне положення, витворили свою культуру, свою систему сакральних знань, обсяг, глибину й значимість яких нам й досі важко досягнути. Знаний дослідних

українського Кость Черемський зазначає, що «сакральні кобзарські знання, як символ української духовності, становлять практичну цінність» [1, с.196]. Тому, розглядаючи проблему традиційного українського лічництва, варто зазначити, що лірник і кобзар, пройшовши вивчення Дванадцяти Вустинських книг, отримував чудову життєву школу і ставав добре адаптованим до різноманітних життєвих ситуацій, а здобутий при цьому «багатий мистецький, філософський і практичний набуток піднімали незрячого співця від жебрацького стану до рівня служителя вищих цінностей».

Українська творча інтелігенція інтуїтивно відчуваючи глибокий внутрішній стрижень мандрівного епічного співцтва, визнавала кобзарів носіями «світлих думок і прагнень» [1, с.195] і «немає в кобзарстві ніякої гордої войовничості» [2, с.102-103]. Характеризуючи українських кобзарів Д. Яворницький писав, що вони мали досить велику силу, адже для українських козаків «кобзар був завжди твердим і непереможним оборонцем усіх старовинних козацьких звичаїв і заповітів. Далі він же був першим лікарем між козаками недужими, або на війні пораненими, лічачи їх різними цілющими травами, йому відомими...» [3, с.8].

Лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на проблему народної медицини українців, як складний комплекс поєднання позитивних емпіричних знань з засобами лікувальної магії, на унікальне значення лічництва лірників і кобзарів для національної культури українського народу, на роль народних співців у підтримці духовного здоров'я української нації, які своїм мистецтвом у часи найжахливіших епідемій, нескінченних воєн, непосильного чужоземного гніту, намагались урівноважити духовний організм українців, звернули увагу П. Куліш, П. Мартинович, С. Нос, М. Сумцов [1, с.419], Д. Яворницький [4], П. Безсонов [5], В. Гнатюк [6], П. Єфименко [7], Є. Кріст [8], В. Милорадович, Я. Новицький [9] та ін.

Так, Г. Хоткевич у своїх рукописах про кобзарів і лірників називав «лікарське мистецтво невід'ємною частиною ремесла незрячих співців» [1, с.425]. Відомості про незвичайне вміння лірників і кобзарів знімати певні нервові розлади знаходимо в спогадах про О. Вересая, Г. Гончаренка, Ф. Гриценка-Холодного, А. Парфиненка, А. Саранчу (20-30 р. ХХ ст., *Полтавщина*) та лірників М. Вернигору (кінець ХVІІІ ст., *Київщина*), Й. Гливкого (початок ХХ ст., *Харківщина*), Журавля (середина ХІХ ст., *Поділля*) [1, с.172], Костюка (початок ХХ ст., *Волинь*) [1, с.425] та ін. Так, харківський «незрячий» кобзар А. Парфиненко, за спогадами сучасників, володів незвичайними здібностями діагностувати соматичні захворювання за биттям пульсу. Знав «багато рецептів традиційної народної медицини і замовлянь» [1, с.172] і «лікував природними засобами, використовуючи знання народної астрології».

Професійні медики також долучались до справи дослідження і розвитку лірницько-кобзарської й бандурницької справи, і як стверджує К.

Черемський «такий збіг не випадковий і свідчить про духовну спорідненість кобзарів і лікарів у служінні спільним людським ідеалам» [1, с.425]. Так, лікар за фахом і знаний дослідник музичного фольклору лірників і кобзарів П. Демуцький, відводив їхньому співу, «як чиннику пробудження Генетичної історичної пам'яті, не лише видатну виховну роль, але вважав досить серйозним запровадження «давньої співоцької психотерапії до сучасної практичної медицини» [1, с.419]. Відомий лікар й етнограф С. Нос вважав, що в епічному спадкові українських лірників і кобзарів закладено багато раціональних медичних порад і рецептів. Один із прадавніх засобів першої допомоги смертельно пораненому Хведору Безрідному відображено в думі «Про смерть Хведора Безрідного», коли джура окроплює його рани водою і зав'язує червоною китайкою [1, с.172]. С. Нос розцінюючи дії козацького джури, як відголосок прадавнього лічництва, писав, що рану необхідно «окропить, охолодить водою, а як од води не допоможе, уже червоною китайкою закрити» [10, арк.114зв.], адже в народній медицині – червоний колір належить до «симпатичних» засобів, які сприяють припиненню кровотечі.

Із сивої давнини, з покоління в покоління усним шляхом передавалися народні погляди і знання у галузі народної медицини, вони знайшли своє закріплення в народних звичаях, казках, піснях, переказах, приказках, прислів'ях та в інших письмових джерелах (*лічебниках, травниках тощо*), де постійно наголошується на важливості й необхідності дотримання чистоти та охайності в побуті [11, с.387; 12, с.187]. В основі народних поглядів на причини захворювань лежали раціональні та ірраціональні уявлення, згідно з якими хвороби спричинювалися:

«волею Божою»;

різними чарами (*в'язання вузлів, дання, підкинення, підливання, пристрит, уроки тощо*);

певними явищами оточуючого світу (*грім, блискавка, затемнення Сонця чи Місяця, розташування зірок; вітер, вода, земля; гадюка, жаба, хробак тощо*);

впливом злих духів-демонів, котрі проникають в людину (*домовики, крикливиці, перелесники, упирі тощо*);

природними факторами (*інфекція, надривання, простуда тощо*) [13, с.1686].

Переважну частину захворювань українці визначали за симптомами, які найчастіше відбивали їхні зовнішні ознаки та прояви, що й зумовило своєрідні народні назви хвороб в народній медицині. Так, запалення дихальних шляхів та легенів називали *застудою, кольки напали, ядухою*; очні захворювання – *трахомою, більмом, плаксивицею*, шлунково-кишкові – *бабицями* [14, с.211], артрити – *камчюг*, астму – *вдушь*, епілепсію – *падуца неміч*,

жовтяницю – *златяниця*, малярію – *тряся*, плеврити – *усові*, тиф – *огнева*, туберкульоз – *сухоти* тощо [13, с.1685].

Уже в часи Київської Русі «професійний» прошарок спеціальних людей, добре обізнаних з різноманітними народними методами і засобами народної медицини був представлений давньоруськими «відунами», «волхвами», ліццями [12, с.176], баїльниками, промовниками, чаклунами [11, с.388], ченцями [13, с.1685], вродженими та навченими знахарями, серед яких виділялися *баби-повитухи*, *костоправи*, *кровопускателі*, *травники* тощо, які виконували різноманітні магічні дії та обряди [14, с.212]. В народі послідовників співців князівської доби – мандрівних музик (*кобзарів*, *лірників – авт.*) небезпідставно вважали характерниками, пов'язаними з вищими силами, оскільки вони начебто вміли матеріалізувати свою уяву, які були віщунами і жерцями, радниками князів і королів, розпалювачами народних пристрастей і войовниками, проповідниками справжньої духовності, з презирством відносились до багатства та з байдужістю до слави і почестей, водночас це були лікарі (*на лебійській мові – лікорники*) [15, с.405]. Майже кожна лірницько-кобзарська артіль мала в своєму середовищі знахаря, або чаклуна, які займалися лікуванням [16] (*лікувати на таємній професійній мові апро – лікорити*) [15, с.405]. Сакральні «потаємні» знання лірників і кобзарів, у т. ч. й про лікорництво, що були доступними далеко не всім лірникам і кобзарям – зосередженні в Десятій Вустинській книзі, яка в середовищі епічних співців звалася «Мудровник – толковник – повчальник!» [17, арк.22], яка разом із Одинадцятою та Дванадцятою Густинськими книгами належала до трійці найзаповітніших лірницько-кобзарських книг філософського та історичного змісту [1, с.162].

«Незрячі» епічні співці не розкривали відомі їм таємниці. Всі розмови про свою лікарську магію, особливо коли це стосувалося різноманітних лікарських засобів і порад, тобто коли лірника чи кобзаря «часом запитає яка молодиця, що робить, як колька коле, а то ще що-небудь», зазвичай переводили на жарт, – говорив лірник Каленик Костюк [1, с.170]. Загалом же, народна уява приписувала українським лірників і кобзарів здатність впливати на таємничі сили, зцілювати від будь-якої недуги, розпізнавати і лікувати дуже багато хвороб різними засобами.

Найбільш поширеними ліками мінерального походження в народній медицині українців були вода, гас, глина, крейда, пісок, «синій камінь», сіль, сірка, янтар та ін. [14, с.212]. До арсеналу лікувальних засобів тваринного походження українці включали жири домашніх тварин (*гусей, кіз, собак, свиней, індиків тощо*), борсука та інших звірів, а також молочні вироби, жовч та шкіру тварин, серед них особлива увага надавалася продуктам бджільництва. Широко використовувалися городні, зернові й технічні культури (*буряк, овес, гречка, капуста, картопля, конопля, льон, мак, морква, редька, хрін, цибуля, часник, ячмінь тощо*).

Українці також добре були обізнані з лікувальними властивостями ди-корослих та культурних кущів (*глоду, калини, малини, проскурини, шипши-ни*) [14, с.211]. А також з цілющими властивостями рослинних символів українського народу (*берези, верби, дуба, клена, липи, сосни, тополі, черем-хи*). Найбільш шанованою в українців є верба, яка символізує дерево роду праслов'ян, тому й освячують українці у Вербну неділю саме вербові гілоч-ки. Народна мудрість зафіксувала здатність верби бути природним фільтром, саме тому з давніх-давен українці брали й досі беруть воду для пиття з-під верби. За народним звичаєм кладуть вербову дощечку у відра, щоб поліп-шити смак води, надати воді «вербового духу», котрий утворюють смолисті речовини. Настій кори цього цілющого дерева знижує температуру, допома-гає при головному болю, невралгії, подагрі, простуді, ревматизмі, розладах шлунка, а ванни – запобігають потінню ніг, шкірним хворобам тощо. Твор-ці лірницько-кобзарських музичних інструментів здавна використовували гнучку, дзвінку і легку вербову деревину для виготовлення бандури, кобзи і ліри, а також меблів, ложок, іншого начиння. На Запорізькій Січі вербова ложка слугувала для перевірки добровольця, якого запрошували до гуртової каші, яку кожен козак їв своєю ложкою, а хто не мав вербової ложки, вва-жався ворогом, який намагався пробратися в табір [18].

Досить поширеним традиційним засобом народного лікування були **співочькі молитви**, виконання яких – один із давніх обов'язків україн-ських «незрячих» мандрівних співців. Так, В. Прус писав: «Як горе... то всякий питає (співця). Лірника просять, щоб він молився за живих, або за умерших» [19, с.138]. Недаремно Божий чоловік у «Чорній раді» П. Куліша говорить:

– *Наше діло Богові молитись,
Спасителю хреститись...* [20, с.30].

А. Парфиненко розповідав, що Панотець Хведір Кушнерик знав «силу силену молитов – не злічити» [1, с.175] і був дуже прискіпливим до своїх учнів вимагаючи від них правильно завчати і проказувати молитви при життєвих потребах. Лірники і кобзарі, щоб користуватися заслуженою по-вагою в людей, мали знати, як *загальновідомі* молитви, так і молитви *до святих при різних болячках і хворобах*. Вони широко використовували при збавленні від «*хворостей і напастей*» канти та псалми. В їх середовищі від недугів та від різних пригод найпоширенішими були такі молитви:

від сліпоти і хвороб очей – молитва святому мученику Лонгину Сотнику;
від головного болю – молитва святому Івану Хрестителю, або псалм:

Память твоя пресвятая,

*А ще в мире похвала:
Руце твоя пресвятая
Всіх нас очищають...*

від зубного болю – молитва святому мученику Антипу (Антипкові) [1, с.175];

- *для полегшення пологів* – молитва святій великомучениці Катерині;
- *від плотських спокус жінкам* – молитва до «Марії Магдалини»;
- *від раптової смерті, або молитва «на пригоду»* – молитва до святої великомучениці Варвари, або псалм:

*«В Тройце свята Варваріе!
І к ней поклон создаймо!
І к ней, сердцу гори зряцу,
Со слезами славяще
Есь чеснейша і прелюбезнейша,
Варваріе дівиця!
В бідах, скорбях і в немоцах*

Скорая помощнице!...» та багато інших [1, с.176].

Щира сповідь перед Богом «служила основою духовного єства «незрячих» співців», які вважали, що «Божа молитва мусить проказуватися лише на самоті» [1, с.177]. До таких щирих сповідей відноситься записана П. Мартиновичем «сугестивна» псалма «Про Суса Христа»:

*– Ісусе, ти ж моя радосте,
Ісусе, ти ж моя слабосте...
Ісусе, ти ж моє ратуваніє,*

Ісусе, ти ж моє врачуваніє... [21, арк.288].

На думку знаного дослідника, до речі лікаря, К. Черемського, плач виступав досить важливим «елементом внутрішньої молитви співців», адже «скріплював віру, породжував благовійність, надію у Спасителя й оновлення світу», позбавлявся «тягаря побутовщини, підносився над мирським світом, йому ставали доступними сердечні відчуття і відкривалися можливості душевного виспіву. Вилитий у щирій молитві душевний порив співців був важливим для гармонійного існування, подолання життєвих труднощів і тілесних хвороб». У псалмі «Ісусу», співається:

*– Ісчезну в болєзні
Без тебе Бога*

*Ти ж моя крєпость, здравіє,
Ти слава многа... [1, с.77].*

Від самого початку виникнення музичних інструментів, першої мелодії та першої пісні виявився незвичайний їх вплив на людину. К. Черемський відзначає, що музика виступала своєрідним каталізатором мобілізації потенційних сил організму на подолання життєвих перешкод. Так, вона заспокоювала при збудженні, сприяла піднесенню настрою при душевному пригніченні, відволікала ослаблого від хворобливих переживань, полегшувала застосування інших лікувальних заходів [1, с.418]. Народ з

давніх-давен складав легенди про надприродне походження й чародійні властивості музичних інструментів, про використання жерцями та лічниками музичного супроводу для лікувальних закладь та дійств. Лірники і кобзарі своїм мистецтвом лікували людські слабкості і хворості, впливали на душевний стан, маючи «надприродні» можливості. Їх сприймали не як «бунтарів чи «будителів народньої свідомості, а як на носіїв одного з найдавніших методів лікування та профілактики психонервових розладів» [1, с.419]. Самі тексти пісні чи замовляння лірника чи кобзаря сприймаються звичайними слухачами за допомогою ритму, який є досить специфічним і відмінним від звичного. Змінюючись декілька разів або ж вражаючи своєю монотонністю, ритм впливає на сприйняття дійсності (часу), він заспокоює, присипляє, чи викликає певний внутрішній дискомфорт, змінює внутрішню сутність хворого, який підпадаючи під благодійний вплив їхньої музики, текстового ритму епічних творів і ритуального дійства замовляння, здатен увійти в легкий транс, втрачає звичне сприйняття часу, водночас у нього загострюється слухове відчуття дійсності.

Так, П. Куліш, вважаючи «незрячих» співців за характерників, у «Чорній раді» про кобзаря-Божого чоловіка писав: «І ще до того знав він лічити деякі болісті і замовляти усякі рани. Може він помагав своїми молитвами над недужим, а може і своїми піснями, бо в його пісня лилась як чари, що слухає чоловік і не наслухається» [20, с.25]. Подібної думки дотримувався і Д. Яворницький, стверджуючи, що в походах, як і в самій Січі, кобзарі, які «крім незрівняного хисту володіння струнами кобзи» «були вельми корисними членами козацького товариства: крім того, що своєю грою підбадьорювали й звеселяли козаків, проганяли журбу, вони часто виконували роль військових лікарів» [21, с.173].

Кобзар і лікар К. Черемський стверджує, що діяльність лірників і кобзарів у галузі української народної медицини (*лічництва*) в трактуванні сучасної медицини називається психотерапією [1, с.419]. Її засоби суттєво відрізняються від сучасної медицини, однак вони «настільки глибоко й органічно впліталися в усі ланки народного побуту, звичаїв і традиційних обрядів», що досить часто не вважалися лікарськими. Хоча протягом століть довела свою силу й ефективність, підтвердивши глибоку мудрість народного лічництва. В основній своїй масі українці ставилися до мандрівних «незрячих» співців із глибокою, близькою до побожності, повагою, їх досить часто вражала сама постать лірника чи кобзаря, наділеного в їх очах надприродними силами, який, «сторонячись мирських благ і проповідуючи Божі істини, немовби стояв на сторожі людської моралі й гідності... Професійне ж уміння співців триматися на людях, своєрідність мови, манери співу та гри створювали кобзарям певний імідж й авторитет, так необхідні, з погляду психотерапії, для проведення лікувального сеансу (дійства)» [1, с.420].

Основу репертуару лірників і кобзарів складали думи й псалми. К. Черемський зазначає, що саме «позбавлена чіткої ритміки мелодика дум, органічно вплітаючи в себе мережки мелізмів, створює загальну мелодійну «несучу хвилю» (за кобзарським висловом – «пісенну річку»), що, приковує увагу слухача, вводила його в подібний до трансового стан зміненої свідомості» [1, с.422]. Все це з сучасної точки зору відповідає основним вимогам музикотерапії. Так, кобзар Остап Вересай про своє мистецтво говорив: «А вже схочу, щоб пройняло, то я вже припушу голосом добре так та жалісно, наче з серця пройме... Кого іноді розвеселиш, кого засмутиш» [22, с.13]. Польський історик XVI ст. С. Сарніцький спостерігаючи особливий гіпнотичний стан, у який входили слухачі кобзарських дум, писав, що вони слідом за співцем «тужливим голосом, рухами відтворюючи те, що співається, хитаючись то в один, то в інший бік...». Неабияке значення щодо формування й підтримання такого гіпнотичного стану відводилося, як музичному супроводу на бандурі, кобзі чи лірі, так і самій текстовій складовій думи, яка, будучи укладена на асоційованих паралелізмах, збуджувала уяву слухачів, недарма в народі лірників і кобзарів вважали віщими, які «долю співали» [1, с.422]. «Величезна десенсибілізаційна сила лікування психонервових розладів таїться», – на думку кобзаря і лікаря К. Черемського, – в псалмах, як «невід’ємній частині кобзарського спадку». Через уста божого старця вони своєю «могутньою авторитарною силою Святого Письма», впливали «не лише на морально-етичний стан людини, але й були своєрідним коректором її психічного здоров’я», адже саме «співочський» («кобзарський») метод лікування, «на противагу усталеній сучасній психотерапії», не викликав у слухачів ніяких ятрогенних порушень». Адже лірники чи кобзарі зазвичай заробляли свій хліб «на людях», де кожен, хто мав потребу, мав змогу підійти й послухати, а також органічно й природно, зі всією безпосередністю, відкритістю і загальнодоступністю, сприйняти лірницько-кобзарський «сеанс» музикотерапії [1, с.423]. При цьому досить «вартим уваги, моментом було досягнення співцем синхронності у виникненні та зовнішньому прояві слухачьких співпереживань». Адже речитативний повтор слухачами услід за лірником чи кобзарем тексту виконуваного ним твору та його ритмічних рухів переконливо свідчить про активний підсвідомий процес «зняття з аудиторії душевного напруження та її само врівноваження». Лірницько-кобзарська співогра майже завжди закінчувалася «особливим примовлянням – зиченням здоров’я і щастя слухачам:

*...Дай же Боже
Миру християнському
Народу царському
Вам всім головам слухаючим*

*Щастя, кріпості і здоров'я
Від нині і довіку
Й до скончання світу Амінь».*

Спів лірників і кобзарів «не лише психологічно розвантажував, але й у разі необхідності виконував роль могутнього акумулятора, що ніби підзаряджав і скріплював дух слухачів перед майбутніми екстремальними умовами буття чи війни» [1, с.424].

Дослідники відзначають, що ефективність кобзарського співу, зазвичай залежала від здібностей лірника чи кобзаря, проте результат значною мірою забезпечувався їхнім незаперечним авторитетом у народі, адже «кобзарський метод найбільше відповідав ментальності нації, інстинктивно-біологічне, соціальне й духовне життя якої потребувало насичення музикою й співом, що складали основу неусвідомленої й інстинктивно діючої системи психофізичного саморегулювання народного організму». Адже в «невичерпній пісенній скарбниці нашого народу практично на кожну життєву проблему є пісня, якою можна виспівати і радість, і горе, а значить – зняти внутрішнє напруження й урівноважитись» [1, с.420]. Відомо стихівничка Явдоха Зуха зазначала: «Коли ж бракло слів чи не знаходилося відповідної мелодії, або тяжкий душевний стан вимагав сторонньої мудрої розради, люди йшли слухати співця, щоб «виплакатися, «горе своє вилити в сльозі» [1, с.421].

Відомий кобзар Остап Вересай говорив: «Як єсть де люди хороші – да там чи син пішов у службу, або удову яку бідну зять зневажає, да як заграєш їм так саме, що воно в голову їм лізе – плачуть навкруги та й годі: і син плаче, і молодиця, і дівчина, а найбільше оті удови, так і заллється» [22, с.13]. Недарма ж українські народні прислів'я стверджували: «Кобзар грає – душа спочиває», або «Послухав кобзаря – і немовби висповідався». Вплив співогри кобзаря Остапа Вересая на свій душевний стан Л. Жемчужников пояснював так: «До мене щодня приходив сліпий бандурист Остап, якого пісні й думи розважали мене, з ним я забував завдані мені образи та інтриги... Він умів розгадати стан душі моєї і відповідно до того співав в акорд моему настрою. Тільки він і захоплював мене, і я слухав його» [23, с.167]. К. Черемський зазначає, що «кобзарське епічне мистецтво, поряд із суто мистецькими якостями, несло в собі чітко відлагоджений механізм психологічного розвантаження й захисту народу від морального тиску труднощів соціального життя та внутрішніх і зовнішніх катаклізмів» [1, с.421].

Є. Кріст виділяючи суттєві елементи впливу співогри кобзаря Бутейка під час «співовцького» сеансу, писав: «На схилі неглибокого яру сидів Остап і співав думу про Удову. Кругом стояло шість-сім жінок-вдів і, схиливши голови на праві долоні, одні плакали, другі речетативом повто-

рювали за сліпцем і вставляли свої зауваження» [8, с.124]. На думку К. Черемського, «найважливішим критерієм адекватного сприйняття співця були переживання слухачів, що часом виливалися у плач», що «цілком підтверджується і самими автентичними співцями» [1, с.424]. На початку ХХ ст. П. Мартинович записав у Костянтинограді на базарі розмову сліпого кобзаря з поводарем:

– *А що, хлопче, чи струни грають?*

– *Грають.*

– *А приструнки дзенчать?*

– *Дзенчать.*

– *А люде плачуть?*

– *Плачуть.*

– *Ну, то й добре [24, арк.300].*

Ще перші дослідники помітили сильний емоційний вплив співу та гри старців на слухачів. Адже лірники своїми піснеспівами про муки грішників і щасливе життя праведників, про ненормальне суспільне й родинне життя, лихі відносини чоловіка й жінки, батьків з дітьми, дітей між собою, вороженчу сусідів, гірке життя сироти в мачухи, справляли досить сильне враження на своїх численних слухачів, які тамували подих, устроївши очі в лірника, або в простір, тільки час від часу було чути зітхання й видно сльози на очах [25, с.663]. Є. Сіцінський писав, що «достатньо було на якому-небудь відпуску-ярмарку, достатньо раз побачити юрбу селян, що стоїть біля співаючого лірника, щоб зрозуміти, на скільки ці бідні тілом, але багаті духом лірники, володіють душею простолюдина. Пісні про Лазаря, про Сироту, про допомогу вдовицям, Святителя Миколая заступника, прямо проникають в душу селянина. Кругом сидять чоловіки з пониклою головою, зітхають; жінки проливають непрохані сльози... Або лірник у недільний день зайшов в хату до селянина: «Заграйте дідусю що-небудь» – і вже з першими звуками нехитрого інструменту, вже на очах усіх, а особливо жінок, блистять сльози; починається заупівний речитатив співця, а разом з ним й голосні висловлювання його уважних слухачок» [26, арк.1зв.-2]. «Я мав на натурі хлопчика, – писав П. Куліш, – а кобзар зазвичай наспівував під свою кобзу. Хлопчик уважно слухав, потім обличчя його почало смикатися і він заплакав... Лірник співав про втечу трьох братів з Азова і ми всі побачили, як один парубок заплакав і витирив рукавом сльози» [27, с.9].

Знаний дослідник В. Боржковський писав, що біля кожного лірника «густий натовп слухачів, селян всіх віків і статей», «здебільшого були слухачки – дорослі і юні дівчата», які «для більшої зручності сідають тут же на землю біля лірника. В колі панує тиша. Підходжу до наступної групи й чую ридання, яке часом посилюється, часом переходить в схлипування» [25, с.663-664].

«Мені доводилося бачити сльози у слухаючих селян», писав К. Студинський [28, с.260], а Є. Кріст відмічав: «Навколо стояло 6-7 жінок-вдів і, схиливши голови, одні плакали, інші речитативом повторювали за сліпцем» [8, с.124]. «Лірники співали відому «Сирітку» з таким почуттям, що жінка, яка стояла поруч, заливалася гіркими слізьми», – зазначає О. Малинка [29, с.6]. На думку В. Кушпета, крім тематики, існувало ще досить багато чинників, які впливали на позитивне сприйняття епічного співця: «зовнішність виконавця – борода, довге волосся; незрячість – з одного боку це викликало жалість, з іншого – інтерес до можливостей такої людини; мелодекламаційна манера співу, музичні інструменти, що були відсутні в широкому користуванні» [15, с.169]. Тому зважаючи на все це, прості люди, а особливо селяни, мали значну довіру до лірників: «Сміється, а не знає того, що цей сліпець може в сто раз достойніший в Бога від неї і від нас!... А хіба дід навчить чому-небудь злomu? ... співає божественні пісні, люде його слухають і може яке серце здригнеться і схаменеться...» [25, с.663].

Все це свідчить про те, що саме через справжню українську народну пісню, в якій незбагненно прості, мудрі й теплі ритми та інтонації передають нам свою душевну рівновагу, свою любов і довір'я до Буття, до Природи, один до одного, звертаються до нас далекі, невідомі наші пращури. Досить часто слухаючи гарну пісню людина, яка зціпила зуби й героїчно терпить злидні, невдячність, обман, розбій, не витримує цього широкого жалю до себе й не соромлячись плаче, даючи волю сльозам, щиро очищаючись й причащаючись, відчуває велике полегшення і нові сили, яких їй так не вистачало в надто важкому житті [30, с.29].

Варто також звернути увагу на те, що в народі досить довго побутувало повір'я про завидну здатність лірників і кобзарів сприяти своїм співом любовцям, можливо тому в середовищі московських бояр культивувався звичай «тримати вродливого сліпця-потішника (*нерідко гравця на гуслах, бандурі чи балабайці*), функція якого була розважати господарів і догоджати дворовому жіноцтву» [31, с.14-15]. Придворні «незрячі» співці співаючи на угоду високоосвітських слухачів «непристойні» (сороміцькі) пісні, одночасно нормалізували й підвищували їх лібідо [1, с.73]. В народній медицині сороміцькі твори, виконувані незрячими «домрачами», застосовувалися для профілактики й лікування в чоловіків статевого безсилля («невстаніхій»), в жінок – різноманітних нервових розладів і меланхолій, а в дівич – «блідної немочі» [31, с.15-16]. Подружня зрада з таким сліпцем не піддавалась осуду, адже саме «незрячому» потішнику належало відвертати «дурной глаз» й оберігати цілісність родини та честь роду, краще вдома і на виду, ніж на стороні й у сраму». Цього дивного звичаю довго дотримувалися й при царському дворі, де незрячі бандуристи Грицько

Любисток та Василь Нижевич були не тільки гарними музиками, але й здібними коханцями, за що дістали від цариці маєтки й високі титули [1, с.73].

Однак, найважливішими лікарськими засобами народної медицини в українців були і залишаються лікарські рослини. Вже праукраїнці враховуючи біоритми природи й багатівкові спостереження, дотримуючись традицій і ритуалів, в чітко визначений час заготовляли лікарські рослини, найчастіше приурочуючи збір цілющого зілля до свята Івана Купала [11, с.388; 14, с.211], тобто в період їхнього найактивнішого цвітіння. В народному розумінні, квіти і трави зібрані до цього часу, мали особливу цілющу властивість і магічну силу [13, с.1686]. Після утвердження християнства, українці дуже важливу, життєво необхідну справу збирання лікарських та «магічних» трав (*волошки, звіробою, золототисячника, кропиви, кульбаби, лепехи, леяшнику, любистку, м'яти, молодила, папороті, подорожника, полину, реп'яшку, рути та інших*), у т. ч. й отруйних (*білої акації, блекоти, вовчого лика, дурману, чемериці тощо*) [11, с.401], зазвичай розпочинали після Зелених свят («Клечальної неділі»), або, як зазначали лірники і кобзарі, після «Святої неділі» [21, с.173].

Д. Яворницький писав, що лірники і кобзарі «знали силу й секрети цілющих трав, якими лікували заслаблх у дорозі або поранених у бою. Вони знали й те, як виганяти з тіла недужого пропасницю, яке зілля і коли прикладати до вогнепальної рани, які шептати слова для того, щоб спинити кровотечу» [32, арк.5]. Знаний лікар С. Нос відзначав, що в «Думі про Свирговського» описано магічну дію сон-трави в залежності від дози її вживання:

– *Чи ти мамо, Сон-трава,
Козацькая сила?
Чи ти мамо, Сон-трава,
Козацька могила... [33].*

До особливого арсеналу чарівних трав, які були джерелом здоров'я, в середовищі лірників і кобзарів належали: полин таврійський (*евшан-зілля*), який пробуджує пам'ять про рідну землю; трава забуття – полин звичайний (*чорнобилъ, нехвороц*), яку колись нюхали й клали під подушку, щоб людину не гризла пам'ять про втрачене [34]; таємнича здолай-трава, що дарувала талана, мандрівний люд зашивав у пояс її корінчик примовляючи: «Здолай-траво! Здолай мені гори високі, доли низькі, озера сині, береги круті, ліси темні... Сховаю я тебе, здолай-траво, біля рвійного серця на всьому шляху і на всій доріженьці» [35, с.153]; легендарна чародійна трава Нечуй-вітер (*Hieracium pilosella*) [1, с.173], адже «той, хто володіє цією травою, завжди зможе: зупинити вітер на воді, звільнити себе і судно від потоплення, нарешті, ловити рибу без неводів». Її можна було віднайти

лише на берегах слобідських річок і озер [36, с.169] в глуху пору опівночі під Василя (*І січня*). В середовищі лірників і кобзарів глибоко таємничою та отруйною, вважалася й суто знахарська приворотна трава Нечіпай-зілля (*плетун, переступень білий або переступень чорноягідний, бріонія – авт.*), що росте майже скрізь, в'ючись, як ліана, шукаючи надійну опору на тинах, деревах та кушах. До чародійних вони відносили й міфічну траву Тройзілля, якою нечистий намагається спокусити усіх музикантів і співців, тому її варто було «заварити і випити – й музичний інструмент у руках буде звучати немовби людським голосом. Той, хто володів цією чарівною травою, ставав неперевершеним музикою» [1, с.173]. Недаремно ж у поемі М. Бажана «Сліпці» кобзарський цехмайстер запитує в одного з панотців про учня, який прийшов складати іспит-одклінщину»:

– Чи навчився від нас тобі даний юнак,
Як майстер струни і приструнку
Набирає в деревляний священний коряк
Тяжкого пісенного трунку,
Де зварено добре, на троє ключів
Троїстого ладу тройзілля,
Щоб напувати німих слухачів
Для розмислу, стуми й весілля? [37].

Таким чином сакральні знання лірників і кобзарів варто сприймати не як «декорацію старовини чи просто фольклор», а як «перевірений віками досвід давніх надбань, що донесли до нашого сьогодення сприйняття багатогранну закодовану інформацію. У зв'язку з цим необхідність поглибленого вивчення складників традиційної української культури й відродження її первісної ролі в житті нашої нації стане усвідомленою». Набуті віками сакральні знання українських лірників і кобзарів, – це невичерпне джерело знань у галузі народної медицини. Вони склалися і перевірялися впродовж усієї історії боротьби українського народу за своє виживання, в процесі повсякденного життя і господарської діяльності. Чим більше ми будемо знати про своїх прадідів, про себе і оточуючий нас навколишній світ, тим більше ми будемо знати й усвідомлювати закони свого буття.

Джерела та література:

1. Черемський К. Шлях звичаю / Кость Черемський. – Харків, 2002.
2. Барка В. Живий спадок / В. Барка // Основа. – 1993. – № 23 (1). – С. 102-103.
3. Яворницький Д. І. Україна – наш рідний край. Українське кобзарство / Д. І. Яворницький // Споживач (Катеринослав). – 1920. – № 13. – С. 7-11.
4. Яворницький Д. Група кобзарів та лірників на українському ярмарку // Яворницький Д. З української старовини: наук.-худ. кн.: для серед. та шк. віку. – К.: «Веселка», 2001. – С. 169-175.
5. Безсонов П. Калеки перехожие / П. Безсонов. – М., 1863.

6. Гнатюк В. Лірники, лірницькі пісні, молитви, слова і т. і. з повіту Бу-
чацького / В. Гнатюк // Етнографічний збірник Наукового Товариства ім.
Шевченка. – Львів, 1896. – Т. II. – С. 1-9.
7. Єфименко П. Братства и союзы нищих / П. Єфименко // Киевская ста-
рина. – 1883. – Т. 7. – С. 312-317; Його ж. Шпитали в Малороссии / П.
Єфименко // Киевская старина. – 1883. – № 4. – С. 709-727.
8. Крист Є. Кобзари и лирники Харьковской губернии / Є. Крист // Труды
Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археоло-
гического съезда. – Х.: Типография кн. Гагарина, 1902.
9. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані В.
П. Милорадовичем, Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком) // Українські
чари. – К., 1992.
10. ІМФЕ. Ф. 2, спр.35, арк. 114зв.
11. Етнографія України: навч. посібн. / За ред. С. А. Макаруча. – Вид. 2-ге,
перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004.
12. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка; Пе-
редмова М. Г. Жулинського. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006.
13. Народна медицина // Енциклопедія Українознавства-II. – Львів: НТШ,
1996. – Т. 5. – С. 1685-1686.
14. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е
вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь,
1994.
15. Кушпет В. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч.
XX ст.): Наукове видання / В. Кушпет. – К.: «Темпора», 2007.
16. «М. Т.» Нищенство // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический сло-
варь. – CD-RV 1. – 2002.
17. ІМФЕ. Ф. 8-4, спр.338, арк. 22.
18. Скуратівський В. Ода вербі / В. Скуратівський // Україна. – 1985. –
№ 36. – С. 13.
19. Прус В. Матеріали до вивчення побуту лірників Чуднівського району /
В. Прус // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1928.
– Вип. 2-3.
20. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року та оповідання / П. Куліш. – К.:
Веселка, 1990.
21. ІМФЕ. Ф. 11-4, спр.590, арк. 288.
22. Лавров Ф. Кобзар Остап Вересай / Ф. Лавров. – К., 1955.
23. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого / Л. Жемчужников. –
М., 1927.
24. ІМФЕ. Ф. 11-4, спр.725, арк. 300.
25. Боржковській В. Лирники / В. Боржковській // Киевская старина. – 1889. –
Т. 26. – № 9.
26. Сіцінський Є. Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності. Автор-
ський рукопис. 1930 р. Оригінал, арк. 1зв.-2. Приватний архів С. М.
Єсюніна.
27. Кулиш П. Записки о Южной Руси / П. Кулиш. – СПб., 1836. – Т. 1.

28. Студинський К. Лірники / К. Студинський // Зоря (Львів). – 1894. – № 1.
29. Малинка А. Н. Кобзари и лирники / А. Н. Малинка. – Чернігів, 1903.
30. Триліс В. Народна пісня як частина народної медицини / В. Триліс // Українська культура. – 2001. – № 9-10.
31. Живица И. Секс в предрассудках и верованиях старины / И. Живица. – М.: Самиздат, 1989.
32. ІМФЕ. Ф. 2, спр.152, арк. 5.
33. Околітенко Н. Трава забуття / Н. Околітенко // Жінка. – 2005. – № 9.
34. Околітенко Н. Таємнича здолай-трава – та, що дарує талан / Н. Околітенко // Жінка. – 2005. – № 6.
35. Седир П. Магические растения / П. Седир. – М.: Твердь слово, 1993.
36. Сахаров И. Русское народное чернокнижие / И. Сахаров. – М.: Еврика, 1991.
37. Бажан М. Сліпці / М. Бажан // Сучасність. – 1999. – №12.

Тришкіна Н.І.
м. Хмельницький

ВОЛОДИМИР СМОТРИТЕЛЬ: ОДИН У ПРОМЕНЯХ...

У статті представлені у хронологічному порядку творчі кроки Перлина Подільського краю, видатного українського актора, барда, режисера Володимира Смотритель. Досліджено репертуар моно-театру «Кут». Охарактеризовано деякі риси характеру унікальної творчої особистості.

Ключові слова: актор, вистава, глядач, мистець, сцена, моно-театр.

В залі затишно і загадково, душа очікує дива. Який він сьогодні предстане перед глядачем – актор і директор моно-театру «Кут» Володимир Смотритель? Третій дзвоник ...

Володимир Смотритель народився 13 січня 1953 року у м. Городище Черкаської області. Мати – Пожар Ніла Єлисеєвна – бухгалтер, захоплювалась грою на гітарі, батько – Смотритель Петро Михайлович – зварювальник, чудово володів грою на баяні. Однак навчила його співати баба Явдоха.

Маленький Володя, залишаючись із нею удвох «на господарстві», завжди ділився своїми радостями чи тривогами. Вона уважно слухала його, а потім ... починала співати пісню, яка так добре своїм змістом розкривала суть явища, яке турбувало хлопчика. Вона через пісню вчила його найвищої мудрості – народної [1, с.7].

Саме від рідних, Володя успадкував любов до музики, до мистецтва.

Незвичайна рухливість, енергійність і кропітка наполегливість так гармонійно поєднувалися у ньому змалку. Його роботи завжди дивували точністю, акуратністю, незвичайним поєднанням кольорів та тематикою. Але найчарівнішим і незвіданим був тоді для нього світ музики. Та це й не диво. Зростаючи на народних піснях, які чудово співали його мати та бабуся, незвичайних мелодіях, які на баяні чи губній гармошці виконував батько, він занурювався і вибирав себе у цей гармонійний звук.

В 10 років хлопчик власними руками збудував свою першу сцену, з якої, мабуть, і розпочалась його акторська кар'єра, увінчана першими оплесками та захопленими поглядами. У 12 років у Володі з'явилася справжня рок-гітара «Yolana Eterna De Luxe». З самого дитинства він був різнобічно-розвиненою людиною: Володимир не тільки займався в шкільному танцювальному гуртку, а ще й у 14 років отримав перший дорослий розряд з футболу.

Після закінчення школи у 1974 році Володимир стає студентом Дніпропетровського хореографічного училища. Пізніше, а саме у 1978 році, вступає до Київського театрального інституту ім. Карпенка-Карого на факультет драми і кіно.

По закінченні був розподілений у Московський театр «Ромен», але доля залишила його у столичному Театрі юного глядача, де за виконанні ролі неодноразово нагороджувався почесними грамотами уряду та різними відзнаками.

У 1987 році актор був запрошений очолити експериментальний драматичний ансамбль у м. Чернівцях при обласній філармонії, де і поставив сатиричну виставу «Незважаючи на лица», яка з успіхом гастролювала як по Україні, так і за її межами.

Проте володіння словом, пластичність, здібність до режисури, гра на різних музичних інструментах не дозволяли Володимирі замикатися на звичайних виставах, де грає декілька акторів. Йому хотілось розкрити себе з різних сторін, і тому він створює свою першу моно-виставу за твором Р.Рожественського «Двісті десять кроків», яка з великим успіхом демонструвалась у м. Чернівцях. Здійснилася давня мрія Володимира: з'єднати слово, пластику, звук, світло, костюм, сценографію у подих однієї людини. Через деякий час він захоплюється ідеєю створити свій власний моно-театр і вирушає по Україні у пошуках міста, де б він міг втілити в життя свою мрію. Таким містом виявився Хмельницький. Тут у 1989 році Володимир влаштовується в обласній філармонії майстром художнього слова, створює ряд сольних програм, одна з яких – «А ще я хотів сказати...» – у 1990 році стає лауреатом Всеукраїнського конкурсу «Укрестрада-90».

Емоційно-вибуховий, нестримно-поривчастий і відвертий він завжди такий – і на сцені і в житті.

В 1992 році Володимир Смотровитель перемагає у Всеукраїнському конкурсі авторської пісні «Оберіг-92». Цей рік стає для актора початком нового етапу в житті – Рішенням сесії Хмельницької міської Ради створюється моно-театр «КУТ», де він стає керівником та актором.

І залишилось в історії те, де він впродовж року щодня приходив до входу у міську раду, вітав депутатів, протягуючи папку з проектом майбутнього театру і не помічати його було неможливо...

Коли в 90-х усе навкруги почало розвалюватись, його врятував саме моно-театр. У час технологічного прогресу людина почувається розгубленою й самотньою в безкінечному інформаційному потоці, й моножанр чи не найзатребуваніший серед видів театрального мистецтва, бо кожен із акторів веде свій життєвий монолог. Моновистава дає можливість актору оголити нерв до тієї міри, щоб відчутти енергетичний обмін із глядачем, відкрити його духовний світ. Звісно, що це дається не просто. Бо тільки актор із потужним досвідом може протягом години володіти аудиторією.

Володимир у всьому притаманна простота. В жодній із вистав немає карколомних декорацій, помпезних костюмів. Є тільки світло, музика і він – Митець.

Відкриття першого театрального сезону відбулося у 1993 році моно-виставою «Прокляті роки» за творами українських репресованих поетів. Це було щось нове, унікально-приголомшливе. Він сам на сцені у променях прожекторів рампи, він один, як на долоні, торує дорогу до серця кожного, хто сидить напроти нього у залі.

Це була надзвичайно важлива подія і в культурному, і в політичному житті не тільки міста, а й усієї України. Тоді ще зовсім молода держава спиналась на свої слабкі духовні ноги. Люди обережно висловлювали своє ставлення і до сучасних, а тим паче до минулих, спотворених комуністичною ідеологією сторінок трагічної боротьби найкращих синів і дочок України за справжню волю і самостійність такої багатостраждальної землі, у якої було забрано право мати свого власного господаря, свою власну мову, величну культуру, науку [1, с. 26].

В 1994 році народжується сатирична моно-забава «Сало в шоколаді», за яку Володимир стає лауреатом Всеукраїнського конкурсу гумору і сатири «Море сміху-95» в м. Запоріжжі. «Сало в шоколаді» – сатирична вистава, що базується на творах кращих сатириків сучасності. В ній один за одним постають дурні, які заважають будувати гармонійне суспільство. Грати сатиру – це справа нелегка, хвилююча, але необхідна. І якщо роботи її вміло, переконливо та яскраво, то мабуть, подеколи не завадить і зазнати задоволення.

Також у 1994 р. відбувся перший Всеукраїнський фестиваль мономистецтв «Розкуття» і з того часу стало вже доброю традицією проведення

цього фестивалю щорічно. Триває він протягом 3-5-ти вечорів, де кожен вечір має свою номінацію: театр одного актора, поезія, авторська пісня, оригінальний жанр, гумор та сатира. У фестивалі беруть участь лише професіонали, але кожну номінацію відкривають аматори, які додають йому свій неповторний шарм та своєрідне забарвлення. Взагалі масштаб «Розкуття», мистецька палітра створюють культурний імідж нашого обласного центру. Традиційно, усі розкутяни лише раз беруть участь у цьому фестивалі, і тільки переможцям минулих фестів надається унікальна можливість знову повернутись на сцену – на біс.

В 1995 р. створюється авторська вистава-гра для дітей «Я - клоун!», з якою В. Смотритель побував на самих різних міжнародних фестивалях у Польщі, Німеччині, Швейцарії. Монозабава для дітей «Я – клоун!» за п'єсою Володимира Смотрителя – це вистава-гра для дітей та їхніх батьків. Це своєрідний майстер-клас від клоуна, який вчить дітей співати, танцювати та робити інші веселі речі.

В цьому ж році Володимир дебютує в кіно – знімається у фільмі «Осіне вбивство в Мюнхені» (режисер – О. Янчук). Паралельно з роботою у театрі та гастролями, В. Смотритель стає засновником унікального Подільського фестивалю моно-мистецтв «Розкуття», який збирає навколо себе кращих солістів-виконавців різноманітних жанрів і проходить щорічно в серпні.

Важко й всіх перелічити, з ким впродовж цих років зумів Володимир познайомити хмельничан.

Подільський фестиваль моно-мистецтв «Розкуття» репрезентує 7 моно-жанрів. За декілька днів, які триває фестиваль, його учасники настільки відкривають свої душі, що в день прощання після заключного концерту, переповнені гостинним теплом організаторів, з великою вдячністю відгукуються про все ними пережите і розповідають про це усім. На цьому фестивалі немає престижних премій, нагород, але є велике єднання найкращих людських почувань, і кожен має можливість заглянути один одному в душу, черпаючи високе піднесення від того, що стільки радості і світла несуть людям.

В 1996 році виходить в світ моно-програма «Словоспів», в якій звучить 30 авторських пісень. В цьому ж році виходить в світ сольна бардівська програма «На дні душі», в якій звучить 35 авторських пісень.

В 1997 р. відбулась прем'єра моно-вистави «Поет і Кат» за однойменним твором Б. Грищука, яка пізніше стає дипломантом на міжнародному конкурсі моно-вистав «Відлуння-2000» у м. Києві. Володимир Петрович у кожній своїй виставі є різнобічний, багатоплановий та неповторний.

В 1998 р. Володимир стає переможцем Всеукраїнського конкурсу гумору і сатири ім. А. Сиви в м. Одесі, а в 1999 р. – веде активну гастрольну діяльність по містах України.

Володимир Смотритель свій 8-й театральний сезон в 2000 році відкриває прем'єрою моно-вистави «Магія душі» за книгою Лева Силенка «МАГА Віра». В цьому ж році започатковує ще один театральний проект – «Мистецький міст» – у рамках якого наприкінці кожного місяця з виставами малої форми у Хмельницький приїздять найкращі театри зі всієї України. Враховуючи особистий внесок у розвиток театрального мистецтва та професійну майстерність, стає переможцем конкурсу «Людина року-2000» в номінації «Митець».

Наркодрама «Ін'єкція щастя» виходить в світ у 2002 році. Це унікальна робота, автором і режисером якої став Є.Курман. Уже добре знаючи творчий доробок Володимира, надзвичайну акторську майстерність, оригінальність сценографії, світлового та музичного оформлення, все одно дивувалися і були приголомшені цією роботою. Саме ця вистава на міжнародному фестивалі моно-вистав «Відлуння-2002» стала дипломантом і отримала спеціальний приз Київських клубів любителів театру.

«Відлуння-2009» проходила на двох театральних сценах м. Хмельницького: монотеатру «Кут» та Театру ляльок. Протягом п'яти днів у серпні місяці глядачі побачили талановиті вистави, які показали актори з Литви, Косово, Вірменії, Болгарії, Росії, Білорусі та України. В рамках фесту вперше відбувся «Нічний Кут», де розгорталися «таємниці народження нових ідей». Саме тут митці обмінювалися думками, тривали творчі дискусії, в якій, як відомо, завжди народжується істина. Не випадково було обрано нічний час для цього, бо найчастіше Муза приходиться, саме коли світають зорі, а вловити її чарівні струни митцю дуже непросто. Про актуальність і високий престиж фестивалю свідчить не лише зростаюча кількість професіоналів театру, які бажають взяти участь у «Відлунні-2009», але й велика зацікавленість преси, театральних критиків і глядачів.

Незалежно від віку, статі, освіти люди з великим захопленням говорять про роботу Володимира Смотрителья. Тільки високодуховна людина може ось так володіти серцями і душами інших людей. Трагіфарс «Акомпаніатор», історична драма «Мазепа», щоденник злочинця «Лоліта», сповідь барда «Не промовчи Шевченка у собі», моно-мюзикл для дітей «Дурман кулька» – це вистави-шедеври у виконанні Володимира Петровича – людини високого професійного рівня.

В 2016 р. за професіоналізм і вагомі здобутки актор і директор монотеатру «Кут» Володимир Петрович Смотритель отримав звання «Народного артиста України».

У квітні 2017 року в м. Хмельницькому стартував міжнародний фестиваль моно-вистав «Відлуння». Відкривала фестиваль вистава у виконанні львівського актора Миколи Козака «Записки божевільного». На другий день фестивалю планувалося, що показ вистав що відбуватиметься не у

театрі, як зазвичай, а на вулиці. А саме – на Проскурівській біля музичної школи № 1. І як розповідав Володимир Смотритель «Вуличний театр – це повернення до витоків. Працювати на вулиці дуже цікаво і водночас дуже складно. Адже на вулиці не панує абсолютна тиша, як у театрі. Тут ходять люди, їздять велосипедисти, буває шумно». Однак через дуже холодну погоду їх вирішили перенести у приміщення – у монотеатр “Кут”. Тим не менш, вхід на вистави залишився безкоштовним.

Право розпочати програму фестивалю «Чернігівське відлуння» у 2017 р. було надано керівникові Хмельницького монотеатру «КУТ», народному артисту України Володимир Смотрителью, який репрезентував свою авторську роботу – моновиставу «Прокляті роки», вибудовану з поетичних рядків українських поетів, репресованих у 20-ті, 30-ті, 80-ті роки ХХ століття. Музичне і світлове оформлення, авторська пісня, задіяна сценографія та пластика своїм потужним впливом, тримаючи упродовж всієї вистави глядачів у напрузі, справили на них глибоке враження. Герой вистави, проголошуючи: «Невже історія нас вчить тому, що вона нас не вчить нічому?», спонукає сучасників до роздумів над власною громадянською позицією, до вшанування пам’яті тих, хто віддав життя у боротьбі за вільну Україну.

Шанувальники Володимира Смотрителья говорять, що він:

- зірка, яка блукаючи у всесвіті, знайшла свою орбіту,
- маяк, що стоїть посеред бурхливого океану і світить,
- одинока квітка, що зросла на високій скелі,
- людина з безліччю облич,
- його душа – українська вишиванка,
- правдивий актор,
- Прометей, який несе людям вогонь віри і надії.

Володимир Смотритель у розквіті своїх сил, має безліч мистецьких задумів та планів. Зараз він працює над новим, ще більш цікавим проектом і впевнений, що ця робота послужить поштовхом для нових творчих злетів.

Джерела та література:

1. Полянська Н. Володимир Смотритель. Слово про митця / Надія Полянська. – Хмельницький : Пролісок, 2003. – 200 с.
2. Про «Кут» [Електронний ресурс] // Монотеатр «Кут»: [офіц. сайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу : <http://kut.in.ua/site/index.php/uk/about> (дата звернення 04.08.2013).
3. Розкувало душі мистецьке «Розкуття» // Проскурів. – 2011. – №22. – 2 червня. – С.8.
4. Слободянюк Т. «Розкуття-2013»: подільські акценти / Тетяна Слободянюк // Подільські вісті. – 2013. – №№87-88. – 11 червня. – С.5.
5. Слободянюк Т. Сім сповідей, п’ять вечорів / Тетяна Слободянюк // Подільські вісті. – 2012. – №№129-130. – 4 вересня. – С.8.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., член НКСУ

Байдич Олександр Васильович, директор Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., вчитель історії, школи, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Дзьоник Віктор Васильович, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Захар'єв Володимир Анатолійович, науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, здобувач кафедри історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, член ВГО «Спілка археологів України» та НСКУ

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Коржик Світлана Анатоліївна, начальник відділу освіти, молоді, спорту та культури Летичівської районної державної адміністрації, член НСКУ

Лавринчук Віталій Олександрович, методист Красилівського РБТДЮ, член НСКУ

Майнгардт-Гоголь Наталія Максиміліанівна, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, член НСКУ

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член НСКУ

Мороз Володимир Степанович, старший викладач Дніпропетровського національного університету (м. Дніпро), заслужений працівник культури України, член НСКУ

Орлов Володимир Іванович, кандидат технічних наук, замісник директора по навчально-виховній роботі Лісоводського агротехнічного коледжу, краєзнавець

Погорілець Олег Григорович, директор ДКЗ «Межибіж», член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трішкіна Ніна Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, директор Хмельницький торговельно-економічний коледжу Київського національного торговельно-економічного університету

Шпаковський Сергій Михайлович, завідувач відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, член ICOMOS та НСКУ

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ	3
<i>Григоренко О.П., Шпаковський С.М.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ Н.М. МАЙНГАРДТ-ГОГОЛЬ (до 65-річчя з дня народження)	4
<i>Погорілець О.Г.</i> НАУКОВИЙ ДОРОБОК НАТАЛІЇ МАЙНГАРДТ-ГОГОЛЬ НА СТОРІНКАХ ВИДАНЬ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО – КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»	11
Творчий доробок Н.М. Майнгардт-Гоголь	14
Поетична сторінка ювіляра	23
Фотолітопис професійної і громадської діяльності Н.М. Майнгардт-Гоголь	25
НАУКОВІ СТАТТІ	32
<i>Адамський В.Р.</i> ПРОСКУРІВ У МУНІЦИПАЛЬНІЙ КАМПАНІЇ 1917 РОКУ	32
<i>Байдич В.О.</i> БАНДИТИЗМ НА СЛАВУТЧИНІ В РОКИ НЕПу (1921-1926 рр.)	43
<i>Байдич О.В.</i> ЛЕТИЧІВ ХІХ СТОЛІТТЯ В ДОКУМЕНТАХ ОДНОЙМЕННОГО ПОВІТОВОГО СУДУ	56
<i>Байдич О.В.</i> БЛОГІРЩИНА ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХУІІ ст. В АКТОВИХ ЗАПИСАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ	64
<i>Блажевич О.І.</i> ХРИСТІЯНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО: ДВОСВІР'Я В НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ, ОБРЯДАХ ТА ТРАДИЦІЯХ ПОДОЛЯН (передвеликодній цикл православного церковно-літургійного року)	75
<i>Дзюник В.В., Шпаковський С.М.</i> ПАМ'ЯТКИ НАУКИ І ТЕХНІКИ ВСЕСВІТНЬОГО ЗНАЧЕННЯ – ПУНКТИ ДУГИ СТРУВЕ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	88
<i>Єсюнін С.М.</i> ЧАСОПИС СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ПРОСКУРІВ, СТАРОКОСТЯНТИНІВ, ДУНАЇВЦІ... ..	98
<i>Захар'єв В.А.</i> ЧИ БУВ МИТРОФАН СІМАШКЕВИЧ ЩИРИМ КРИТИКОМ РЕФОРМ І. МАРХОЦЬКОГО? 102	
<i>Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.</i> ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ ПРО ПРУТСЬКИЙ ПОХІД 1711 РОКУ	107
<i>Коржик С.А.</i> ДОЛІ РЕПРЕСОВАНИХ РОДИЧІВ РОЛІНСЬКИХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	113
<i>Лавринчук В.О.</i> МІСТЕЧКА ЗІНЬКІВ ТА МИХАЛПІЛЬ 40-х-60-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ В ДОКУМЕНТАХ ЛЕТИЧІВСЬКОГО ПОВІТОВОГО СУДУ	117
<i>Майнгардт-Гоголь Н.М.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОННА РОБОТА ВІДДІЛУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1981-2010 роки)	122
<i>Мороз В.С., Мороз В.С., Орлов В.І.</i> СЕЛО ЛІСОВОДИ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. ТА В БУРЕМНИХ ПОДІЯХ ПОЧАТКУ ХХ ст.	129
<i>Трембіцький А.М.</i> ЛІЧНИЦТВО УКРАЇНСЬКИХ ЛІРНИКІВ І КОБЗАРІВ – СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАРОДНИХ ПОГЛЯДІВ І ЗНАНЬ У ГАЛУЗІ МЕДИЦИНИ	141
<i>Тришкіна Н.І.</i> ВОЛОДИМИР СМОТРИТЕЛЬ: ОДИН У ПРОМЕНЯХ... ..	155
НАШІ АВТОРИ	161

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 12

Підписано до друку 25.10.2017. Формат 60x90/16
Обл.-вид. арк. 9,5.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10